

*Roger Deneef, Nele Rombauts
& Jo Wijnant*

DILBEEK (SINT-MARTENS-BODEGEM): KASTEEL STORMS

KERKBERG 17, 1700 SINT-MARTENS-BODEGEM
(PRIVÉ-BEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

► Het Kasteel Storms, resultaat van een verbouwing uit circa 1878, op een ansichtkaart uit de jaren 1950 (archief Monumenten & Landschappen, Leuven)

St. Martens Bodegem, Kasteel Storms

Informeel tuin van 1 hectare 8 are naast een dorpswoning die rond 1852 werd omgebouwd tot een herenhuis met aanhorigheden; de huidige beplanting (vooral paardekastanjes) dateert hoofdzakelijk uit de jaren 1880.

De voorloper van het herenhuis aan de westrand van het kerkplein, ook bekend als 'Kasteel Storms', wordt al afgebeeld op een figuratieve kaart uit 1707 in het kaartenboek van het Sint-Janshospitaal te Brussel (1) en op de Ferrariskaart, 1771-1775, telkens met een grote, bijna driehoekige tuin en twee langwerpige vijvers, die op de 19de-eeuwse kaarten

niet meer worden weergegeven, maar ongeveer de plaats innamen van het huidige poeltje op de val-leibodem. Het huis dat wordt afgebeeld op de Primitieve kadasterkaart (1831) was waarschijnlijk niet veel meer dan een ordinaire dorpswoning, tot ze rond 1852 door de toenmalige eigenaar, graaf Florimond de Ficquelmont (2), werd omgebouwd tot een neoclassicistische herenwoning met twee bouwlagen, zes traveeën en een schilddak. Links van het huis werd een aanhorigheid opgetrokken – een sober maar elegant, tweelaags bakstenen gebouw, dat (met zijn gedrukte pannenschilddaken, de bogen van de tweelichtvensters en de grote deurenvenster in het middenrisaliet) eerder aan een Toscaans landhuis doet denken dan aan een “stal, koets-huis en zadelkamer” zoals het in de kadastrale legger

► Het vijvertje bij het Kasteel Storms op een in 1928 afgestempelde Ansichtkaart (collectie M. Van Liedekerke, Sint-Ulriks-Kapelle)

wordt omschreven. Rechts van het huis verscheen een tweede bijgebouw, opmerkelijk kleiner en met drie grote rondbogen, typisch voor koetshuizen. Tegelijkertijd werden bovendien drie percelen op de helling tussen het dorpsplein en de Molenbeek samengesmolten tot een 'lusthof' van 1 hectare 8 are (3), een passend kader voor het nieuwe herenhuis.

Rond 1878 liet een volgende eigenaar, graaf Philippe Powis de Tenbossche, het gelijkvloerse niveau aan de achterzijde uitbreiden en op deze uitbouw werd een terras met een stenen balustrade aangelegd (4). Deze verbouwing, inclusief de gefiguurzaagde daklijst, was bepalend voor het huidige uitzicht. Een groot gedeelte van het huidige bomenbestand – vooral witte paardekastanje (*Aesculus hip-*

pocastanum), maar ook moseik (*Quercus cerris*) en hangende zilverlinde (*Tilia petiolaris*) – werd waarschijnlijk gelijktijdig met die verbouwing aangeplant. Het boeiende panorama vanaf het terras – met de kouters naar Ternat toe en de vallei van de Molenbeek-Bellebeek – werd door het opgroeien van de rij paardekastanjes langs de Molenbeek met-tertijd beperkt tot het park. In 1921 werd het goed verkocht aan de Brusselse advocaat Raymond Storms, onder wiens naam het nog altijd bekend is (5).

NOTEN

- (1) Gereproduceerd in WAUTERS A., *Histoire des environs de Bruxelles*, II (heruitgave van de editie van 1855), Bruxelles, Editions Culture et Civilisation, 1971, p. 56, en in VAN ROSSEM P., *Brochure bij de tentoonstelling 'Bodegem op oude kaarten'*, Sint-Martens-Bodegem, Bodegemse Kulturele Werkgemeenschap, 1993.
- (2) 1800-1876, een hoge officier die onder zowel Willem I als Leopold I heeft gediend; cf. *La noblesse belge*, 1891, deel II, p. 739.
- (3) Oude kadastrale legger 212 Sint-Martens-Bodegem art. 390; kadastrale opmetingsschets Sint-Martens-Bodegem 1852 nr. 12.
- (4) Kadastrale opmetingsschets Sint-Martens-Bodegem 1879 nr. 6; oude kadastrale legger 212 Sint-Martens-Bodegem art. 669. Beschrijving in DE MAEGD C., *Bouwen door de Eeuwen heen – arrondissement Halle-Vilvoorde*, Gent, Snoeck-Ducaju, 1977, p. 591.
- (5) Oude kadastrale legger 212A Sint-Martens-Bodegem, art. 1123.

► De toren van de Sint-Martenskerk en het Kasteel Storms met terrasuitbouw vanuit de tuin gezien (foto R. Deneef, 2000)

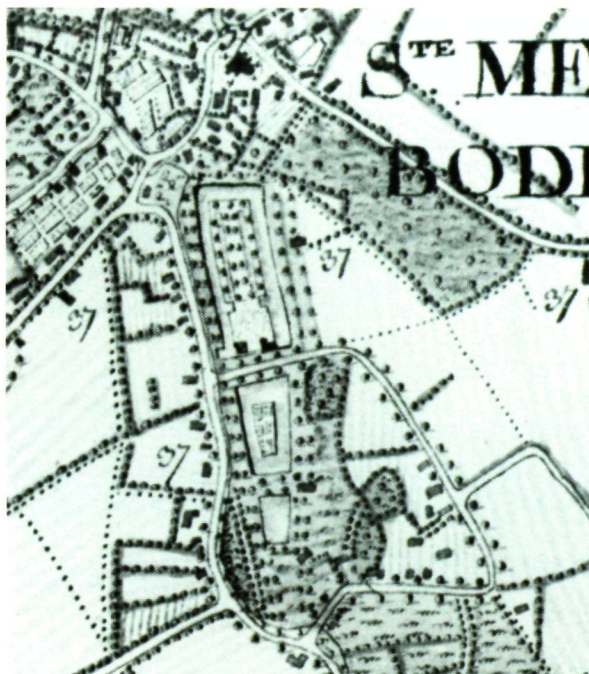

Roger Deneef & Jo Wijnant

DILBEEK (SINT-MARTENS-BODEGEM): KASTEEL VAN MARLIER & HOF TE BODEGEM

BODEGEMSTRAAT 320, 1700 SINT-MARTENS-BODEGEM
(PRIVÉ-BEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

► De dorpskern van
Sint-Martens-
Bodegem en het
goed van Broekman
op de Ferrariskaart,
1771-1775

Axiaal-symmetrische eilandtuin aangelegd in de 17de eeuw bij een 'huis van plaisantie', na 1850 omgevormd tot een landschappelijk park van circa 8 hectare, dat na 1940 werd gereduceerd en verdeeld in twee afzonderlijke domeinen; talrijke oude bomen.

Sommige auteurs situeren de feodale burchtmotte van Bodegem in een kronkel van de Zibbeek of

Plankenbeek ten zuiden van de dorpskern, naast het huidige Domein Marlier (1). Dit kon aan de hand van de landboeken van het Brusselse Sint-Janshospitaal worden weerlegd (2). Het Castelhof* aan de andere kant van het dorp was de oorspronkelijke dorpsburcht. Het kasteeldomein dat aan de oorsprong ligt van het huidige Domein Marlier verschijnt op een landkaart uit 1712 als "*het goed van mijn H[ee]r Broekman*". Op dat ogenblik was het hoogstens een eeuw oud – een buitengoed dat werd aangelegd gelijktijdig met de rechtekking van de Zibbeek. Het rechtgetrokken gedeelte, 340

▲ De kerk van Sint-Martens-Bodeghem en het goed van Broekman met 17de-eeuws 'huis

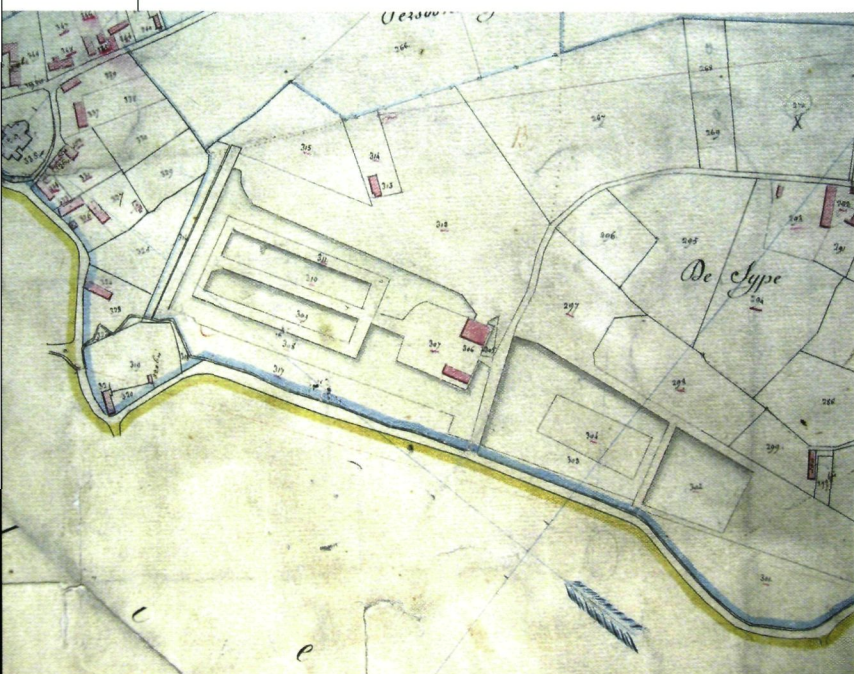
van plaisantie' en relictien van de eilandtuin op een eerste ontwerp van kadasterkaart, in

1811 opgemaakt door Jean-Baptiste Vanden Steen (archief Kadaster Brabant, Brussel)

► Het rond 1860 heropgebouwde, neoclassicistische Kasteel van Marlier vanuit het noord-oosten vóór de Eerste Wereldoorlog (collectie M. Van Liedekerke, Sint-Ulriks-Kapelle)

▼ De kerk van Sint-Martens-Bodeghem en het landhuis van Augustin Huysman met relictien van de waterloze eilandtuin

op de Primitieve kadasterkaart, in 1830 opgemaakt door J. Gulikers (archief Kadaster Brabant, Brussel)

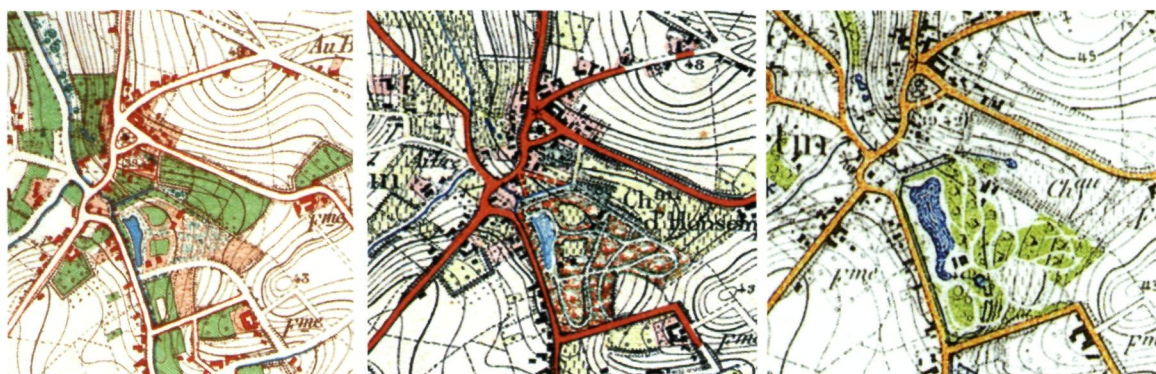

M&L

m lang, bepaalde de oriëntatie van een strak geometrische eilandtuin, typisch voor de Zuid-Brabantse valleisites in de 17de en de 18de eeuw (3).

Het beeld op de kaart van 1712 verschilt nauwelijks van dat op de Ferrariskaart (1771-1775). De tuin omvatte twee eilanden, een klein vierkant eiland met de gebouwen en een groot rechthoekig eiland, die door de 250 m lange aslijn in gelijke delen werden verdeeld. Een brug of een landengte op de centrale as vormde de enige toegang tot het kasteel-eiland. Van daaruit kon men het grote eiland bereiken via een tweede strook land, eveneens op de aslijn (op de Ferrariskaart afgebeeld als een nauwelijks merkbare versmalling). Het gebouw met L-vormig grondplan was het 'huis van plaisantie'; het lag niet op de centrale as maar in de oostelijke helft van het vierkante eiland. Het bijgebouw (waarschijnlijk stal en koetshuis) stond evenwijdig met het landhuis op de westelijke helft, aan de overzijde van een erepleintje. Het ontbreken van roze en groene blokjes, die op de Ferrariskaart symbool staan voor tuinen, duidt op het bescheiden, rustieke karakter van dit buitengoed. De oevers van de ringgrachten en de

◀ Sint-Martens-Bodeghem en het "Château d'Honsem" in 1877 (links), in 1891 met een landschappelijk park van bijna 8 hectare (midden) en in 1924 (rechts) (ICM, 1882, 1894 en 1933)

centrale as werden afgelijnd met hoogstammige bomen. De as werd over de Zijpestraat (opgeheven in 1863) heen naar het zuiden toe verlengd door twee vijvers, waarvan de oevers eveneens met bomenrijen waren afgelijnd. In de grootste, meest noordelijke lag een derde eiland, dat op de Ferrariskaart als een boomloze weide wordt weergegeven.

De axiale symmetrie van de 18de-eeuwse tuin komt onveranderd voor op een eerste proeve van kadastrakaart uit 1811 én op de uiteindelijke versie van de Primitieve kadastrakaart uit 1830. In 1811 stond er vermoedelijk nog water in de grachten, maar dit is niet met zekerheid uit te maken omdat de legger bij deze kaart verdwenen is. In 1831 was het landgoed eigendom van Augustin Huysman d'Honsem, verwant met de toenmalige eigenaar van het Kasteel Ter Rijst* te Pepingen (Heikruis). De grachten waren toen alleszins drooggevalen of verland, want in de Primitieve kadastrale legger (4) wordt met geen woord meer van vijver of water gerept, ondanks de blauwe kleur op de kaart. Alle percelen werden in het Primitief kadaster geregistreerd als 'lusthof' of 'lusttuin', ook de ringgrachten en de vijvers, in totaal zes hectare. De eilandtuin verdween pas in 1863 uit het kadastrale beeld om plaats te maken voor de huidige vijver, bijna 90 are groot, met golvende contouren, naar het noorden toe verbredend (5), maar misschien was dit al vroeger gebeurd.

Tussen 1811 en 1830 werd de plattegrond van het kasteel gewijzigd: de L-vorm werd een vierkant. Het zal door een laatste verbouwing rond 1850 zijn huidige uitzicht krijgen (6): een streng classicistisch, witgepleisterd, monolithisch gebouw, zeven traveeën breed en vier traveeën diep, onder een afgeknott schilddak. Aan de oostzijde werden drie traveeën verenigd tot een middenrisaliet met rondbogige glazen deuren, balkon en driehoekig front. De versiering bleef beperkt tot de geblokte omlijstingen

van de glazen deuren en de kordonlijst met medailons die het vloerniveau van de zolderverdieping markeert. Rond 1860 werd aan de oostrand van het domein, naast een bestaand huisje dat als tuinierswoning en schuur werd behouden, ook een orangerie en een op het zuiden georiënteerde tuinmuur gebouwd, ongetwijfeld bestemd voor leifruit. Op de stafkaart van 1877 is het landschappelijk park nog beperkt tot het domeingedeelte ten noorden van de Zijpestraat die, veertien jaar na haar opheffing, nog materieel aanwezig is en de hoofdtoegang tot het domein vormt. Het gedeelte ten zuiden daarvan werd nog niet 'gelandsaped'; de vijver (als weide) met het eiland (een rechthoekige akker) is nog herkenbaar in de veldindeling. In 1891 is de oude Zijpestraat verdwenen – in feite verlegd naar het zuiden; een rechte lijn tussen de twee voormalige zuidelijke vijvers (de huidige Grote Sijpestraat) vormt de zuidgrens van het park rond het "Château d'Honsem" (7). Deze uitbreiding was het werk van de industrieel Eugène Marlier, die het domein in 1881 had aangekocht (8) en naar wie het nog vaak genoemd wordt.

▼ De vijver in het domein Marlier op een in 1919 afgestempelde ansichtkaart (collectie M. Van Liedekerke, Sint-Ulriks-Kapelle)

► Sint-Martens-Bodegem in 1953 met het Domein Marlier en, linksboven, het Kasteel Storms (Ministerie van Openbare Werken & Wederopbouw, 1958)

Een net van slingerpaden doorkruiste een grotendeels beboomd domein van bijna acht hectare. Twee plekken worden op de stafkaart van 1891 als open weiland weergegeven. In 1924 liepen de parkwegen enigszins anders. Via een grote lus werden bovendien twee akkerpercelen (nrs. 295 en 196) in de zuidoostelijke hoek van het domein in de aanleg geïntegreerd. Het park vormde een min of meer afgerond geheel van meer dan negen hectare. In 1940 verkocht de toenmalige eigenares, Bertha Marlier, het gedeelte ten zuiden van de oude Zijpestraat (9), dat naderhand in vier villapercelen werd verkaveld. Zij verkocht eveneens het oostelijke gedeelte van het domein (bijna één derde van de oppervlakte) dat met de oranjerie als kern voortaan als 'Hof te Bodegem' een afzonderlijk eigendom zal vormen. Het Domein Marlier werd daardoor met de helft gereduceerd.

In het park – zowel in de spie die bij het Hof te Bodegem hoort als in het gedeelte rond het kasteel (10) – komen talrijke 19de-eeuwse bomen voor, ook uit de 'Honsem'-periode (vóór 1850) – oude monumentale exemplaren van bruine beuk en treurbeuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea', *F.s.* 'Pendula'), witte paardekastanje (*Aesculus hippocastanum*), reuzenlebensboom (*Thuja plicata*), Noorse esdoorn (*Acer platanoides*), plataan (*Platanus x hispanica*), zomerlinde (*Tilia platyphyllos*), Amerikaanse tulpenboom (*Liriodendron tulipifera*), ginkgo (*Ginkgo biloba*)...

MERKWAARDIGE BOMEN

(opname 27 mei 2000)

2. Reuzenlebensboom (*Thuja plicata*)
276(80)/109
5. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea')
416
6. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea')
403
7. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea')
422
11. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea')
450
12. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea')
460
21. witte paardekastanje (*Aesculus hippocastanum*)
356(120)
28. Noorse esdoorn (*Acer platanoides*) 428

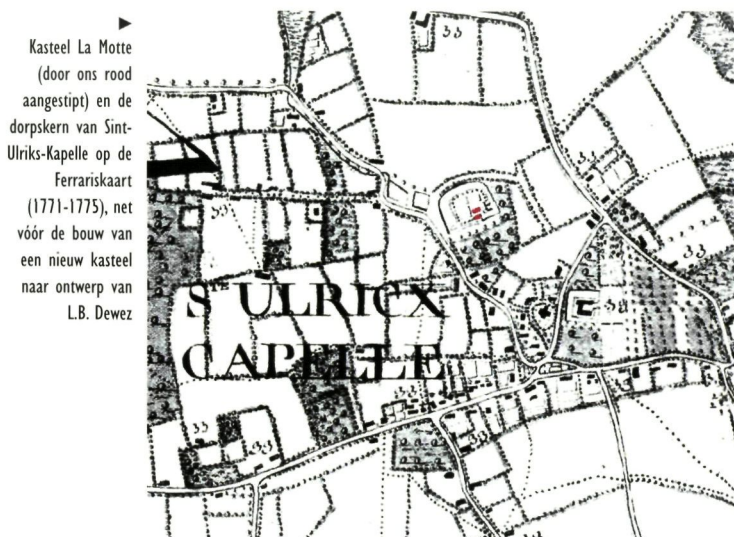
NOTEN

- (1) VERBESSELT J., *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13de eeuw* (VI), Brussel, Koninklijk Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, 1967, p. 127-130.
- (2) VAN DROOGENBROECK F., *Geschiedkundige themastudies op de Landboeken van Sint-Martens-Bodegem*, Affligem, Van Droogenbroeck, 1997, p. 135-137; zie ook: ROMEYNS G, *Sint-Martens-Bodegem en zijn rijk verleden – Gemeentegids*, Sint-Martens-Bodegem, uitgave Renaat Van den Houde, 1975, p. 33-35.
- (3) Vergelijk met het kasteel d'Overschie te Huldenberg (Neerijse), het kasteel van Loonbeek te Huldenberg (Loonbeek), het kasteel van Kwabeek te Boutersem (Verrijck) en het verdwenen kasteel van Opvelp te Bierbeek (Opvelp).
- (4) Oude kadastrale legger 212 Sint-Martens-Bodegem art. 119, nrs. 48-68.
- (5) Kadastrale opmetingsschets Sint-Martens-Bodegem 1863 nr. 7.
- (6) "Reconstruction totale" volgens de oude kadastrale legger 212 Sint-Martens-Bodegem art. 356 nr. 55.
- (7) Herinnering aan de familie Huysman d'Honsem, die al sinds 1850 uit Bodegem is verdwenen.
- (8) Oude kadastrale 212 legger Sint-Martens-Bodegem art. 462.
- (9) Kadastrale opmetingsschets Sint-Martens-Bodegem 940 nr. 6; oude kadastrale legger 212A Sint-Martens-Bodegem art. 1085 nrs. 1-2, 13-15.
- (10) Van de eigenaar kregen we geen toelating om het gedeelte rond het kasteel te bezoeken.

Roger Deneef & Jo Wijnant

DILBEEK (SINT-ULRIKS-KAPELLE): KASTEEL LA MOTTE

LUMBEEKSTRAAT 8-10, 1700 SINT-ULRIKS-KAPELLE

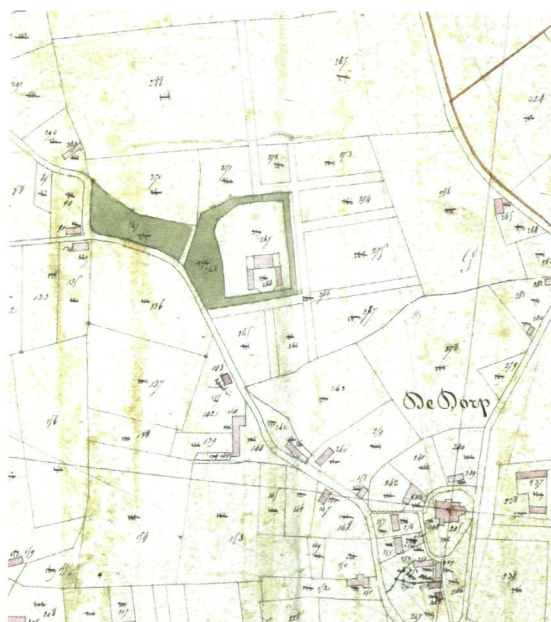

Neoclassicistisch kasteel uit 1773, ontworpen door L.B. Dewez, op een oude kasteelmotte; het oorspronkelijke, rudimentaire aanlegpatroon bleef grotendeels bewaard, maar het gros van de beplantingen dateert van na de Eerste Wereldoorlog.

Het neoclassicistische kasteel La Motte werd in 1773 gebouwd naar ontwerp van Laurent-Benoît Dewez op een bestaande kasteelmotte ten noordwesten van de dorpskern. De bouwheer was een familielid, P. Servaes (1), zoals blijkt uit een ingemetselde steen. Het kasteel heeft een naar het zuiden geopend, U-vormig grondplan en beantwoordt

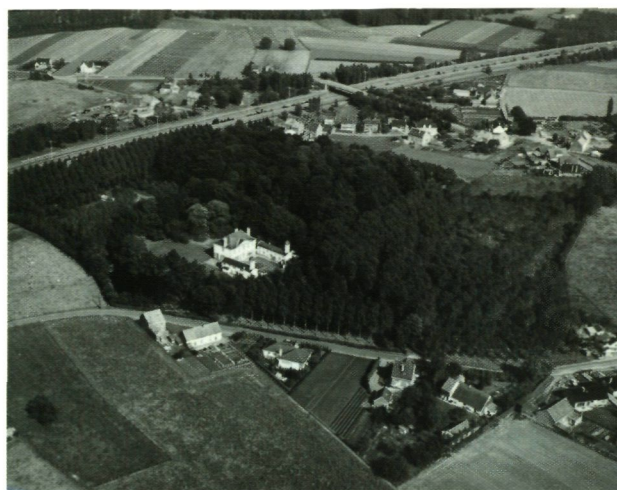
aan het in de 18de eeuw vigerende model voor landhuizen, het “*vivre entre cour et jardin*”. Het gekasseide ereplein wordt aan drie zijden omgeven door bakstenen gebouwen: een zogenaamd dubbel huis onder een leien schilddak vormt de residentiele vleugel, twee bouwlagen, vijf traveeën gescheiden door muurpilasters, een sobere (momenteel geelgeschilderde) gevel afgelijnd door hoekpilasters met ingediepte voegen, boven de drie middelste traveeën een driehoekig fronton met oculus, een arduinen rondboogdeur bekroond met een gebroken fronton en een buste in een ronde nis. De twee slanke, zeshoekige dakruiters met leien helmen, die de uiteinden van de lagere haakse dienstvleugels markeren, geven het kasteelcomplex een bijzondere charme (2).

► Het Kasteel La Motte, de dorpskern van Sint-Ulriks-Kapelle en, helemaal rechts onderaan, het oude dorpskasteel in 1823, op de Primitieve kadastraal kaart opgemaakt door F. Boonaerts (archief Kadaster Brabant, Brussel)

De oude kasteelmotte bleef nagenoeg ongewijzigd behouden. Waarschijnlijk werden alleen de oostelijke en de zuidelijke grachtarmen rechtgetrokken. Zij vormen de basis voor een rudementair net van dreven, dat op de Primitieve kadastraal kaart uit 1823 voor het eerst in kaart werd gebracht en op enkele details na bewaard is gebleven. Het geheel maakt een bescheiden en onafgewerkte indruk: de oppervlakte die bij deze formele aanleg betrokken was bedraagt nauwelijks 8,5 hectare. Alleen het kasteel-

▼ Het Kasteel La Motte, de dorpskerk en, op de voorgrond, de verdwenen vijver ten westen van het landgoed, vóór 1906 (collectie M. Van Liedekerke, Sint-Ulriks-Kapelle)

▲ Het kasteeldomein La Motte te Sint-Ulriks-Kapelle in 1974 vanuit het zuidwesten, de autosnelweg E40 op de achtergrond (opname INBEL)

eiland, 44 are groot, werd in de Primitieve kadastrale legger als luthof aangemerkt. De rest bestond (zoals voorheen) uit weide, bouwland en – in het met dreefjes doortrokken gedeelte ten oosten van de motte – bos. Een perceeltje moestuin, nog geen 25 are groot, lag buiten de ringgracht, ten noorden van de motte. Opmerkelijk is de afwezigheid van een boomgaard. Zowel de ringgracht als het vijverperceel 268 werden als lustvijvers geregistreerd. Een boerderijtje aan het uiteinde van laatstgenoemde vijver werd omgeven door een hopakkertje en was vermoedelijk de tuinierswoning (3). Datgene wat ongetwijfeld de ceremoniële toegangsreef had moeten worden vanuit het dorp eindigde op 80 m van het kasteel, voor het weideperceel 263. Later werd deze dreef naar de Lumbeekstraat toe afgebo-gen.

De op de Primitieve kadastraal kaart vastgelegde configuratie is tot op vandaag bewaard, maar de scherpe hoeken werden wat afgerond, waarschijnlijk door natuurlijke processen zoals de afkalving van de oevers. Tijdens de late 19de eeuw of het begin van de 20ste eeuw werden mogelijk ook pogingen ondernomen om het kasteleiland een wat minder formeel, meer 'landschappelijk' uitzicht te geven door enkele bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'), een rododendronmassief (*Rhododendron ponticum*)... Dat er van tuinbouwactiviteit sprake was blijkt uit een foto van 1893 (4) waarop, aangebouwd tegen de linker dienstvleugel, een halve serre zichtbaar is.

◀ Het kasteel La Motte met serre vóór de Eerste Wereldoorlog (collectie M. Van Liedekerke, Sint-Ulriks-Kapelle)

De laat-18de-eeuwse patronen bleven bewaard. In het beboste deel van het domein is het drevenpatroon dat in 1823 door Boonaerts werd opgetekend nog grotendeels aanwezig en de vijver ten westen van de motte (momenteel weiland) is nog herkenbaar in het microreliëf. De meeste beplantingen dateren echter van na de Eerste Wereldoorlog – ook het bosplantsoen ten oosten van de motte, vooral zomereik (*Quercus robur*). Twee bomen op het kasteleiland zijn vermoedelijk de enige overblijfsels van de aanplantingen uit de tijd van Dewez: een zomereik en een tamme kastanje (*Castanea sativa*).

Het kasteel en circa 5,5 hectare omgevende grond werden op 29 juni 1981 door de gemeente Dilbeek aangekocht van de laatste privé-eigenaar en bewoner, graaf Hubert Visart de Bocarmé.

MERKWAARDIGE BOMEN

(opname 2 juni 2000)

6. tamme kastanje (*Castanea sativa*) **363**
7. mispel (*Mespilus germanica*) **185(30)** – dikste tak **82(120)**
10. zomereik (*Quercus robur*) **330**

NOTEN

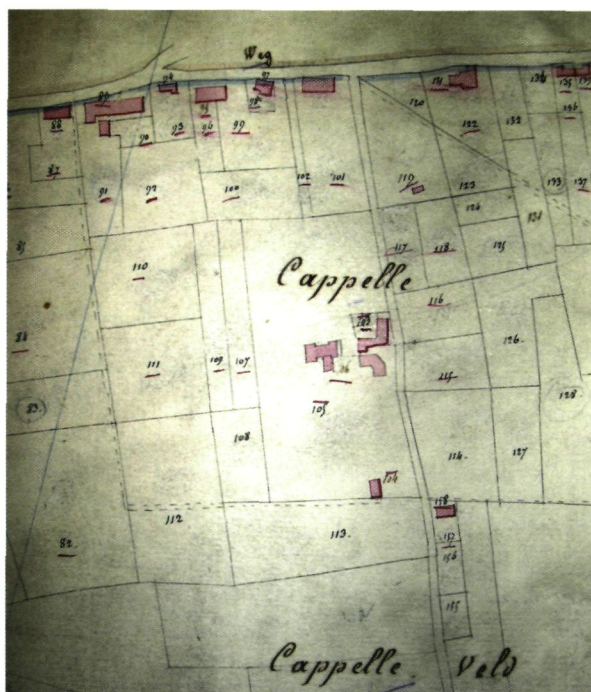
- (1) Zijn schoonvader, volgens ARREN P., *Van kasteel naar kasteel* (3), Kapellen-Hoogboom, Hobonia, 1989, p. 215-218, en VERBESSELT J., *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13de eeuw* (V), Brussel, Koninklijk Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, z.d., p. 302.
- (2) Beschrijving naar: DE MAEGD C., *Bouwen door de Eeuwen heen – arrondissement Halle-Vilvoorde*, Gent, Snoeck-Ducaju, 1977, p. 635-637.
- (3) Oude kadastrale legger 212 Sint-Ulriks-Kapelle, art. 33, voortgezet in art. 295. Eigenaar ten tijde van het Primitief kadaster was de pas tot de adelstand verheven Philippe-Joseph-Antoine de Coullemont de Waterleer (grafsteen op de binnenplaats).
- (4) Gereproduceerd in: WAUTERS A., *Histoire des environs de Bruxelles*, III (heruitgave van de editie van 1855), Bruxelles, Editions Culture et Civilisation, 1971, p. 199.

Roger Deneef, Marcel Van Liedekerke
& Jo Wijnant

DILBEEK (SINT-ULRIKS-KAPELLE): RUSTHUIS DE VERLOSSER

BRUSSELSTRAAT 647, 1700 SINT-ULRIKS-KAPELLE
(PRIVÉ-BEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

► Het landgoed op het Kapelleveld aan de zuidrand van Sint-Ulriks-Kapelle op de Primitieve kadasterkaart, 1823 (archief Kadaster Brabant, Brussel)

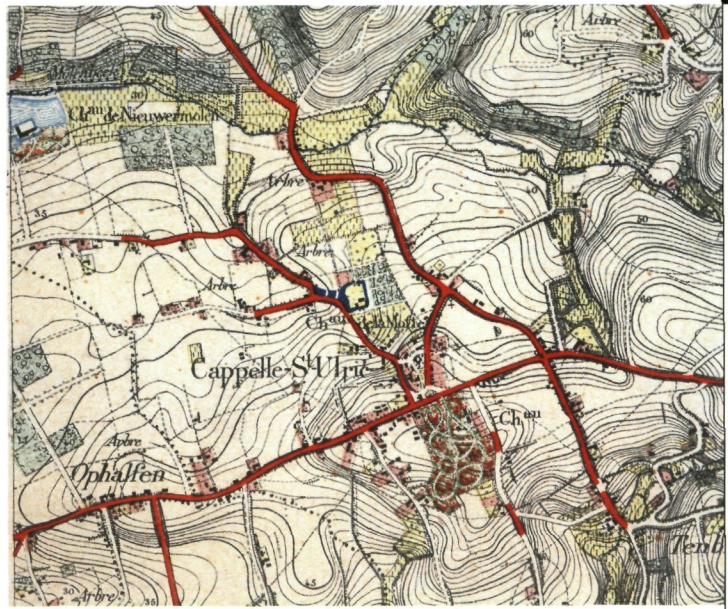

Landhuis gebouwd circa 1800 in een lusthof van 1 hectare 24 are, herbouwd circa 1880 tot een eclectisch kasteel en omringd door een park van 7 hectare in laat-landschappelijke stijl, dat vrij goed bewaard bleef, ondanks de omvorming van het kasteel tot klooster en rusthuis in 1929.

Het gebouw waarin het rust- en verzorgingstehuis 'De Verlosser' gevestigd is gaat terug tot een landhuis met drie bijgebouwen, dat ergens tussen 1775 (voltooiing van de Ferrariskaart [zie p. 107]) en 1823 (de opmaak van de Primitieve kadasterkaart door J.L. Denis) – vermoedelijk rond 1800 – werd opgetrokken op het hoogste punt van het Kapelleveld ten zuiden van de dorpskern. Het kadaster vermeldt als Primitieve eigenaar de Brusselse handelaar Guillaume Horis (1). De plattegrond van het landhuis (perceel nr. 106), een platgedrukte H,

▲ Sint-Ulriks-Kapelle in 1877 met, linksboven, het kasteel Nieuwermolen, centraal het omgrachte kasteel La Motte en,

▲ Sint-Ulriks-Kapelle in 1891 met, linksboven, het kasteel Nieuwermolen, centraal het omgrachte kasteel La Motte en,

laat een sober, symmetrisch, classicistisch gebouw met hoekrisalieten vermoeden, dat bij de verkoop in 1833 zelfs als 'château' wordt omschreven. Het stond opgesteld in het verlengde van een laantje dat, tussen de lintbebouwing langs de Brusselstraat door, na 80 m in de luthof (perceel 105) uitmondde. De luthof, vermoedelijk een vroeg-landschappelijk parkje, besloeg 1 hectare 24 are 20 centiare, en omvatte ook de drie bijgebouwen. Kenschetsend voor de streek (2) is het hopveldje ('hoplochting') aan de overzijde van de Zavelstraat (perceel 115, 14 are groot).

In de loop van de 19de eeuw verdwijnt de lintbebouwing langs de Brusselstraat (1851), worden de Primitieve dienstgebouwen naast het kasteel afgebroken (1866) en vervangen (1870) door een langgerekt complex omschreven als stal, koetshuis en oranjerie, op grotere afstand van het landhuis (het huidige 'Gaudium') – pittoreske dienstgebouwenarchitectuur typisch voor die periode (polygonaal hoektorentje, overstekende dakranden met geajoueerde windborden...). De oorspronkelijke luthof wordt samengesmolten met de omgevende percelen tot een park van meer dan 7 hectare (3). Op de stafkaart van 1877 worden de laatste ogenblikken van de Primitieve luthof en de omvorming naar een groot landschappelijk park in beeld gebracht:

het Primitieve luthofperceel, het laantje naar de Brusselstraat en het hopveldje aan de overzijde van de Zavelstraat worden met rode lijnen afgebakend en ten oosten van de oprijlaan ligt een kleine boomgaard, maar daarbuiten zijn de kronkels en de lussen typisch voor de late landschapsstijl (*à la Keilig en Fuchs*) al aanwezig. Het nieuwe aanlegpatroon verschijnt voluit op de stafkaart van 1891. Behalve de gedeeltelijk ommuurde moestuin (49 are) ten oosten van het kasteel, is elke zweem van rechtlijnigheid verdwenen.

▼ Het door Eugène Lyon gebouwde eclectische kasteel en, half verdoken rechts, het (verdwenen) zeshoekige paviljoentje, vóór 1906 (collectie M. Van Liedekerke, Sint-Ulriks-Kapelle)

Nels, Bruxelles. Serie 11 No. 347.

Château de Cappelle St-Ulric.

► Het kasteel onderging substantiele vergrotingen in 1930 en vooral in 1936, toen het volume en de bebouwde oppervlakte meer dan verdubbelden (foto R. Deneef, 2000)

De omschakeling van buitenverblijf of zomerhuis (vaak met uitzicht op de mesthoop) naar volwaardige, permanente residentie (de minder appetijtelijke aspecten van het landleven buiten het gezichtsveld) is in het derde kwart van de 19de eeuw geen uitzondering. De aanleg van het dichtste spoorweginet van Europa had rond 1870 de combinatie van industrieel bedrijfsleider-kapitalist en herenboerin-decor mogelijk gemaakt. Deze verandering loopt min of meer parallel met de opkomst van de eclectische architectuur.

▼ Het huidige paviljoen 'Gaudium', in 1870 gebouwd als stal, koetshuis en oranje- — pittoreske dienstgebouwen-architectuur typisch voor die periode (collectie M. Van Liedekerke, Sint-Ulriks-Kapelle)

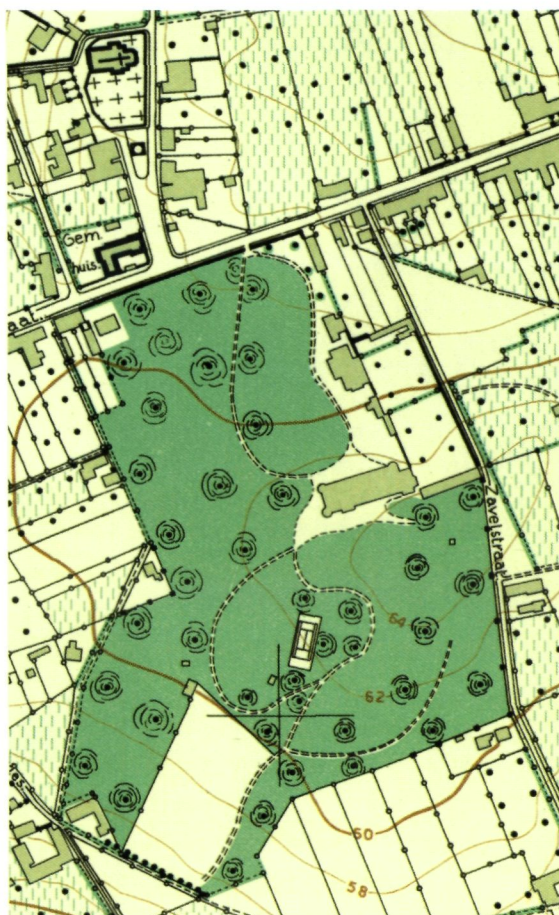

Rond 1880 liet de toenmalige eigenaar, een zekere Eugène Lyon (4), zoals veel van zijn klasse- en standgenoten, het oorspronkelijke (vermoedelijk classicistische) landhuis verbouwen tot een eclectisch 'kasteel' (5). Oorspronkelijk was het vijf traveeën breed en twee bouwlagen hoog, onder een schilddak met dakvensters voorzien van trapgeveltjes. Trapgevels bekronen ook de uit twee traveeën bestaande ingangsrizalieten in de voor- en achtergevels (respectievelijk noord en zuid). De ronde hoektoren met een overkragende derde verdieping en een kegeldak op houten modillons geeft het gebouw een kasteelachtig uitzicht. De baksteen afgewisseld met witte banden, negblokken, steigergaten, schouderstukken en trapjes van de trapgevels, 'diamantkoppen' (in de ontlastingsbogen)... herinnert aan de traditionele bak- en zandsteenbouw (6).

Het feit dat in 1882 de Zavelstraat bij het domein kon worden ingelijfd (7), zodat de moestuin en de bijbehorende serre niet meer door een openbare weg van het domein werden gescheiden, is tekenend voor de machtspositie van de eigenaar binnen de dorpsgemeenschap. Een volgende eigenaar, de Nederlander Aloïs Schmedding (8), liet rond 1900 nog enkele kleine gebouwen toevoegen: een (verdwenen) zeshoekig paviljoentje en twee vogelkooien – alle in de pittoreske stijl (geajoureerde windborden, gesinterde baksteentjes).

▲ Voor nut en sier: één van de voormalige vogelkooien ten zuidoosten van het kasteel (foto R. Deneef, 2000)

▲ Het centrum van Sint-Ulriks-Kapelle en het 'Instituut van de Zaligmaker en van de Heilige Maagd' in 1953 (Ministerie van Openbare Werken en Wederopbouw, Dienst Topografie en Fotogrammetrie, 1958)

De door Eugène Lyon aangebrachte structuur en de beplanting bleven grotendeels bewaard. Sprekend is het alom aanwezige architecturale microreliëf – verspreid over het terrein minstens acht heuveltjes of heuvelruggen, 1,5 tot 2 m hoog, waarop groepjes van bomen zijn geplant, sommige waarschijnlijk in de jaren 1860, zoals de zware bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') op het heuveltje in het gazon ten noorden van het kasteel of de tamme kastanjes (*Castanea sativa*) en witte paardekastanjes (*Aesculus hippocastanum*) op de grote ophoging ten zuidoosten ervan, die mee het vergezicht omkadert vanuit het kasteel in zuidelijke richting, over de vallei van de Molenbeek. Tot de generatie van bomen die onder Lyon werden aangeplant horen ook een monumentale mammoetboom (*Sequoiadendron giganteum*), enkele gewone en oosterse platanen (*Platanus x hispanica*, *P. orientalis*) – onder meer twee laag vertakte exemplaren bij het kasteel – en zilverlinde (*Tilia tomentosa*).

In 1929 werd het domein (8 hectare 24 are 70 centiare) verkocht aan een Franse kloosterorde, 'les Soeurs du Sauveur et de la Sainte Vierge', die wegens de anti-klerikale politiek van de regering Combes (9) Frankrijk had verlaten en zich in 1903 in Sint-Jans-Molenbeek had gevestigd. Het kasteelcomplex werd door de zusters niet alleen gebruikt als buitenverblijf, maar bood ook plaats aan een meisjeskostschool, omschreven als 'school voor vormingswerk', vooral bedoeld als rekruteringsveld voor de orde. Na de Tweede Wereldoorlog konden ook bejaarde of convalescente dames op 'Saint-Sauveur' terecht.

Het kasteel onderging substantiële vergrotingen in 1930 en vooral in 1936, toen het volume en de bebouwde oppervlakte meer dan verdubbelden. De uitbreiding in witte steen aan de noordzijde vormde een opvallende stijlbreuk ten opzichte van het oorspronkelijke gebouw. Aan de achterzijde werden negen traveeën toegevoegd (10) in min of meer dezelfde traditionele bak- en zandsteenstijl, maar

▲ Een monumentale tamme kastanje met een opvallend knobbelige stam, dikste boom in het park (foto R. Deneef, 1996)

met een mansardedak en dakvensters. Rond 1960 werd in de moestuin ook een gebouw voor het noviciaat opgetrokken (11). Het landgoed overleefde, op enkele details na (onder meer de asfaltering van de op- en afritten, de uitwendige liftkoker tegen de noordgevel van het kasteel), ongeschonden de verandering van eigenaar en functie.

MERKWAARDIGE BOMEN

(opname 18 mei 2000)

3. gele paardekastanje (*Aesculus flava*) **190**
(op verdikte onderstam)
4. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') **427**
5. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') **446**
18. oosterse plataan (*Platanus orientalis*) **361**

33. mammoetboom (*Sequoiadendron giganteum*) **536**
36. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') **401**
45. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') **429**
51. zilverlinde (*Tilia tomentosa*) **379**
66. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') **449**
69. tamme kastanje (*Castanea sativa*) **605**(120), monumentaal, knobbelig
77. bontbladige gewone esdoorn (*Acer pseudoplatanus* 'Leopoldii') **280**(120)
78. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') **517**
80. gewone plataan (*Platanus x hispanica*) **397**(50), laag vertakt, monumentaal, dikste van twee

NOTEN

- (1) Guillaume Horis (1788-1856), gehuwd met Jeanne Marie Parijs, in de Primitieve kadastrale legger Sint-Ulriks-Kapelle, art. 78, vermeld als "Horis Parys". Bronvermeldingen, ook wat betreft de volgende eigenaars, in: VAN LIEDEKERKE M., *Het rust- en verzorgingstehuis De Verlosser in Sint-Ulriks-Kapelle. Een relaas van het kasteel, het domein en zijn bewoners in de 19de en de 20ste eeuw*, Dilbeek, Open Monumentendag, 2004.
- (2) Zie het artikel over het Kasteel Terlinden in Ternat.
- (3) Kadastrale opmetingsschets Sint-Ulriks-Kapelle 1880 nr. 2; oude kadastrale legger 212 Sint-Ulriks-Kapelle, art. 338, nrs. 27 en 54.
- (4) In feite François Eugène Marie Lyon, gehuwd met Maria De Thuin, cf. VAN LIEDEKERKE M., *op. cit.*, p. 7.
- (5) Zoals het voortaan in de kadastrale legger zal worden omschreven; kadastrale opmetingsschets Sint-Ulriks-Kapelle 1883 nr. 4.
- (6) Zeer summier vermeld in: DE MAEGD C., *Bouwen door de Eeuwen heen – arrondissement Halle-Vilvoorde*, Gent, Snoeck-Ducaju, 1977, p. 634.
- (7) Kadastrale opmetingsschets Sint-Ulriks-Kapelle 1882 nr. 6.
- (8) Oude kadastrale legger 212A Sint-Ulriks-Kapelle, art. 539.
- (9) Emile Combes (1835-1921), leider van het 'Bloc des Gauches' en voorzitter van de ministerraad 1902-1905, instigator van diverse anti-klerikale wetten.
- (10) Naar ontwerp van broeder Floribert van het Sint-Lucasinstituut te Schaarbeek.
- (11) Kadastrale opmetingsschetsen Sint-Ulriks-Kapelle 1930 nr. 8, 1937 nr. 23 en 1960 nr. 8; zie ook oude kadastrale legger 212A Sint-Ulriks-Kapelle, art. 908.

*Roger Deneef, Jo Wijnant
& Marc de Ghellinck Vaernewyck*

DILBEEK (SINT-ULRIKS-KAPELLE): KASTEEL NIEUWERMOLEN

BRUGGEVELDSTRAAT 28, 1700 SINT-ULRIKS-KAPELLE
(PRIVÉ-BEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

► Diplomaat Louis Verreycken, bouwer van Nieuwermolen, als lid van de Spaanse delegatie (eerste van links) op de 'Somerset House Conference' te Londen in 1604 (olie op doek, Londen, National Portrait Gallery)

Domein rond een waterkasteel, gebouwd als 'huis van plaisantie' rond 1600 bij een watermolen, met een historisch tuinperceel van 2 hectare; herbouwd rond 1750 en renaissancistisch gerestaureerd in 1928-1932 onder leiding van architect Paul Saintenoy; toen werd ook de tuin historiserend heraangelegd overeenkomstig een 18de-eeuwse figuratieve kaart; monumentale onderaardse kelder met graatgewelf uit 1836 in het sterrenbos.

'Huis van plaisantie' bij de watermolen

De naam verwijst naar de nabijgelegen watermolen, voor het eerst vermeld in 1450 en grotendeels vernield tijdens de godsdiensttroebelen. Het huidige waterkasteel aan de rand van de molenvijver werd tussen 1596 en 1606 gebouwd (mogelijk op de grondvesten van een ouder gebouw) door Louis Verreycken, diplomaat en eerste secretaris van de koning, die ook de molen liet herstellen (1). Het kasteel, een typisch 'huis van plaisantie' uit die tijd, werd gebouwd in traditionele bak- en zandsteenstijl (witte Balegemse zandsteen voor de speklagen, hoekstenen, negblokken en sokkel) volgens een bijna L-vormig grondplan, met vleugels van twee bouwlagen onder leien zadeldaken tussen trapge-

▲ Het witgepleisterde Kasteel Nieuwer-molen vanuit het noordwesten in 1914, vóór de restauratie door Paul Saintenoy in 1928-1932 (archief Monumenten & Landschappen, Leuven)

▲ Nieuwer-molen op een 'caerte figuratief' door landmeter G. De Deken, gedateerd 4 mei 1783, model voor de bij het gerestau-

vels, en een donjonachtige toren met een klokdak. De kruiskozijnen werden rond 1750 verwijderd, maar de speklagen geven nog de ligging van de verdwenen tussendorpels aan (2). Het huidige uitzicht werd bepaald in 1928-1932, toen het kasteel in opdracht van de toenmalige eigenaar, burggraaf Marc de Ghellinck Vaernewyck, grondig werd gerestau-

reerd door architect Paul Saintenoy, sinds 1912 lid van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen en een van de voornaamste pleitbezorgers van de 'artistieke wederopbouw' na de Eerste Wereldoorlog (3). De gevel werd van zijn bepleistering ontdaan en diverse elementen (onder meer een trap in Empirestijl) die niet beantwoordden aan de oorspronkelijk geachte stijl – Vlaamse renaissance – werden verwijderd en vervangen door elementen die in dit stijlbeeld pasten (4).

▼ Het domein van Louis Verreycken op een figuratieve kaart door Antoon Van Schellen uit 1623: het kasteel met omhaagde tuinen, de watermolen met een in twaalf bedden verdeelde moestuin, de vijvers en ten zuiden daarvan boomgaarden en de oprijlaan (bewaard in het Kasteel Nieuwer-molen)

Een figuratieve kaart door landmeter Antoon Van Schellen uit 1623 toont het domein van Louis Verreycken niet lang na de aanleg, een constellatie die – op een efemeer 'landschappelijk' intermezzo na – tot op heden bewaard is. Een rechte, 350 m lange, met bomen afgezoomde dreef leidde vanuit het zuiden naar het kasteel. Tussen de twee grote boomgaardpercelen bij het kasteel verdubbelde hij in breedte en bood ter hoogte van de afslag naar de kasteelpoort plaats aan twee constructies: een paviljoentje of gloriëtte en iets wat op een staande wip lijkt. De koer tussen de grote vijver en het huidige kasteel was bijna geheel door gebouwen omgeven. Ten zuiden van het kasteelcomplex lag een tuin van een halve hectare, bestaande uit twee omhaagde compartimenten met een padenkruis. Ongetwijfeld ging het om een siertuin, maar de combinatie met groenten en fruit was in die tijd niet ongebruikelijk. Minstens aan de noord- en oostzijde werd

▲ Een tamme kastanje met bijna vijf meter stamomtrek aan de rand van het 18de-eeuwse sterrenbos bij Nieuwermolen (foto R. Deneef, 2004)

▼ Deze haagbeuk met 'bundelboom' 336 cm stamomtrek is vermoedelijk een 19de-eeuwse (foto R. Deneef, 2004)

▲ Nieuwermolen in 1823 op de Primitieve kadasterkaart door C.-F. Boonaerts (archief Kadaster Brabant, Brussel)

hij begrensd door loofgangen, waarschijnlijk latwerk begroeid met klimrozen, kamperfoelie of andere klimplanten. Bij de watermolen lag een moestuin, axiaal verdeeld in twaalf bedden. Er waren drie vijvers, de grote (naast het kasteel) met een eilandje.

De baroktuin

Anderhalve eeuw later, blijktens de Ferrariskaart (1771-1775), waren de boomgaarden verdwenen en een tweede dreef, loodrecht op de oude, mondde uit bij de omhaagde tuin ten zuiden van het kasteel, die tot bijna twee hectare was uitgebreid. De west-oost gerichte dreef en de as van de tuin lagen op dezelfde lijn. De Ferrariskaart toont een siertuin van eveneens twee compartimenten, die naast de oude siertuin ook het vroegere boomgaardperceel ten oosten van de oprijlaan omvatte. Een figuratieve kaart uit 1783 geeft een gedetailleerd beeld van de siertuinen rond het kasteel: een compartiment met een padenkruis, een compartiment sterrenbos en – op de koer tussen het kasteel en de grote vijver – een tweede padenkruis met iets wat verdacht veel op barok loofwerk ('parterres de broderie') lijkt. Het kasteelcomplex was in de jaren 1750 gemoderniseerd, waarschijnlijk door Joseph-Adrien Anne, die Nieuwermolen in 1754 had aangekocht. De dienstvleugels langs de oever van de grote vijver werden afgebroken, zodat de binnenplaats naar het noorden toe open kwam te liggen; de kruiskozijnen werden uit de ramen verwijderd.

► De monumentale onderaardse kelder met graatgewelf uit 1836 in het voormalige sterrenbos bij Nieuwermolen (foto Miel Verhasselt)

De oprijlaan – in 1623 nog tussen twee bomenrijen – bestond voortaan uit vier bomenrijen ('allée principale' geflankeerd door 'contre-allées') die eindigden bij de vijver en de afslag naar het kasteel. Het eilandje in de grote vijver was verdwenen, maar in de slotgracht ten zuiden van het kasteel stond een eendenkooi. Een tamme kastanje (*Castanea sativa*) met bijna 5 m stamomtrek aan de zuidrand van het sterrenbos is een overblijfsel uit de 18de-eeuwse beplanting. Dit geldt niet voor de monumentale haagbeuk (*Carpinus betulus*) ten zuiden van het

kruispadcompartiment, waarschijnlijk een 19de-eeuwse 'bundelboom' – verschillende bomen in een zelfde plantgat, mettertijd vergroeid tot één stam. De Primitieve kadasterkaart uit 1823 reproduceert grotendeels de terreinindeling van de kaart van 1783. De omheinde tuin, herkenbaar in perceel 33 (1 hectare 78 are groot), wordt in de kadastrale legger (5) als luthof omschreven. Het kasteleiland is een schiereiland geworden, via een landengte met het vasteland verbonden. De molenvijver en drie kleinere waterpartijen, samen meer dan 2,5 hectare, werden als lustvijvers geregistreerd. Casimir de Villers-Masbourg, een Naamse edelman, was in 1824 eigenaar geworden dankzij zijn huwelijk op geboortelid (59 jaar) met Marie-Thérèse Anne, dochter van de vorige eigenaar (6). Hij voerde een uitermate behoudsgezinid beleid voor een periode waarin talrijke kasteeldomeinen in een landschapelijk kleedje werden gestoken. Toen hij in 1865 op 98-jarige leeftijd kinderloos stierf, zag het domein er nog ongeveer uit als in 1783. Zelfs de vijvers (toch de eerste 'slachtoffers' van de oprukkende 'Engelse' mode) hadden hun strakke contouren behouden. De enige toevoeging onder zijn eige-

► Het domein Nieuwermolen met een zweem van landschappelijke aanleg op de samengevoegde stafkaarten uit 1930 (links) en 1924 (rechts) (ICM, 1937 & 1933)

naarschap is de indrukwekkende polygonale, onderaardse kelder in het sterrenbos, met een centrale pijler, een uitwaaiend graatgewelf en een gedeeltelijk omlopende galerij met steekbogen. Volgens de jaarsteen boven de ingang werd hij in 1836 gebouwd, mogelijk als bewaarkelder voor groenten, want er is geen sas, typisch voor ijskelders.

Landschappelijk intermezzo

Op de stafkaart van 1877 wordt het lusttuinperceel voor een klein gedeelte (tussen dreef en kasteel) in het roze weergegeven, voor het grootste gedeelte in het groen-rood gespikkeld. De roze kleur staat voor een open terrein, hoogstens met bloemencorbeilles of rozenperken; de spikkels voor een gesloten

begroeiing met sierstruiken of -bomen. Een in 1866 gebouwd tuinpaviljoen (7) werd dertig jaar later afgebroken en komt op geen enkele van de topografische kaarten voor. Op de volgende stafkaarten – 1891 en vooral 1924 – is toch een zweem van ‘landschappelijke’ aanleg merkbaar in de vorm van enkele slingerpaden. Aan de westrand van het sterrenbos ligt bovendien een heuveltje beplant met bruine beuken (*Fagus sylvatica* ‘Atropunicea’), vermoedelijk aangeplant rond 1900, getuige van dit landschappelijk intermezzo.

De traditie hersteld

De Villers werd opgevolgd door eigenaars die elders domeinen bezaten die ze waarschijnlijk belangrijker vonden – onder meer baron Augustin de T'Serclaes

▲
Het rond 1930
gerestaureerde
Kasteel Nieuwer-
molen van over
de vijver
(foto Miel Verhasselt,
1997)

▲
Het Kasteel Nieuwermolen vanuit het zuiden, rechts een monumentale amberboom
(foto Miel Verhasselt, 1997)

de Norderwyck, burgemeester van Noorderwijk (provincie Antwerpen) en kasteelheer aldaar (8), of Théodore de Nieulant (Kasteel Ter Rijst te Heikruis of Domein Marlier* te Sint-Martens-Bodegem). Pas onder de familie de Ghellinck Vaernewyck (9) kon Nieuwermolen op vernieuwde belangstelling van de eigenaars rekenen. Op initiatief van de 'Touring-Club de Belgique' werd in 1928 een voorstel tot bescherming als monument overwogen. In het verslag van J.-B. Siebenaler, 'briefwisselend lid' van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen, wordt gewag gemaakt van de staat van verval waarin het kasteel op dat ogenblik verkeerde (10). Dit voorstel vormde vermoedelijk de aanzet tot de hierboven beschreven restauratie, maar pas in 1962 kwam het tot een koninklijk besluit van bescherming.

Landschappelijke tuinen en parken waren in 1930 al een paar decennia uit de mode. De revival van historische tuinstijlen en regelmatig-geometrische aanlegmodellen aan het einde van de 19de eeuw – vooral onder impuls van de Franse tuinarchitecten vader (Henri) en zoon (Achille) Duchêne (11) – was al een tijdje over zijn hoogtepunt heen maar, naast de tijdens het interbellum dominerende 'Nouveau jardin pittoresque' en soms gecombineerd ermee, bleef de vraag naar historiserende ontwerpen bestaan. Stond de Vlaamse renaissance model bij de restauratie van het kasteel, dan heeft de kaart van De Deken uit 1783 ongetwijfeld de aanleg van de tuin geïnspireerd. De oude, 350 m lange oprijlaan werd nieuw leven ingeblazen door de aanplanting van vier rijen zomerlinden (*Tilia*

platyphyllos) en de 18de-eeuwse dwarsdreef werd met bruine beuk beplant (12). In de ruimte ten zuiden van het kasteel werd opnieuw een padenkruis aangelegd, aan de zuidzijde begrensd door een dubbele, uit barokke accolades opgebouwde haagbeukpalissade. Het 'verlandschappelijkte' bosperceel werd opnieuw een sterrenbos; op de binnenplaats werden echter geen broderieparterres meer aangelegd zoals in 1783, maar een ovale grasparterre met een rond stenen waterbekken.

MERKWAARDIGE BOMEN

(opname 5 juli 2004)

- 8. Amerikaanse amberboom (*Liquidambar styraciflua*) 363
- 16. tamme kastanje (*Castanea sativa*) 465
- 17. gewone haagbeuk (*Carpinus betulus*) 336 – vermoedelijke bundelboom

NOTEN

- (1) WAUTERS A., *Histoire des environs de Bruxelles*, III-A (heruitgave van de editie van 1855), Bruxelles, Editions Culture et Civilisation, 1971, p. 199-205.
- (2) DE MAEGD C., *Bouwen door de Eeuwen heen – arrondissement Halle-Vilvoorde*, Gent, Snoeck-Ducaju, 1977, p. 637-638.
- (3) STYNEN H., *De onvoltooid verleden tijd. Een geschiedenis van de monumenten- en landschapszorg in België, 1835-1940*, Brussel, Stichting Vlaams Erfgoed, 1998, p. 378-379.
- (4) DE GELLINCK DE VAERNEWYCK X., *Drie realisaties in Vlaamse neorenaissancestijl van architect Paul Saintenoy. De Woonstede door de Eeuwen heen* nr. 127, 2000, p. 12-19.
- (5) Oude kadastrale legger 212 Sint-Ulriks-Kapelle, art. 64.
- (6) *La noblesse belge*, 1898, deel II, p. 123-124.
- (7) Oude kadastrale legger 212 Sint-Ulriks-Kapelle art. 64 nr. 30 en art. 81 nr. 104.
- (8) *La noblesse belge*, 1929-1930, deel II, p. 2467-2468.
- (9) In 1910 kwam Nieuwermolen in handen van burggraaf Amaury de Ghellinck Vaernewyck (oude kadastrale legger 212 Sint-Ulriks-Kapelle, art. 713 nrs. 22-34).
- (10) Rapport aan de provinciegouverneur van 30 november 1928 (archief Monumenten & Landschappen, Leuven).
- (11) DUCHÊNE M. e.a., *Architectes-paysagistes 1841-1947. Le style Duchêne*, Editions du Labyrinthe; zie ook JELLICOE G. e.a., *The Oxford companion to gardens*, Oxford, New-York, Oxford University Press, 1986, p. 204-205.
- (12) In 1998 gerooid en vervangen door de huidige moeraseiken (*Quercus palustris*).

Roger Deneef & Jo Wijnant

GALMAARDEN (GALMAARDEN): BALJUWHUIS

KAMMEERSWEG 2, 1570 GALMAARDEN

►
Het Baljuwhuis
vóór de restauratie
(foto C. De Maegd,
1973)

Vroege landschappelijke tuin met vijvertje (circa 2 hectare) bij een herenwoning uit de 17de eeuw in het dorpscentrum; de 'jardin anglais' verdween rond 1880; drie interessante bomen.

Rond 1830 was het voormalige Gravenhuis of Baljuwhuis aan het marktplein van Galmaarden eigendom van een zekere Denis, rentenier uit Brussel (1). De eraan verbonden lusttuin strekte zich uit tot aan de rivier de Mark en omvatte twee percelen "plaisirhof" (nrs. 380 en 382) gescheiden door een betekenisvol slingerende lijn en, tegen de rivier aan, een amoebeachtig vijvertje (perceel nr. 381), in totaal bijna twee hectaren. Ongetwijfeld gaat het om een onregelmatige, 'Engelse' tuin, bestaande uit een grotendeels open ruimte met een waterpartij,

aan de noord- en oostzijde visueel afgeschermd door een dichte beplanting, zoiets als een lustbos met een 'landschappelijk' golvende rand. De Primitieve kadasterkaart geeft geen verdere details prijs, evenmin als de 19de-eeuwse topografische kaarten. Er bleven geen bomen uit die periode bewaard, behalve misschien een treur-es (cf. infra). In 1882 verdwijnt de term lusthof zelfs uit de kadastrale legger.

In 1836 werd het Baljuwhuis samen met 63 hectare grond verkocht aan landbouwer-brouwer Philippe Olemans, die rond 1866 een eerste verbouwing liet uitvoeren, waarbij de vleugel langs de Brusselsestraat (onderverdeeld in verschillende woningen) en die parallel met het woonhuis (waarin zich ook de doorsteek naar de tuin bevindt) werden toegevoegd. In 1878 werd door het kadaster de installa-

► De dorpskern van Galmaarden en de 'Engelse' tuin met vijvertje achter het Baljuwhuis op de Primitieve kadastraalkaart, 1820-1830 (archief Kadaster Brabant, Brussel)

tie van een “stoombrouwerij” geregistreerd (2). Het imposante ‘boerenburgerhuis’ dat beschreven wordt in de monumenteninventaris (3) is het resultaat van een tweede verbouwing rond 1880 (4). Toen werden de fraaie vorstkam (verdwenen bij de restauratie) en de cementbepleistering van de gevels van het woonhuis aan de straatkant aangebracht – met imitatievoegen op de benedenverdieping en sieromlijstingen van de vensters op de bovenverdie-

▼ Monumentale treur-essen in de tuin bij het Baljuwhuis (foto K. Vandevorst, 2004)

ping. De 17de-eeuwse ordonnantie van de achtergevel bleef behouden: het traptorentje met kegeldak, de gaanderij van geprofileerde, zandstenen rondbogen op zuiltjes op de begane grond (opnieuw opengemaakt bij de restauratie in de jaren 1980), de verdieping met speklagen en voormalige kruisramen. De aangebouwde dienstvleugel heeft nog duidelijke kenmerken uit de 17de of 18de eeuw (laag boogdeurtje met apart bovenlicht); de industriële brouwerijschouw uit 1880 verdween bij de voormelde restauratie. De voornaamste toevoeging uit 1880 is de eenlaagse vleugel met vijf blindbogen en pilasters, haaks op de woonvleugel, die het complex aan de zuidzijde afsluit.

Het Baljuwhuis werd grondig gerestaureerd in 1982-1983 en opengesteld als Provinciaal ‘trefcentrum’. Tot lering van de bezoeker werden in de schaduw van de bakstenen tuinmuur aan de Brusselsestraat een kruidentuin en bovendien ook een ‘rosarium’ van zestien perken met 25 verschillende soorten en variëteiten aangelegd (5). Van oude structuren of bomen blijft niets over, behalve een mooie achtstammige goudbonte reuzenlebensboom (*Thuja plicata* ‘Zebrina’) en vooral twee oude treur-essen (*Fraxinus excelsior* ‘Pendula’) waarvan één van ongeziene afmetingen (6).

MERKWAARDIGE BOMEN

(opname 26 juli 2001)

1. goudbonte reuzenlebensboom (*Thuja plicata* ‘Zebrina’) **148**(130), dikste stam van mooi achtstammig exemplaar
3. treur-es (*Fraxinus excelsior* ‘Pendula’) **243**
4. treur-es (*Fraxinus excelsior* ‘Pendula’) **371**, kampioenboom voor België

NOTEN

- (1) Oude kadastrale legger 212 Galmaarden, art. 159 nrs. 35-37.
- (2) Oude kadastrale legger 212 Galmaarden, art. 642 nr. 83.
- (3) DE MAEGD C., *Bouwen door de Eeuwen heen – arrondissement Halle-Vilvoorde*, Gent, Snoeck-Ducaju, 1977, p. 161-162.
- (4) Kadastrale opmetingsschets Galmaarden 1882 nr. 22.
- (5) Volgens: www.tuinkrant.com/tkarchieftk/info/rosariums.htm.
- (6) BAUDOUIN J.C. e.a., *Bomen in België. Dendrologische inventaris 1987-1992*, Stichting Spoelberch-Artois i.s.m. de Belgische Dendrologische Vereniging, 1992, p. 358.

Roger Deneef

GALMAARDEN (VOLLEZELE) / GOOIK (OETINGEN): KASTEEL VAN STEENHOUT

KASTEELSTRAAT 34, 1570 VOLLEZELE
(PRIVÉ-BEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

► Het Kasteel van Steenhout aan de voet van het Kesterbos op de Ferrariskaart, 1771-1775

Domein van circa 50 hectare, bestaande uit bos en omstreeks 1850 landschappelijk ingeklede landbouwgronden, rond een 'huis van plaisantie' dat in 1610 gebouwd werd op een middeleeuwse kasteelmotte, diverse keren verbouwd, de laatste maal rond 1888; de 18de-eeuwse structuur (inclusief de oude ringgracht) bleef grotendeels bewaard; talrijke oude bomen, vooral tamme kastanjes.

Het hof te Steenhout ligt in het brongebied van één van de bijlopen van de Molenbeek op de grens met Oetingen en het Oost-Vlaamse Denderwindeke, in de schaduw van het Steenhoutbos (vroeger Kesterbos genoemd). Het wordt voor het eerst vermeld als "le fief et le court de Strihout" in een leenboek van de heren van Edingen uit 1466 (1), maar het is minstens 250 jaar ouder. Het maakte deel uit van een reeks van omwalde sites op de grens met Vlaanderen, ontstaan circa 1200, en was ongetwijfeld belangrijker dan de andere grensmotten in de omgeving (Heetvelde, Leisbroek, Hof ten Berg). In 1659 werd de baronie 'Steenhault' opgericht; Henri Buelens (1597-1664) kreeg toen

▲ Het Kasteel van Steenhout op de Primitieve kadasterkaart opgemaakt door P.J. Motteau in 1827 (archief Kadaster Brabant, Brussel)

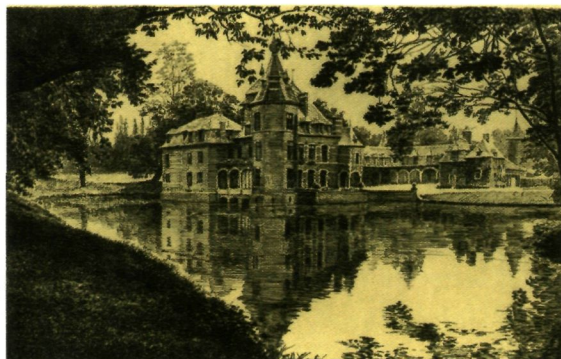
▲ Het 'verlandschappelijke' kasteelpark van Steenhout en het Steenhoutbos op de stafkaart van 1864 (Dépôt de la Guerre, 1870)

van koning Filips IV de toelating om de naam en de wapens van de oude familie van Steenhout over te nemen. De eerste bekende kaart van het domein is de Ferrariskaart (1771-1775). De oude burchmotte tekent zich daarop nog duidelijk af als een afzonderlijk eilandje, te betreden via de binnen de ringgracht gelegen, U-vormige dienstvleugel, relict van het voormalige neerhof, dat in 1758 naar het kasteel toe werd opengebroken (2). Ten noorden van de ringgracht lag een langwerpige vijver met een boogvormig uiteinde en waarvan de oostelijke oever met een dubbele rij bomen beplant was. Het nieuwe neerhof – de huidige kasteelboerderij – lag ten zuiden van het kasteel. Een rechte, 300 m lange laan tussen het kasteel en de weg van Denderwinde naar Vollezele (de huidige Kasteelstraat), vormde de ceremoniële toegang; de laatste 150 m voor de toegangspoort werden symmetrisch geflankeerd

door parterres met padenkruisen – de zuidelijke met een rotonde op het snijpunt. Ten zuiden van deze siertuin lag een groot, omhaagd, bijna driehoekig perceel boomgaard, begrensd door een tweede toegangsweg, die via het pachthof naar het kasteel leidde. Naast het pachthof lag een

► De beukendreef tussen het Kasteel van Steenhout en de Blijkheerstraat aan de oostrand van Steenhoutbos (foto Pol De Keersmaecker, 1972)

▲ Het waterkasteel van Steenhout, resultaat van een verbouwing uit de jaren 1880, ets op basis van een foto door J. De Cooman, 1928 (collectie Monumenten & Landschappen, 1928)

◀ De rond 1850 gebouwde orangerie bij het Kasteel van Steenhout (foto K. Vandevorst, 2005)

kleine, omhaagde moestuin, op de Ferrariskaart met een padenkruis afgebeeld. Een rechte, 700 m lange dreef tussen het kasteel en de Blijkheerstraat (Oetingen), vormde de noordoostelijke grens van het Kesterbos ('Kaesterbosch').

De Primitieve kadasterkaarten uit de jaren 1820 (3) tonen enkele opvallende veranderingen: de parterretuinen langs de toegangsdreef hebben de plaats geruimd voor bouwland (percelen nrs. 3 en 5); het kasteel wordt niet meer door water omringd maar staat op een schiereilandje dat ook een ereplein vormt tussen het kasteel en de dienstvleugel; de dijk tussen de ringgracht en de vijver werd weggegraven; het pachthof werd herleid tot één gebouwtje (4). De siertuin was beperkt tot een perceeltje van nog geen 7 are. Jean-François-Alexandre, baron de Steenhout, was ook eigenaar van 22 hectare op het aanpalende grondgebied Oetingen, waaronder het grootste gedeelte van het Steenhoutbos (5). Volgens het kadaster werd de huidige gesloten hoeve pas in de jaren 1860 gebouwd en vergroot in 1919 tot het huidige complex van rozegeschilderde baksteen met zwarte pannendaken (6). Het woongedeelte met de jaarankers 1654 komt overeen met het gebouw dat op de Primitieve kadasterkaart wordt afgebeeld, de oudste kern. Het oudste gedeelte van het kasteel wordt gevormd door de drie verdiepin-

gen hoge toren met een in een ui uitlopend tentdak, en het vierkante gebouw van twee bouwlagen en vier traveeën, dat ertegen aanleunt, volgens de datumankers uit 1610, in traditionele bak- en zandsteenstijl met speklagen en hoekkettingen – representatief voor de 'huizen van plaisantie' uit die periode. De 17de-eeuwse kruisramen werden vermoedelijk rond 1750 vervangen door de huidige, licht getoogde ramen. De polygonale hoektoren en de uitbouw met een arcade van drie rondbogen aan de noordzijde dateren van 1845 (7), maar het hui-

▼ Het Kasteel van Steenhout vanuit het zuiden; platanen en bruine beuken geven het domein een 'landschappelijk' uitzicht (foto K. Vandevorst, 2005)

►
Romantiek binnen
strakke lijnen:
pittoresk brugje
over de ringgracht
(foto K. Vandevorst,
2005)

dige uitzicht (op enkele recente details na) werd bepaald door een verbouwing in de late jaren 1880, toen aan de andere zijde een uitbouw van vier traveeën met een mansardedak werd toegevoegd (8) – eveneens met getoogde ramen, speklagen en hoekkettingen. De mansardedaken en de rondboogarcade aan de binnenzijde van het ‘neerhof’ zouden na het openbreken van de oorspronkelijk gesloten hoeve in 1758 zijn aangebracht. Aan de buitenzijde bleef de dwarsvleugel met inrijpoort, twee kruisramen, schietgaten en ronde hoektorens verstoken van elk ornament. Het oranjeriegebouw met grote, op het zuiden gerichte rondboogramen, evenwijdig met de zuidelijke dwarsvleugel, werd door het kadaster in 1865 geregistreerd. Aan het einde van de jaren 1880 werden in het verlengde van de poortvleugel aan weerszijden nog volumes bijgebouwd.

De laatste verbouwingen van het kasteel waren het werk van Adhémar-Alexandre-Charles de Steenhout de Waerbeek (1840-1906), burgemeester van Vollezele van 1886 tot aan zijn dood, provincieraadslid en katholiek senator vanaf 1894 (9). Maar de heropbouw van de hoeve, de bouw van de oranjerie en de eerste verbouwingen aan het kasteel werden uitgevoerd in opdracht van zijn vader Ernest-Augustin-Alexandre (1815-1886). Hij verbond ook het Steenhoutbos (circa 17 hectare) met het kasteel

via een wandelpad dat in het bos in lussen vertakte. Op de stafkaart van 1864 wordt dit nog bestaande ‘landschappelijk’ tracé afgebeeld. Het neogotisch kapelletje (10) en het als uitkijkpunt bedoelde heuveltje aan de Blijkheerstraat vormden het hoogtepunt (ook letterlijk) van dit wandelcircuit. De rechte toegangsdreef vanaf de Kasteelstraat, nog afgebeeld op de kaart van Vander Maelen (1850), heeft op de stafkaart van 1864 plaats geruimd voor een landschappelijke benadering van het kasteel. Deze weg beschrijft een lichte bocht doorheen een bosje met 18de-eeuwse tamme kastanjes (*Castanea sativa*); pas na 200 m verschijnt het kasteelcomplex in het gezichtsveld.

Opvallend maar niet uniek voor de regio (11) is dat de ‘verlandschappelijking’ van het domein zich relatief laat heeft voltrokken en dat dit de 17de- of 18de-eeuwse basisstructuur nagenoeg ongemoeid liet. Slotgrachten en vijvers behielden een gedeelte van hun rechtlijnige oevers, oude lijnbeplantingen zoals het kastanjedreefje langs de oostelijke oever van de vijver (zichtbaar op de Ferrariskaart) bleven bewaard. De aanleg blijft beperkt tot het ‘cosmetisch’ rondstrooien van kleurrijke bomengroepjes en solitair – uiteraard bruine beuk (*Fagus sylvatica* ‘Atropunicea’), plataan (*Platanus x hispanica*), witte paardekastanje (*Aesculus hippocastanum*) en zeldzame soorten of variëteiten als varenbeuk (*Fagus*

sylvatica 'Asplenifolia') en gele en rode paardekastanje (*Aesculus flava*, *A. x carnea*). Een pittoreske bakstenen brug van twee bogen over de ringgracht en een eilandje in de grote vijver vormen zowat de 'hardste' ingrepen in het 18de-eeuwse stramien. De rond 1850 vastgelegde structuur werd niet meer gewijzigd. Een groot gedeelte van het huidige bomenbestand dateert uit die periode, naast een aantal tamme kastanjes en enkele zomereiken die nog in de 18de eeuw werden aangeplant, een generatie van bomen uit het interbellum en recente aanplantingen, zoals het laantje met Krimlinde (*Tilia x euchlora*) ten oosten van de vijver. In 1971 werd de ruimte voor de poortvleugel van het neerhof – momenteel een grindvlakte – nog in beslag genomen door twee halfronde parterres (rozen?), symmetrisch opgesteld ten opzichte van de ingang, en waren de grasperken afgezoomd met 'plates-bandes'.

MERKWAARDIGE BOMEN

(opname 9 juni 1999)

1. bontbladige cultivar van gewone esdoorn (*Acer pseudoplatanus* 'Leopoldii') **221**
2. gewone robinia (*Robinia pseudoacacia*) **341**
14. zwarte walnoot (*Juglans nigra*) **220**
20. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') **481**
22. zomereik (*Quercus robur*) **341**
24. witte paardekastanje (*Aesculus hippocastanum*) **357(120)**
27. varenbeuk (*Fagus sylvatica* 'Asplenifolia') **351(100)**
42. zomereik (*Quercus robur*) **340**
44. zomereik (*Quercus robur*) **461**
45. zomereik (*Quercus robur*) **386**
50. gewone beuk (*Fagus sylvatica*) **395**
52. gewone plataan (*Platanus x hispanica*) **416**
63. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') **425**
64. zomereik (*Quercus robur*) **387**
66. rijzige moerascipres (*Taxodium ascendens*) **174**
67. witte paardekastanje (*Aesculus hippocastanum*) **367(120)**
68. gele paardekastanje (*Aesculus flava*) **257**, geen zichtbare ent
69. gewone esdoorn (*Acer pseudoplatanus*) **348**
72. tamme kastanje (*Castanea sativa*) **567(100)**
73. tamme kastanje (*Castanea sativa*) **515**
75. tamme kastanje (*Castanea sativa*) **545(130)**
79. tamme kastanje (*Castanea sativa*) **445**
80. tamme kastanje (*Castanea sativa*) **557**

▲
Steenhout
met bloemperken
in 1971, vogel-
perspectief vanuit
het westen
(collectie
Monumenten
& Landschappen,
1928)

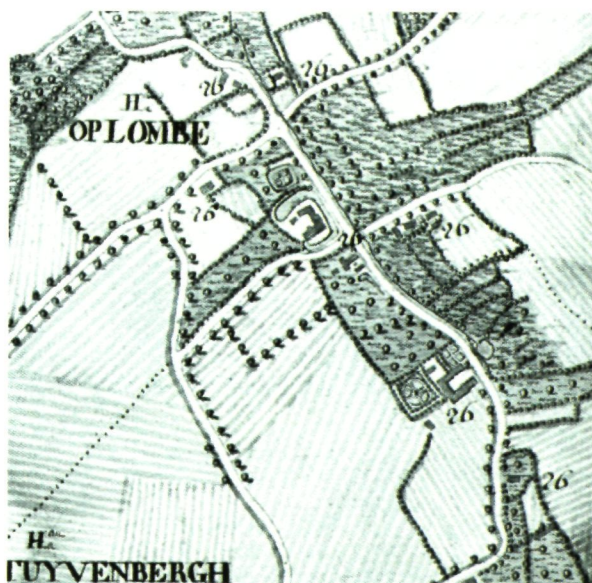
NOTEN

- (1) Verwijzing naar de burcht van de heren van Edingen in het Strihout in Lettelingen (Petit-Enghien), cf. VERHEYDEN J., *Geschiedenis van Vollezele*, Tielt, Veys, 1974, 155 p.; VERBES-SELT J., *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13de eeuw* (XXV), Brussel, Koninklijk Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, 1993, p. 348.
- (2) Volgens DE MAEGD C., *Bouwen door de Eeuwen heen – arrondissement Halle-Vilvoorde*, Gent, Snoeck-Ducaju, 1977, p. 745.
- (3) De Primitieve kadasterkaart Vollezele sectie A eerste blad werd opgemaakt door P.J. Motteau in 1827; het kaartblad Oetingen sectie A eerste blad door J.B. Dupaix is niet gedateerd.
- (4) Ook op de 1850 gedateerde kaart van Philippe Vander Maelen (Établissement géographique de Bruxelles) staat slechts dit gebouw afgebeeld.
- (5) Oude kadastrale legger 212 Oetingen, art. 126.
- (6) Kadastrale opmetingsschets Vollezele 1865 nr. 2.
- (7) Volgens DE MAEGD C., *op. cit.*, p. 746; 1865 volgens de Kadastrale opmetingsschets Vollezele 1865 nr. 1.
- (8) Kadastrale opmetingsschets Vollezele 1889 nr. 1: oude kadastrale legger 212 Vollezele, art. 1138 nr. 24.
- (9) *Le Sénat belge en 1894-1898*, Bruxelles, Société belge de Librairie, 1897, p. 437-438.
- (10) Geregistreerd in de kadastrale opmetingsschets Oetingen, 1851 nr. 2.
- (11) Vergeleken met het oosten van Vlaams-Brabant, cf. DENEFF R. e.a., *Historische tuinen en parken van Vlaanderen – Inventaris Vlaams-Brabant: Holsbeek, Lubbeek, Tielt-Winge* (M&L Cahier nr. 6), Brussel, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, 2002, en *Inventaris Vlaams-Brabant: Bierbeek, Boutersem, Glabbeek, Oud-Heverlee* (M&L Cahier nr. 9), Brussel, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, 2004.

GOOIK (GOOIK): KASTEEL VAN SAFFELBERG

OPLOMBEEKSTRAAT 6, 1755 GOOIK
(PRIVÉ-BEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

De twee kastelen in
het gehucht
Oplobbeek op de
Ferrariskaart,
1771-1775

Landschappelijk park aangelegd rond 1810, oorspronkelijk 1 hectare 61 are, naast een landhuis met pachthof uit de 17de of 18de eeuw; rond 1910 bouw van een eclectisch kasteel, aanleg van een kleine vijver, een 'Franse' tuin voor het kasteel (gedeeltelijk bewaard) en uitbreiding van het landschappelijk park tot meer dan 4 hectare; enkele zeldzame bomen en struiken.

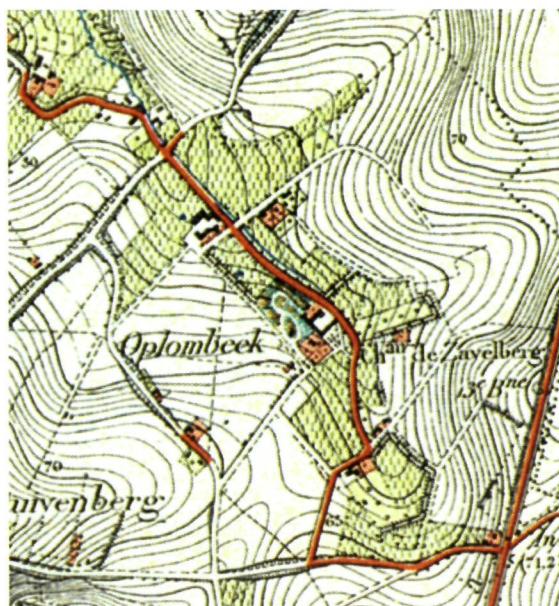
Het kasteel van Oplobbeek

Op een in 1850 gepubliceerde topografische kaart (1) wordt het gehucht Oplobbeek, zowat ander-

halve kilometer ten noorden van de dorpskern van Gooik, bedacht met twee 'châteaux'. Beide worden afgebeeld als semi-gesloten complexen, opgebouwd uit ongelijke vleugels, zoals de meeste grote hofsteden uit de regio. Het meest noordelijke – "*château de Mr. Claesens*" – ligt naast een ringvormige waterpartij, die suggereert dat het niet om een gewone hoeve gaat, maar om een relict van een omwalde en omgrachte site, volgens Verbesselt (2) een "*litteken*" van een ver verleden: het strategisch belang van de oude Geraardsbergse baan, een van de grote verbindingswegen tussen Vlaanderen en Brabant tijdens de feodale periode, nog tot ver in de 14de eeuw het toneel van bloedige schermutselingen zoals de 'slag van het Nelleken' in 1333 (3). In de 'Atlas cadastral de Belgique' van P.C. Popp (1860) wordt het als "*château d'Op-Lombeek*" aangeduid. Het feodale

▲ De vroeg-landschap-
pelijke tuin naast
het kasteel van
Oplombeek
(links onderaan) en
het kasteel van
Saffelberg
(rechtsboven) op de
Primitieve kadaster-
kaart, 1829
(noorden aan de
linkerzijde; archief
Kadaster Brabant,
Brussel)

◀ Het kasteel van
Saffelberg
(‘Zavelberg’) met
landschappelijk park
en ommuurde
moestuin op de
stafkaart van 1891
(ICM, 1894);
alle sporen van
sieraanleg rond het
pachthof De Pauw,
voorheen Kasteel
van Oplombeek, zijn
verdwenen

karakter komt duidelijk tot uiting op de Ferrariskaart (1771-1775): een dubbelstructuur met het kasteel op een gedeeltelijk omgracht perceel en, ten noorden ervan, een kleine eilandtuin, waar zich vroeger mogelijk een donjon bevond.

Toen in 1829 de Primitieve kadasterkaart (4) werd uitgetekend, had de toenmalige eigenaar, de Brusselse rentenier Jean-Baptiste Claessens, een bescheiden maar onmiskenbare poging ondernomen om het landgoed te ‘moderniseren’. De gracht rond het kasteel was herleid tot een kleine, bijna vierkante vijver; het ringgrachtje rond de eilandtuin op de Ferrariskaart had een ‘landschappelijke’ vorm gekregen, met bochtige oevers en een onregelmatig gevormd eiland, toegankelijk via twee brugjes. Het gebouwencomplex bestond uit een ‘pachthof’ en een ‘huis’, het buitenverblijf van Claessens, vanaf 1854 door de inspecteurs van het kadaster als ‘kasteel’ omschreven. De vijvers waren ‘lustvijvers’; het eiland met de brugjes (perceel 453) was volgens de legger gewoon bos, maar daarnaast lag een ‘lustbos’ (perceel 455) van 1,8 hectare (5). Dit alles wijst op het bestaan van een ‘Engelse’ tuin, een besloten landschappelijk parkje van het vroege type, dat vermoedelijk rond 1810 werd aangelegd (6). Vroege landschappelijke tuinen of parken liggen meestal *naast*, niet *rondom* het landhuis. De grote boomgaard (perceel 457) en de 25 m brede en 250 m lange ‘lustdreef’ ten zuidwesten van het kasteel, die ook op de Ferrariskaart worden afgebeeld, bleven behouden.

Na een verbouwing in de jaren 1870 werd het kasteel gedegradeerd tot ‘pachthof’ (7). Van de gebouwen bleef een groot gedeelte overeind, maar van de landschappelijke lusttuin met vijvers valt op de stafkaart van 1879 niets meer te bespeuren (8). Het voormalige ‘kasteel van Oplombeek’ staat bekend als het ‘Hof De Pauw’, naar de familie die het rond 1900 bewoonde, en de benaming ‘kasteel van Oplombeek’ wordt vaak gebruikt om het zuidelijke complex aan te duiden, namelijk het kasteel van Saffelberg.

Het kasteel van Saffelberg

Het kasteel van Saffelberg (9), 300 m zuidoostwaarts langs de Oplombeekstraat, wordt op de Ferrariskaart als een halfopen hoevecomplex afgebeeld

► De ‘Franse tuin’ voor
het Kasteel van
Saffelberg op een in
1931 afgestempelde
ansichtkaart
(collectie Guy Ballet,
Gooik)

► Het in 1906 gebouwde, eclectische Kasteel van Saffelberg met sporen van de 'Franse' tuin ontworpen door Auguste Delvaux (foto R. Deneef, 2001)

– een U-vormig grondplan met de opening naar het noordoosten, met twee kleine tuinen: 1° tegen de straat aan de kleinste met een padenkruis, ongetwijfeld de moestuin (bloemen of snoeiboomjes niet uitgesloten); 2° de grootste achter (ten westen van) het kasteel, eveneens met een padenkruis met een boompje op het kruispunt, omschreven door een cirkelvormig pad, het geheel omheind met een dubbele haag of palissade – zonder twijfel een formele siertuin. Een grote boomgaard strekte zich noordwestwaarts uit tot aan het kasteel van Oplombeek. Geen spoor van water of van structuren die een hoog-middeleeuwse afstamming suggereren. Over de oorsprong van dit complex zijn geen gegevens bekend. De eerste vermelding zou van rond 1700 dateren. Tijdens de late 18de eeuw zou het eigendom geweest zijn van een priester, P.-J. Wouters (10). Een drietal tamme kastanjes (*Castanea sativa*) met stamomtrekken tot bijna 5 m zijn vermoedelijk relictten van de 18de-eeuwse tuin.

Charles-Joseph Wouters, ridder vanaf 1848, provincieraadslid en burgemeester van Gooik van 1843 tot 1878, was in 1830 de eigenaar van Saffelberg (11). Het kasteel was nog steeds het U-vormige complex uit de Ferrarisperiode en naast het kasteel lag nog steeds een moestuin (perceel 482), maar het omhaagde siertuintje had de plaats geruimd voor een perceel 'lustgrond' (nr. 483) dat ook de helft

van de vroegere boomgaard omvat en een oppervlakte besloeg van 1 hectare 61 are. Deze lusttuin dateert waarschijnlijk uit 1800-1810 en zal gedurende bijna de hele 19de eeuw standhouden. De oudste stafkaarten (1865, 1879, 1891) tonen het uit drie bestanddelen opgebouwde kasteeldomein: 1° het gebouwencomplex bestaande uit twee dwarse dienstvleugels en (evenwijdig met de straat) een residentiële vleugel, opgesteld rond een erekoer; 2° een (rond 1844) ommuurde moestuin met een gebouwtje – tuinierswoning of orangerie (12); 3° de voormelde landschappelijke lusttuin, met een padenpatroon dat aan een spermatozoïde of de kleine letter delta doet denken (een ovaal met een krul). In het ovaal staat een gebouwtje dat niet op het kadaster voorkomt – een tuinpaviljoen of een prieel. Van het 19de-eeuwse kasteeldomein is ons geen beeldmateriaal bekend.

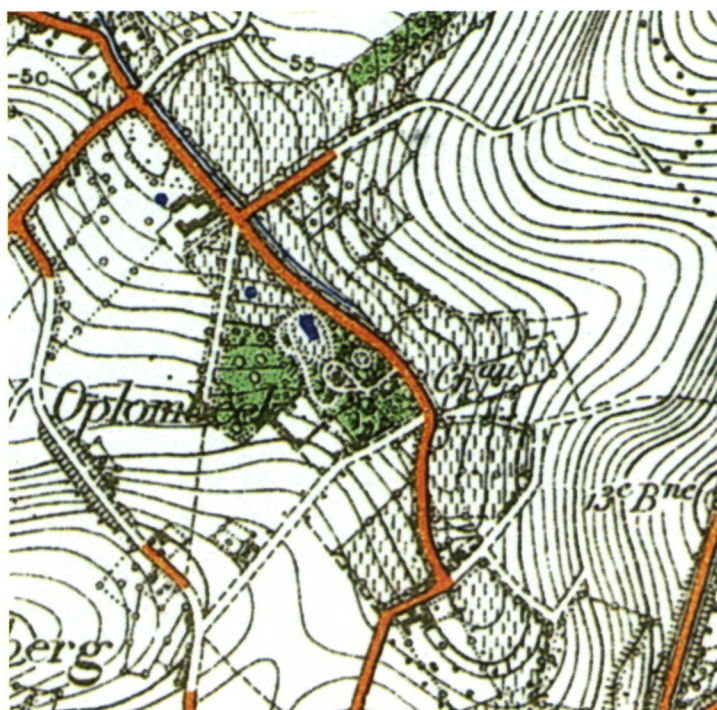
Het eclectische kasteel en de Franse tuin

In 1906, na het (bijna gelijktijdige) overlijden van de twee laatst levende dochters van Charles-Joseph Wouters, werd Saffelberg eigendom van hun nicht, Marie de Wouters de Bouchout, echtgenote van baron Philippe van Oldeneel tot Oldenzeel (13). De nieuwe eigenaars lieten het oude landhuis-pachthof afbreken en 20 m meer naar het westen een nieuw, eclectisch kasteel bouwen (14) – een vrij imposant gebouw van twee bouwlagen onder een

gemansardeerd tentdak, met overwegend Frans-classicistische inslag. Opvallende elementen zijn de hoekrisalieten met pseudo-mansardedaken, de hoektoren met klokdak en lantaarn en de witgeschilderde dakkapellen met (barokke) voluutjes en driehoekige frontons. De ontwerper moet over een uitstekend modellenboek hebben beschikt. Alleen voor de plint en de kordonlijsten werd natuursteen (arduin) gebruikt; de rest is van bepleisterde baksteen met schijnvoegen. Het nieuwe dienstgebouw (remise, conciërge- of tuinierswoning), ongeveer op de plaats van het oude kasteel, is eveneens een gecementeerde baksteenbouw met imitatievoegen. Er werd ook een nieuwe, ommuurde moestuin aangelegd, naast en ongeveer even groot als de oude. Momenteel is daar gras, maar het padenkruis en overblijfsels van halve serres langs de tuinmuur bleven bewaard.

Tuin- en landschapsarchitect *Auguste-Louis Delvaux* (1882-1946) uit Oudergem ontwierp tussen de straat en het kasteel een 'Franse' tuin. De naam Delvaux is verbonden met het grootschalige verkavelingsproject 'Les Eaux Vives' in het Torfbroek te Kampenhout, waar hij rond 1930 als lid van de beheerraad van de 'Compagnie immobilière de Campenhout' in een gezelschap van wisselagenten en bankiers enigszins in het oog springt als 'architecte-paysagiste'. Het aanleg- en verkavelingsplan van 1930 voor circa 130 hectare botanisch waardevolle moerasgrond is hoogstwaarschijnlijk van zijn hand; het moest een eclectische verzameling worden van stijlen – van Louis XVI tot modernisme – en van functies – residentiële en recreatieve – voor elk wat wils. Dit project werd slechts gedeeltelijk uitgevoerd; het huidige natuurreservaat 'Torfbroek' ontsnapte aan de verkaveling, maar de grote vijver die een groot gedeelte van het reservaat beslaat, werd gegraven in de jaren 1930 en was in het plan bedoeld als roei- en zwembijver met strand (15).

Het ontwerp voor Saffelberg is onvindbaar maar uit een brief van 6 september 1913 van Delvaux aan baron Maximilien de Troostembergh te Houwaart (16) blijkt dat hij in die periode zowel in het domein Kleebeek te Houwaart als in Saffelberg met vergelijkbare opdrachten belast was. Delvaux liet zich duidelijk inspireren door de revival van de geometrische regelmatige tuinstijl, onder impuls van publicaties zoals de 'Traité général de la composition des parcs et jardins', 1879, van Edouard André (17) en het werk van de Franse tuinarchitecten vader (Henri) en zoon (Achille) Duchêne, de 'style Duchêne' (18). De aanleg te Kleebeek is rijkelijker

▲
Het Hof De Pauw (linksboven) en het Kasteel van Saffelberg met uitgebreid landschappelijk park en 'Franse' tuin (het cirkeltje tussen de straat en het kasteel) op de stafkaart van 1924 (ICM, 1935)

en beslaat een oppervlakte die minstens tweemaal zo groot is als die van Saffelberg. Maar in beide gevallen gaat het om hetzelfde concept: een brede, strak afgelijnde strook tussen de straat en het kasteelfront met één (Saffelberg) of twee rotondes (Kleebeek), ingekaderd door 'plate-bandes' en de op- en afrijlanen naar het kasteel. De enige rotonde van Saffelberg is momenteel onderhoudsvriendelijk beplant met sevenboom (*Juniperus sabina*) en *Thuja plicata*, maar was wellicht bedoeld voor een mozaïek van inlegplanten of een rozenperk. In de reeds vermelde brief aan baron de Troostembergh looft Delvaux de voorbeeldige groei van de theehybride 'Caroline Testout', een roos die hij ook massaal (625 stuks) in Kleebeek heeft aangeplant. Karakteristiek is ook de met een balustrade bekroonde keermuur die de "terre-plein" (zoals hij dat in Kleebeek noemt) afbakent, het gelijkgronds terras, ook halteplaats voor rijtuig bij het kasteelbordes.

Zoals in Kleebeek hoorden de heraanleg en de uitbreiding van het landschappelijk park vermoedelijk ook tot de opdracht van Delvaux. De meeste bomen en struiken in het huidige park werden waarschijnlijk op zijn aanwijzing aangeplant: naast bloeiende struikmassieven – o.m. Pontische azalea (*Rhododendron luteum*) en Pontische rododendron (*Rhododendron ponticum*) – en courante soorten zoals bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'), gewone plataan (*Platanus x hispanica*), zomer- en zilverlinde

▲ De door een balustrade afgeleide 'terre-plein' voor het kasteel van Saffelberg en de rotonde, nu met *Thuja* en *Juniperus*, relict van de 'Franse' tuin ontworpen door Auguste Delvaux (foto J. Wijnant, 2001)

(*Tilia platyphyllos*, *T. tomentosa*), Amerikaanse eik (*Quercus rubra*), vederesdoorn (*Acer negundo*), witte paardekastanje (*Aesculus hippocastanum*)... ook enkele rariteiten: eikbladige beuk (*Fagus sylvatica* 'Quercifolia') en Amoersering (*Syringa amurensis*) (langs de oprit). In de noordelijke uithoek van het park (in het krulletje van de delta) werd ook een kleine vijver aangelegd, met als achtergrond een heuveltje met bruine beuk en witte paardekastanje, en moerascipres (*Taxodium distichum*) langs de oever. Door de verwerving van een groot akkerperceel kon het park in westelijke richting worden uitgebreid tot meer dan het dubbele van de oorspronkelijke oppervlakte (tot 4 hectare 18 are). Op de stafkaart van 1924 wordt het nieuwe parkgedeelte als bos voorgesteld, maar uit de aanwezigheid van een rondweg, van een centrale (stilaan verbossende) open ruimte (19) en van siersoorten als platanen en bruine beuk blijkt dat het om een 'lustbos' gaat.

MERKWAARDIGE BOMEN

(opname 19 juni 2001)

2. eikbladige beuk (*Fagus sylvatica* 'Quercifolia') **238**
3. Amoersering (*Syringa amurensis*) **97(30)/39(30)**
26. grauwe abeel (*Populus canescens*) **388**
27. gewone beuk (*Fagus sylvatica*) **374**
33. tamme kastanje (*Castanea sativa*) **382**
46. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') **387**
64. tamme kastanje (*Castanea sativa*) **490**
65. tamme kastanje (*Castanea sativa*) **499**

NOTEN

- (1) Uitgegeven door het 'Etablissement géographique de Bruxelles' van Philippe Vander Maelen (kaartblad 8-13, gedrukt in 1850).
- (2) VERBESSELT J., *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13e eeuw* (XXII), Brussel, Koninklijk Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, 1988, p. 449-450.
- (3) VINCX J.F., *De kapel en het kasteel van Saffelberg: geschiedkundige schets*, Sint-Kwintens-Lennik, Vercruysse, 1928, p. 8-9.
- (4) Het Primitieve kaartblad Gooik sectie A 2de blad is niet gedaardeerd, maar bijna alle andere bladen van Gooik, getekend door landmeter 'eerste klasse' A. Knaap, dragen het jaartal 1829.
- (5) Volgens de oude kadastrale legger 212 Gooik, art. 108.
- (6) In het archief van het Kadaster Brabant te Brussel bevindt zich een 'blinde' kaart (zonder nummers of plaatsnamen), waarschijnlijk een onvoltooid 'plan géométrique' uit de Franse periode, opgemaakt tussen 1804 en 1810; het Kasteel van Oplombeek wordt hierop afgebeeld zonder 'landschappelijke' waterpartij.
- (7) Oude kadastrale legger 212 Gooik, art. 1686 nrs. 35 en 68; kadastrale opmetingsschets Gooik 1876, nr. 9. Beschrijving in: DE MAEGD C., *Bouwen door de Eeuwen heen – arrondissement Halle-Vilvoorde*, Gent, Snoeck-Ducaju, 1977, p. 176.
- (8) Pas in 1900 wordt deze 'Engelse tuin' ook kadastraal afgevoerd – cf. Oude kadastrale legger 212 Gooik, art. 1686 nrs. 34-43 en 97-99; kadastrale opmetingsschets Gooik 1900 nr. 2.
- (9) Op de kaart van Vander Maelen en de stafkaart van 1879: *Saffelberg*, verbasteringen van *Zavelberg*.
- (10) Volgens VINCX J.F., *op. cit.*, p. 37, zonder opgave van bronnen.
- (11) Oude kadastrale legger 212 Gooik, art. 767; over Ch.-J. Wouters (1798-1881) en zijn kinderen zie: *La noblesse belge – Annuaire de 1895* (1e partie), Bruxelles, Veuve Monnom, 1895, p. 177.
- (12) Perceel 478a, 32 are groot, geregistreerd in de kadastrale opmetingsschets Gooik 1844 nr. 1.
- (13) Philippe-Charles-Marie van Oldeneel tot Oldenzeel (1857-1938), zie: DOUXCHAMPS H., *La famille de Wouters d'Oplinter-Bouchout*, Bruxelles, Association familiale de Wouters, 1994, p. 385.
- (14) Kadastrale opmetingsschets Gooik 1912 nr. 5; oude kadastrale legger 212 Gooik, art. 3024.
- (15) DENEFF R. & WOUTERS J., De ondergang en wederopstanding van het Torfbroek te Berg-Kamperhout. *Monumenten & Landschappen* 17(5), 1998, p. 32-54.
- (16) Archief Baron de Troostembergh, kasteel van Kleebeek, Houwaart. De 'Franse' tuin te Houwaart wordt beschreven in: DENEFF R. e.a., Tiel-Winge (Houwaart: Kasteel van Kleebeek, in: *Historische tuinen en parken van Vlaanderen, provincie Vlaams-Brabant* (M&L Cahier 6), 2002, p. 112-122.
- (17) André E., *L'art des jardins. Traité général de la composition des parcs et jardins*, Paris, G. Masson, 1879.
- (18) DUCHÈNE M. e.a., *Architectes-paysagistes 1841-1947. Le style Duchêne*, Editions du Labyrinthe; zie ook JELICOE G. e.a., *The Oxford companion to gardens*. Oxford, New-York, Oxford University Press, 1986, p. 204-205.
- (19) Op de stafkaarten van 1970 en 1979 als weide voorgesteld.

Roger Deneef & Jo Wijnant

GOOIK (OETINGEN): OUDE PERENBOOMGAARD

BLIJKHEERSTRAAT 27, 1755 OETINGEN
(PRIVÉ-BEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

► De rond 1910
aangeplante
hoogstammige
perenboomgaard in
de Blijkheerstraat te
Oetingen
(foto J. Wijnant,
2005)

**Hoogstammige perenboomgaard
(75 are), met oude, bijna verdwenen
variëteiten, aangeplant rond 1910.**

De boomgaard van circa 75 are, gelegen achter een oude hoeve bij het kruispunt van de Blijkheerstraat en de bedding van een in 1959 afgeschafte tramlijn (Halle-Ninove), werd vermoedelijk rond 1910 aangeplant en bestaat uit 69 hoogstammige perelaars met stamomtrekken variërend tussen 150 en 175 cm (1). Geen uitzonderlijk dikke bomen – de dikste bekende *Pyrus communis* van België bevindt zich in Florenville en heeft een stamomtrek van 283 cm (2) – maar uit ‘pomologisch’ oogpunt gaat het om iets uitzonderlijks. De boomgaard is samengesteld uit variëteiten die vroeger in de regio erg populair waren, maar nu nagenoeg verdwenen zijn: *Beurre Chabocau* (Jefkespeer), *Bruine Kriekpeer*, *Beurre de*

Merode en andere (3). In 1992 ontsnapte deze boomgaard, door de bevoegde dienst van het ministerie van Landbouw ten onrechte ‘beticht’ van bacterievuuraantasting (*Erwinia amylovora*) (4), ternauwernood aan rooijing.

NOTEN

- (1) Gemeten op 28 mei 1993.
- (2) BAUDOUIN J.C. e.a., *Bomen in België. Dendrologische inventaris 1987-1992*, Stichting Spoelberch-Artois i.s.m. de Belgische Dendrologische Vereniging, 1992, p. 381.
- (3) Cf. het rapport van L. ROYEN, Nationale Boomgaarden Stichting, aan het Bestuur Monumenten en Landschappen te Leuven, brief van 20 juni 1993.
- (4) Cf. rapport aan de eigenaars van 8 mei 1992 door T.H. BAKKER (Coppijn – Makelaars en taxateurs in Bomen en Gewassen, Utrecht).

Roger Deneef, Jo Wijnant
& E. Everaet

HERNE (HERNE): VILLA VAN CAUWENBERGHE

NINOOFSESTEENWEG 21, 1540 HERNE
(PRIVÉ-BEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

De villa van dokter
Van Cauwenberghe,
gebouwd vlak voor
de Eerste Wereld-
oorlog
(foto K. Vandevorst,
2005)

Met bomen omringde tuin van 35 are naast een in 1911 gebouwde villa.

Langs de steenweg van Edingen naar Ninove, ter hoogte van het omwalde, rond 1860 afgebroken Hof te Herne, liet dokter Paul Van Cauwenberghe in 1911 een villa bouwen in overeenstemming met zijn status als dorpsnotabele (1).

Het werd een zogenaamd dubbel (symmetrisch) huis van baksteen met vensters en een voordeur met een arduinen omlijsting, een mansardedak met dakvenster en oeils-de boeuf, de ingangstravee uitgewerkt tot risaliet met balkon en vensterdeur op de eerste verdieping, ornamentale details zoals de met ceramiektegels beklede boogtrommeltjes boven de ramen van de bovenverdieping, de modillons van de gootlijst, de arduinen gevelbanden en het lanspuntenhek dat de voortuin (momenteel grind) van de steenweg afsluit. De relatief uitbundige versiering van de straatgevel werd bespaard op alle andere gevels, waar elke zweem van ornament ontbreekt.

De siertuin, 34 are 80 centiare groot, werd als een apart gegeven behandeld. De villa staat ernaast en sluit er slechts via de voortuin bij aan. De ruimte achter het huis wordt van de tuin afgeschermd door een koertje, langs twee zijden ommuurd, de derde zijde gevormd door de naar achter geschoven garage. Zeven van de tien bomen die de randbeplanting vormen, zijn even oud als het huis: drie witte paardekastanjes (*Aesculus hippocastanum*), een Amerikaanse eik (*Quercus rubra*), een bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'), een Californische schijn-cipres (*Chamaecyparis lawsoniana*) tegen de zijgevel, een zomerlinde (*Tilia platyphyllos*) op een heuveltje in de noordwesthoek van de tuin. De twee ginkgo's (*Ginkgo biloba*) en de zilverlinde (*Tilia tomentosa*) werden later aangeplant. Het perceel (18 are) rechts van de villa was een boomgaard.

NOTEN

- (1) Kadastrale opmetingsschets Herne 1913 nr. 27; oude kadastrale legger 212 Herne, art. 3267 nrs. 12, 16, 17, 18.

*Roger Deneef, Jo Wijnant
& P. Copriau*

HERNE (HERNE): VILLA WIELANT

KAPELLESTRAAT 20, 1540 HERNE
(PRIVÉ-BEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

► De rond 1866
gebouwde villa en
de ommuurde tuin
van notaris Wielant
vanuit het noorden
(foto K. Vandevorst,
2005)

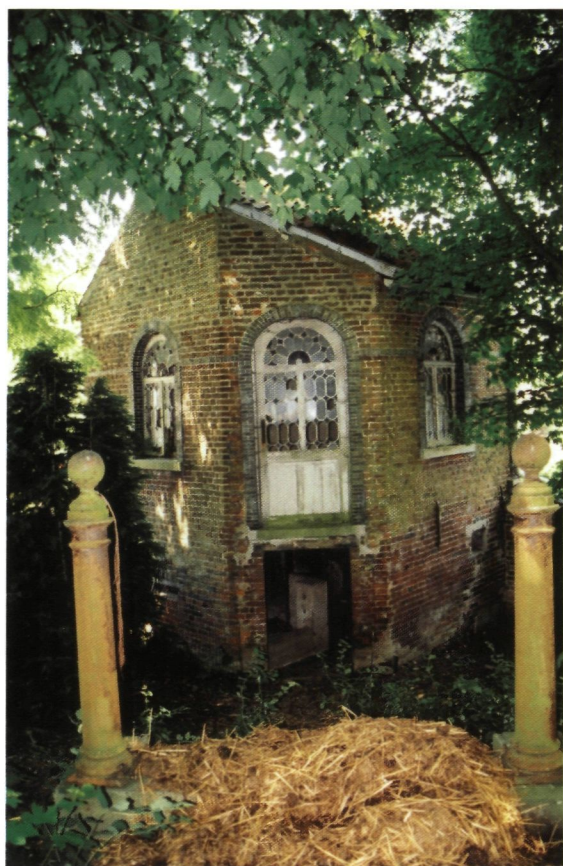

Ommuurde tuin van circa 1 hectare rond een in de jaren 1860 gebouwde villa, met koetshuis en tuinpaviljoen, voor één derde overschaduw door bomen.

In 1859 kocht notaris Jean-Baptiste Wielant uit Herne twee percelen akkerland langs de Kapellestraat ten noordoosten van de dorpskern. De bouw van een villa met koetshuis en tuinpaviljoen ("zomerhuis") werd kadastraal geregistreerd in 1867, de bakstenen omheiningsmuur rond een tuinperceel van ongeveer 1 hectare in 1895 (1). De architectuur van de villa is typisch voor de sobere landhuizen vóór de doorbraak van het eclecticisme in de late jaren 1860: een zogenaamd dubbel huis van baksteen, met arduin voor de plint, het bordes en de deur- en vensteromlijstingen, twee hoge

bouwlagen en drie brede traveeën, de ingangstravee uitgewerkt als een middenrisaliet, een schilddak (momenteel pannen) met smeedijzeren nokversiering, geen mezzanine (waarmee dergelijke huizen vaak waren uitgerust). De versiering bleef beperkt tot de voorgevel: hoeklisenen verbonden door muizentandfriezen, ingediepte panelen onder de vensters van de verdieping, waarvan de onderdorpels verbonden worden door een kordonlijstje van gesinterde baksteen. Het koetshuis – later als "*bureel*" omschreven (2) – leunt aan bij het oorspronkelijke notariaat op het aanpalende perceel en beantwoordt aan de typische koetshuisarchitectuur uit de late 19de eeuw: een eenlaags, langgestrekt volume onder zadeldak, met een in acht bogen verdeelde gevel, twee daarvan met poorten, de rest met ramen, vastgebouwd aan een tweelaags gebouwtje (de ontvangstruimte van de notaris).

► Het hoekpaviljoen in de tuin rond de villa van Wielant (foto R. Deneef, 2001)

Het tuinpaviljoentje tegen de omheiningsmuur in de noordwestelijke hoek van het domein is gebouwd in een kuil, waarin de kelderverdieping schuilgaat. Het vloerniveau valt samen met de bovenkant van de omheiningsmuur. In de afgeschuinde hoek van het paviljoen bevindt zich een rondboogdeur, geflankeerd door twee rondboogvensters, en alle gevelopeningen zijn omlijst met gesinterde baksteen. Het huidige zadeldak met pannen vervangt het oorspronkelijke, hexagonale, met leien bedekte tentdak. Een laantje, overschaduwd door acht bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'), verbindt het huis met het paviljoen. De brug die ooit over de kuil heen de deur van het paviljoen verbond met het laantje, is verdwenen, op twee pijlers van de aanzet van de leuning na.

Hoogstammige beplanting komt alleen voor in het gedeelte tussen de straat en het woonhuis – naast de bruine beuken van het laantje ook een zilverlinde (*Tilia tomentosa*). Van een eventuele oorspronkelijke beplanting is niets bewaard gebleven, aangezien geen van de bomen 250 cm stamomtrek heeft bereikt. Een groot gedeelte van deze ruimte wordt overschaduwd door opslag (voornamelijk gewone

esdoorn – *Acer pseudoplatanus*). De ruimte achter het huis, bijna twee derden van het tuinperceel, is momenteel weide.

NOTEN

- (1) Kadastrale opmetingsschetsen Herne 1867 nr. 17 en 1895 nr. 15; oude kadastrale legger 212 Herne, art. 316 nrs. 14, 31, 32.
- (2) Oude kadastrale legger 212 Herne, art. 3627 nr. 3.

Roger Deneef & Jo Wijnant

HERNE (HERNE): VILLA MISONNE

EDINGSESTEENWEG 65, 1540 HERNE

(PRIVÉ-BEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

►
De villa van
belastingontvanger
Misonne, gebouwd
rond 1860
(foto K. Vandevorst,
2005)

**Tuin met enkele interessante bomen,
oorspronkelijk 73 are, rond een
omstreeks 1860 gebouwde villa.**

Op een perceel bouwland van één hectare op de grens met Edingen en Sint-Pieters-Kapelle bouwde belastingontvanger Charles Misonne rond 1860 een sobere, onopgesmukte, bakstenen villa (1) – een zogenaamd dubbel huis van drie traveeën en twee bouwlagen, met hoge, licht getoogde vensters en deuren en een schilddak, symmetrisch geflankeerd door twee bijgebouwtjes, waaronder een koetshuis met karakteristieke rondboogpoorten. De bijgebouwen vormen samen met de villa een erepleintje, dat van de steenweg wordt gescheiden door een bakstenen muur met een smeedijzeren toegangshek. Enkele jaren later, in 1866, werd de spoorlijn Halle-Ath aangelegd (2), zodat het perceel rond de

villa met één vierde werd gereduceerd. Van de oorspronkelijke beplanting is niets bewaard gebleven, behalve misschien een taxus (*Taxus baccata*), en het grootste gedeelte van de 73 are die ooit als tuin werd geregistreerd is momenteel weide, maar de huidige bomen (3) – vier bontbladige esdoorns (*Acer pseudoplatanus* ‘Leopoldii’) en een zomerlinde met ingesneden blad (*Tilia platyphyllos* ‘Laciniata’) – zijn vermeldenswaardig.

NOTEN

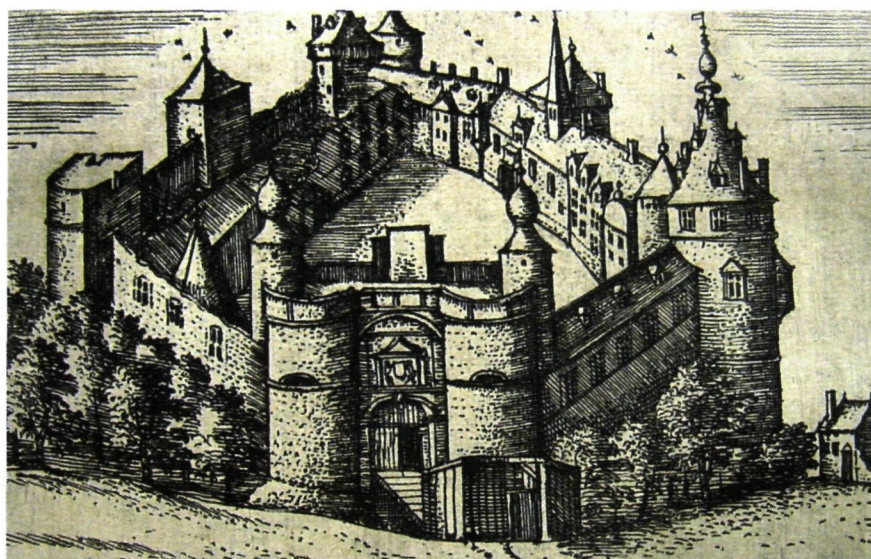
- (1) Kadastrale opmetingsschets Herne 1860 nr. 11; oude kadastrale legger 212 Herne, art. 2260 nrs. 4-8.
- (2) VANDENBERGHEN J., *De geboorte en ontwikkeling van de Belgische staatsspoorwegen en van de privaatmaatschappijen*, Brussel, NMBS, z.d., p. 23.
- (3) De dikste, gemeten in juni 2001, heeft een stamomtrek van 220 cm.

*Roger Deneef, Nele Rombauts,
Boudewijn Goossens & Jo Wijnant*

LENNIK (GAASBEEK): KASTEEL VAN GAASBEEK

KASTEELSTRAAT 40, 1750 GAASBEEK

► Het kasteel van
Gaasbeek in
*Antiquitates illustris-
simi ducatus
Brabantiae* van
J.B. Gramaye, 1610

Domein van 49 hectare rond een burcht uit 1236; renaissanceaanleg met terras-tuin, paviljoenen, gloriëttens en sterrenbos circa 1620; afbraak van de torens en muren op zuidflank rond 1710; uitbreiding van het sterrenbos in 1762; rond 1800 bouw van een 'triomfboog' en, op het snijpunt van diverse oude en nieuwe dreven en zichtassen, een belvédèretoren; historiserende renovatie van het kasteel door Charle-Albert in 1887, aanleg van een neorenaissanceaanleg op de binnenplaats; kasteel door de Belgische Staat ingericht als museum in 1922, aanleg van een 'museumtuin' met een unieke verzameling leifruitbomen in 1996-1997; talrijke oude haagbeuken (relicten van de 18de-eeuwse palissades en charmilles) en beuken.

De Middeleeuwen

Begin 13de eeuw verkreeg Godfried van Leuven, oudste zoon van Hendrik I, hertog van Brabant, het 'Land van Gaasbeek', gelegen in het zuidwesten van het hertogdom Brabant. Hij liet omstreeks 1236 een burcht bouwen om zijn heerlijkheid te beschermen tegen invallen uit Vlaanderen en Henegouwen. In 1388 werd ze een eerste maal door een brand vernield. Het domein van Gaasbeek wordt voor de eerste maal beschreven in een document uit 1404 (1). Het omvatte onder meer een wijngaard, boomgaard, moestuin en een "perdriser", een afgesloten gedeelte waar patrijzen gekweekt of gehouden werden. In 1488 werd de heropbouw voltooid door de toenmalige eigenaar, Filips van Hoorne. Maarten van Hoorne liet rond 1550 de burcht grondig ombouwen; de zandsteen werd vervangen door baksteen. Gaasbeek was het eigendom van Lamoraal, graaf van Egmond, vanaf 1565 tot aan zijn onthoofding in 1568 (2).

Fonteinen en diverse rare figuren

Renaat de Renesse, graaf van Warfusée, kocht het kasteeldomein in 1615. Hij liet tuinen aanleggen en verspreid over het hele domein kleine gebouwen oprichten. Uit die periode dateren de eerste afbeeldingen, namelijk een 17de-eeuwse lavistekening (3) en een ets in de 'Antiquitatis illustrissimi' van Gramaye uit 1610 (4). Het slot vertoonde toen nog een erg heterogene en gesloten structuur – diverse gebouwen in traditionele bak- en zandsteenstijl (vensters met kruiskozijnen inclusief) rond een vijfhoekige binnenplaats, of zoals in een beschrijving uit 1654: "*welck kasteel licht rond-omme in syne muren, ende omsingelt met diversche torens van kareel ende witten arduyn*" (5). Het enige renaissancistische element was de symmetrische ingangspartij met in het midden de toegangspoort bekroond met een driehoekig fronton, aan weerszijden geflankeerd door zware torens.

▼ De door Warfusée aangelegde terrastuin in 1694, detail uit het schilderij van Immenraet

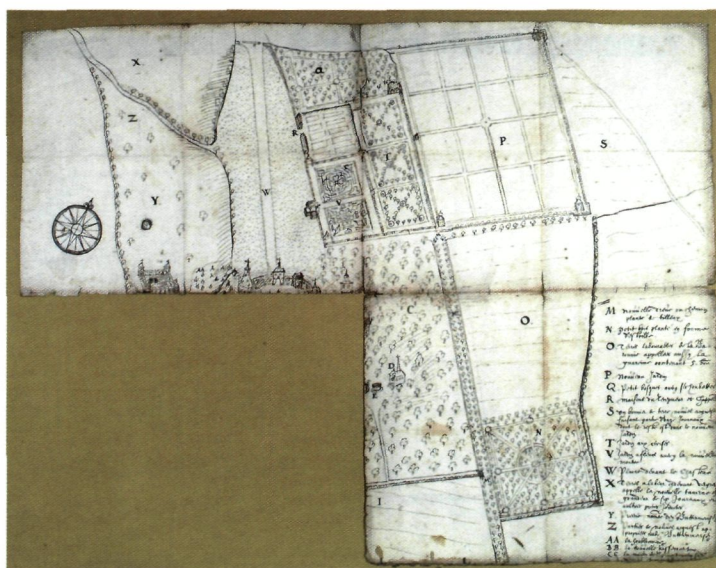
Zoals kan worden afgeleid uit een beschrijving van het domein van Gaasbeek uit 1654, had de tuin een onmiskenbaar renaissancistisch karakter en nodigde hij uit tot "*uyt-nemende schoone ende rare wandelinghen tusschen Hagen ende Dreven met Linde-boomen beplant*". Bij deze beschrijving naar aanleiding van een geplande, maar niet uitgevoerde, verkoop van het domein hoorde misschien ook het anonieme, zwaar beschadigde plan (één vierde werd uitgescheurd) dat bewaard wordt in het archief van het kasteel. Een schilderij uit 1694 van Andries Immenraet (6) geeft een toestand weer die waarschijnlijk niet zoveel verschilt van de beschrijving van 1654 en van de door Warfusée vastgelegde structuur. Deze bepaalt nog steeds in grote lijnen de huidige aanleg.

De beschrijving omvat volgende elementen, die zowel op het plan als op het schilderij herkenbaar zijn:

- 1) De Sint-Geertruikapel (D op het plan) gelegen op de bron die de vijvers voedt in het dal ten zuidoosten van de kasteelheuvel, werd herbouwd tot de barokkapel, die in de loop van de 18de eeuw aanzienlijk werd verbreed. Achter deze kapel lag het Sint-Geertruibos.
- 2) De "*magnificken dobbelen ghemetsten trap*" die naar de Sint-Geertruivijver afdaalde, is niet de huidige betonnen trap die van de Emile Demotlaan afdaalt naar de Sint-Geertruivijver.
- 3) Het lustpaviljoen bovenaan de helling tussen het kasteel en de Sint-Geertruivijver, "*eene ovale gemets-te gloriette oft somer-salette van binnen versiert met schoone verheven wercken à la mosaïke*" – de nog bewaarde plafondschildering met op Ovidius'

◀ Het kasteel van Gaasbeek vanuit het westen op een schilderij uit 1694 door Andries Immenraet (bewaard in het Kasteel van Gaasbeek)

▼ De parterres van de terrastuin en het sterrenbos op een plan van het domein van Gaasbeek uit de 17de eeuw (archief Kasteel van Gaasbeek)

▲ Het door graaf
Renesse de Warfusée
gebouwde 'lust-
paviljoen'
(foto K. Vandevorst,
2005)

▲ De barokke Sint-
Geertruijkapelle en de
herstelde Sint-
Geertruijkapelle
(foto R. Deneef,
2003)

Metamorfosen geïnspireerde taferelen over Vertumnus en Pomona, waarin ook een soort van mozaïek-techniek werd gebruikt (7).

4) Onder aan de trap moet een ommuurde bloementuin gelegen hebben met twee of drie prieeltjes (*kamerckens om te verkoelen*).

5) Een wijngaard met *bourgoense-besien* op de zuidflank van de kasteelheuvel; op het schilderij van Immenraet staan echter kleine bomen.

6) Rond de kasteelheuvel was er een met fruitbomen afgezoomde weg.

7) In de Sint-Geertruijkapelle zouden twee *schoone vierkante cabinetten met loopende fonteynen* gestaan hebben, *verciert met zijne grotten, Fonteynen en diverse rare Figuren*, vanbuiten met groen bekleed en via een brug bereikbaar. Op het schilderij van Immenraet zijn aan weerszijden van de kapel deze open paviljoentjes duidelijk zichtbaar (een koepel-

dak op zuilen). De fontein tussen de kapel en de Sint-Geertruijkapelle was opgemetseld zoals een waterput (*torens-gheweys bemuerf*).

8) De middelste (*platten*) vijver en de laagste (*krommen*) vijver ten westen van het kasteel werden verhuurd, samen met de wasplaatsen (*lavoirken*) aan elk van de vijvers.

9) De terrastuin ten noordoosten van het kasteel was toegankelijk via *eenen magnifieken breedden ghemetsten trap opgaende van twee zijden*. Trap en keermuren (van baksteen en met arduin afgedekt) worden op het schilderij van Immenraet en op het niet gedateerde plan duidelijk afgebeeld. Op het schilderij wordt de toegang tot de tuin gemarkeerd door een barokportaal. Op twee hoeken van de naar het kasteel gerichte zijde staan open paviljoentjes (*doorluchtige houbetten*) uit witte zandsteen. De tuin is verdeeld in twee grote bloemenparterres (V op het plan) met renaissancemotieven, onder meer een klavervierpatroon, en daarachter een kersentuin (T op het plan), bestaande uit drie compartimenten met Sint-Andrieskruismotief.

10) Naast de terrastuin stonden op een rijtje de gemetselde woningen van de rentmeester, de kapeleen, de meier en de hovenier *elck met sijn koolhof* (R op het plan).

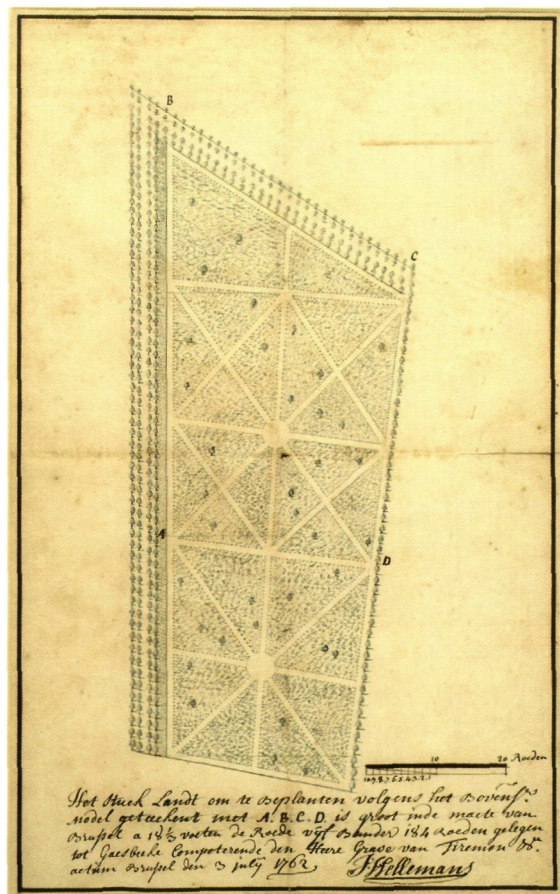
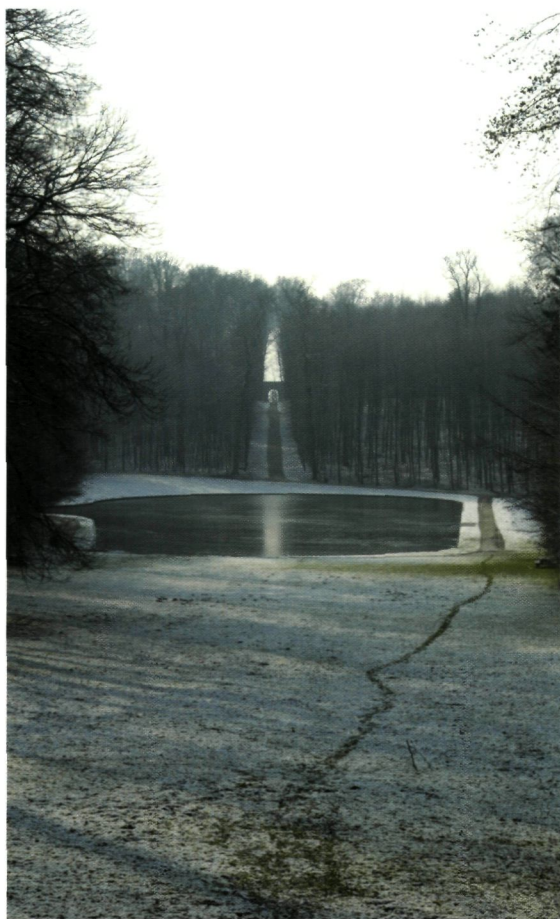
11) Ten noorden daarvan lag een *boschken* (Q op het plan) met vijf prieeltjes of gloriëttjes, vermoedelijk in latwerk dat begroeid was met klimplanten (*groene houbetten*).

12) Vanuit dit bosquet kwam men via een prieel van hoge bomen in de opperhof (P op het plan, *nouveau jardin*), *verciert met sijne baghen ende wegghen, ende op de hoecken dry hooge cabinetten*.

13) Via een *secreten af-gangh* (een min of meer

▼ Het plafond van het
lustpaviljoen met
Vertumnus en
Pomona
(foto K. Vandevorst,
2005)

verborgen uitgang) bereikte men vanuit de opperhof de grote dreef (M op het plan), de huidige Lamoraal van Egmond dreef, toen beplant met acht rijen linden, die kaarsrecht tussen hoge hagen naar de Postweg liep, 500 meter verder.

13) De vlakke voor het kasteel (W op het plan) waardoor de grote toegangsweg liep, heeft nooit een formele aanleg gekend.

14) Een klein bos (N op het plan) op het 'Hemelrijk' tussen de Egmond dreef en de Abcoude dreef met een stervormig patroon van wegen "ter weder syden beset met schoone haghen" – één van de oudste gekende 'sterrenbossen' hier te lande. Zowel op de plattegrond van 1654 als op het schilderij van Immenraet wordt het snijpunt van de ster omcirkeld. Sommige elementen zoals dit sterrenbos en misschien ook de terrastuin (een "Oppesten Hoff aen t Somerhuys") waren waarschijnlijk al vroeger aanwezig, wat zou kunnen blijken uit een verkoopakte van 1564 (8).

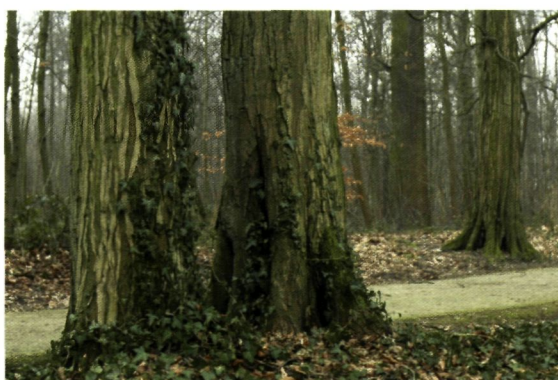
Het sterrenbos

Aan het einde van de 17de eeuw werd het kasteel van Gaasbeek geteisterd door branden en belegeringen. Het zwaar gehavende kasteel uit de "aller-vermaardste Heerlykheid van geheel Brabant" wordt afgebeeld op een gravure van Harrewijn van rond 1690 (9). Louis-Alexander Scockaert, die als diplomaat een belangrijke rol speelde in de Spaanse Nederlanden, werd in 1695 als graaf van Tirimont de nieuwe eigenaar. Zijn zoon Alexander-Louis liet de beschadigde torens en muren op de zuidflank afbreken en renoveerde de rest. Het zuidelijk gedeelte met twee torens werd niet heropgebouwd. Uit 1720 dateert een rekening (10), bewaard in het kasteelarchief van Gaasbeek, voor het ontwerp van parterres, vermoedelijk in de terrastuin.

De belangrijkste innovatie op tuinarchitecturaal gebied was de uitbreiding van het sterrenbos op de strook tussen de Postweg en de terrastuin volgens

De dreef in het verlengde van de trap eindigt aan de overzijde van de Sint-Geertruijvier bij de door Paul Arconati opgerichte triomfboog (foto K. Vandevorst, 2005)

Plan voor een te beplanten stuk land op het 'Hemelrijk', uitbreiding van het bestaande sterrenbos, door J. Hellemans, 1762 (archief Kasteel van Gaasbeek)

Oude haagbeuken, relict van de 18de-eeuwse hagen of palissades van het sterrenbos (foto K. Vandevorst, 2005)

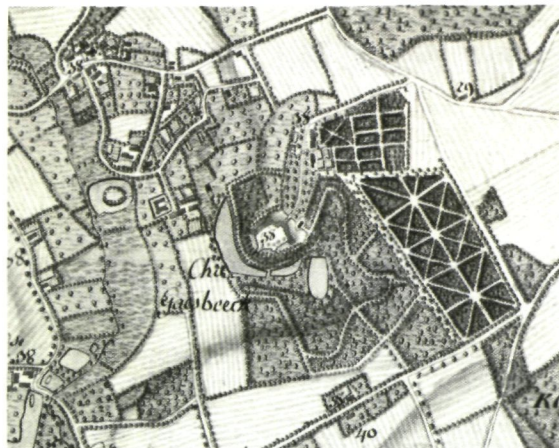
► Eén van de lanen in het sterrenbos aan het einde van de 19de eeuw: in de toen nog talrijke haagbeuken is de 18de-eeuwse loofgang nog duidelijk herkenbaar (archief Kasteel van Gaasbeek)

▼ De Lamoraal van Egmondreef, nieuw volgens het plan van 1654, toen met acht rijen lindes en met hagen afgezoomd (foto R. Deneef, 2003)

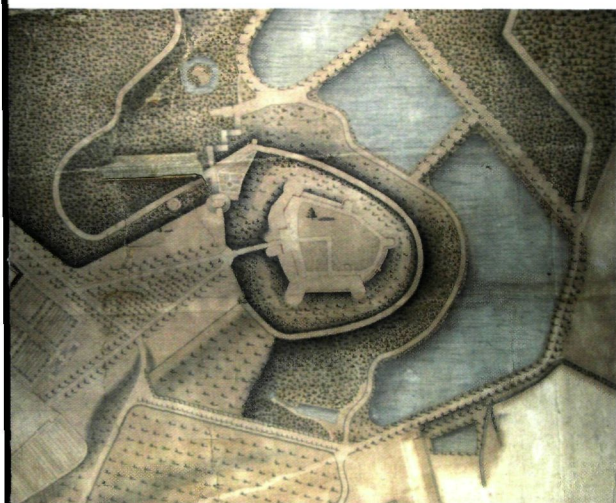
een door landmeter J. Hellemans in 1762 opge-maakt plan, dat voorzag in twee (volledige) sterren met centrale rotondes. De door Hellemans uitgetekende structuur verschijnt ook op de Ferrariskaart (1771-1775), die bovendien in de 'bosquet' (dat met de vijf 'prieelkens' in 1654) aan de overzijde van de terrastuin een Sint-Andrieskruis afbeeldt. Stervormen en ganzenvoeten waren tijdens de hele 18de eeuw veelgebruikte patronen in de bosbouw, bij de herstructurering van bosgebieden. Het pan-opticum-effect beantwoordde ten volle aan het

▲ Het domein van Gaasbeek met uitgebreid sterrenbos op de Ferrariskaart, 1771-1775

klassieke verlangen naar orde en overzicht en was ook erg doeltreffend binnen het (drijf)jachtritueel: van op één centrale plaats kon men het opgejaagde wild neerleggen zonder één voet te verzetten. In Duitsland spreekt men dan vaak ook van een 'Jagd-stern' (11). Van de stervormen is vandaag niets meer terug te vinden in het domein, maar de talrijke haagbeuken (*Carpinus betulus*) langs sommige van de dreven in het Hemelrijckbos zijn relictten van de hagen, palissades of loofgangen die toen werden aangeplant. Op een foto van één van de lanen van het sterrenbos aan het einde van de 19de eeuw is een loofgang van haagbeuken zichtbaar, doorgeschoten maar nog duidelijk herkenbaar, met naar binnen gebogen stammen. Oude haagbeuken komen ook voor langs de wegen in het Sint-Geertruibos. Deze wegen volgen min of meer de hoogtelijnen en doen denken aan een vroege 'jardin anglais' door hun grillig verloop, maar ze hebben dit uitsluitend te danken aan de topografie.

Een derde, niet gedateerde, figuratieve kaart, die vermoedelijk in 1770-1780 werd opgemaakt (12), bevestigt de kaarten van Hellemans en Ferraris tot in het detail, maar toont ook meer. De onregelmatige vierhoek van het tuintje bij het zogenaamde pastoors- of kapelaanshuisje naast het lustpaviljoen (niet hetzelfde kapelaanshuis als dat in de beschrijving van 1654) wordt in detail afgebeeld: de indeling in bedden, het kruispad met centraal rond punt – bont gestippeld afgebeeld, vermoedelijk een combinatie van bloemen en groenten (nut en sier). De opeenvolging van vierkanten die zigzaggend

▲ Het Kasteel van Gaasbeek op een niet gedateerde figuratieve kaart, vermoedelijk 1770-1780, met het lustpaviljoen annex pastoorstuin, de ijskelder en de ronde ringgracht (bewaard in het Kasteel van Gaasbeek)

afdaalt naar de Sint-Geertruivijver is mogelijk de “*magnificken dobbelen ghemetsten trap*” van 1654. Merkwaardig en voorlopig onverklaarbaar is het circulaire ringgrachtje nabij de Sint-Geertruivijver (op de kaart linksboven ten opzichte van het kasteel). Links van het lustpaviljoen, aan de voet van

▼ Beuken uit de tijd van Paul Arconati (foto R. Deneef, 2003)

◀ De door Paul Arconati gebouwde triomfboog aan de Postweg (foto R. Deneef, 2003)

de helling, wordt ten slotte een gebouwtje met een ronde plattegrond afgebeeld en een uitstulping die aan een portiek of een bordes doet denken. Op deze plek bevindt zich de ijskelder, die in de 18de eeuw waarschijnlijk nog een bovenbouw had.

Arconati

Aan het einde van de 18de eeuw kwam het domein in handen van Paul Arconati Visconti, een bloedverwant van de familie Scockaert, die in 1797 en 1800 gedurende korte periodes burgemeester van Brussel was. Naar verluidt liet hij verspreid over het gehele park verschillende ‘fabriekjes’ of follies bouwen, die door Alexander Cavalié Mercer, een Britse legerkapitein op doortocht naar Waterloo, niet erg hoog werden aangeslagen (13) en waarvan volgens Wauters rond 1850 alleen de maquettes overbleven. De enige folly die de tand des tijds doorstaan heeft, is de neoclassicistische, bakstenen triomfboog met Corinthische pilasters, die ter ere van Napoleon tussen 1805 en 1810 aan de Postweg werd gebouwd naar ontwerp van de beeldhouwer François-Joseph Janssens (1744-1816), die ook diverse witmarmeren tuinbeelden vervaardigde (14).

Vanuit een houten uitkijktoren in de terrastuin werd een nieuwe zichtas over de Sint-Geertruivijver naar deze triomfboog gecreëerd. Van daaruit zou een weg naar Brussel vertrekken en op het kruis-

▲ De schuur met gekanteelde torens, één van de vroegste neogotische gebouwen van België (collectie André Cresens, Tielt-Winge)

punt van deze nieuwe weg met de steenweg Brussel-Bergen(-Parijs) zou een tweede triomfboog worden opgericht bekroond met een levensgroot standbeeld van Napoleon (15). Paul Arconati Visconti – een excentrieke zonderling, fervent ‘Bonapartist’ die na een reis naar Turkije ook ‘oriëntaals’ gedrag tentoonspredde (met tulbanden, kaftans en kromzwaarden), maar niet onbekend met de ‘Gothic Revival’ in Engeland – had daarbij iets voor ogen wat op een middeleeuwse stadspoort leek: een

▶ Het kasteel van Gaasbeek op een kadasterkaart uit 1812 – noorden rechts – met de kapel aan de ‘Ronne Vijver’, de kasteelhoeve, de terrastuin (perceel 92) en daaronder de uitkijktoren op het snijpunt van vier assen (archief Kadaster Brabant, Brussel)

gotisch baldakijn met ribgewelven, gekoppeld aan een gekanteelde toren (16). Die tweede ‘arc de triomphe’ werd nooit gebouwd, maar de monumentale, bakstenen, door zware gekanteelde hoektorens geflankeerde schuur aan de oostrand van het domein kan – samen met het portiershuis van het kasteel van Moregem bij Oudenaarde – beschouwd worden als één van de vroegste neomiddeleeuwse of neogotische bouwwerken in België (17). De kantelen op de torens aan weerszijden van de toegangspoort van het kasteel waren wellicht al aanwezig.

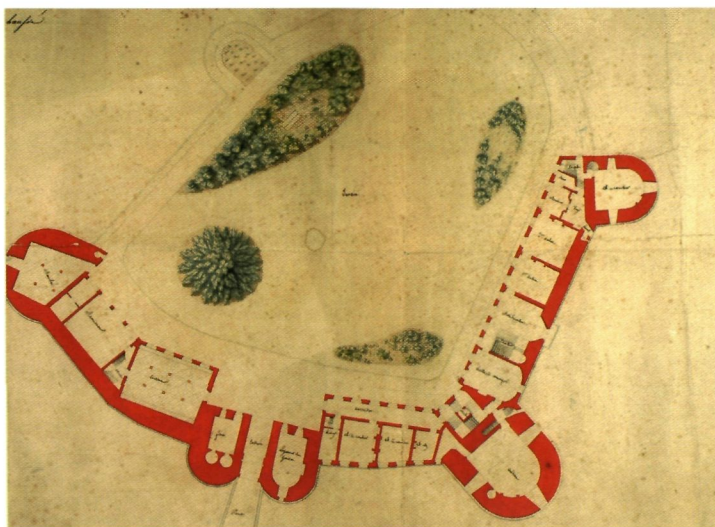
Het kasteel zelf verkeerde volgens Mercer in een vergevorderde staat van verval (rotte vloeren, afbladderende verf, neerstortende stucplafonds...) en zijn beschrijving van het park doet eerder aan een natuurreservaat denken, maar dan met prachtige beuken (takvrije stammen van 40 tot 50 voet) en bezaaid met standbeelden, kolommen, stèles, altaartjes..., niet alleen in het beboste gedeelte van het domein, maar ook in de parterres van de terrastuin. Naast de terrastuin (ongeveer ter hoogte van de “*secreten af-gangh*” van 1654) stond de reeds vermelde ronde houten belvédèretoren met opengewerkte wanden, “*een voorwerp, dat van uit heel de omgevende streek opvalt*”. Op de kladversie van de Primitieve kadasterkaart opgemaakt circa 1820 werd deze toren afgebeeld als middelpunt van een netwerk van hulplijntjes; voor landmeter Dumortier fungeerde hij klaarblijkelijk als referentiepunt voor het hele kaartblad. Hij vormde ook het mid-

▲ Het Kasteel van Gaasbeek in 1805 door Jean-Baptiste De Roy; links één van de hoektorens van het neerhof; de ruiter met tulband en kromzwaard op de voorgrond is Paul Arconati (bewaard in het Kasteel van Gaasbeek)

▲ Het Kasteel van Gaasbeek met de uitkijktoren in de terrastuin, referentiepunt bij het opmaken van de Primitieve kadasterkaart circa 1820 (archief Kadaster Brabant, Brussel)

◀ De binnenplaats van het Kasteel van Gaasbeek in 1830 (archief Kasteel van Gaasbeek)

delpunt van een nieuwe, door Arconati aangebrachte structuur en stond op het middelpunt van vier hoofdassen: de nieuwe dreef naar de triomfboog, de nieuwe diagonaal in het oude sterrenbos (de 18de-eeuwse 'sterren' waren verdwenen), een nieuwe dreef die aftakkend van de Demotdreef (voortaan de hoofdtoegang) en vervolgens evenwijdig ermee bij de terrastuin uitmondde, en tot slot de oude lindendreef van Warfusée (Egmondndreef). Van op deze toren keek men frontaal op de toegangspoort van het kasteel neer en kon men uiteraard ook het fraaie panorama van het zuidelijke Pajottenland bewonderen. Op de bijgewerkte, definitieve versie van de Primitieve kadasterkaart is deze toren verdwenen, maar de plek waar hij stond bleef als een kleine rotonde bewaard in de huidige 'museumtuin' en de nieuwe paralleldreef die ernaartoe leidde vormt de as van deze tuin.

Het voormalige sterrenbosperceel wordt op de Primitieve kadasterkaart "Vijverveld" genoemd en het aangrenzende Sint-Geertruibos "Sterrenveld"; vermoedelijk werden de namen omgewisseld. In de loop van de 19de eeuw verdween de op de toren gerichte diagonaalweg, zoals blijkt uit een plattegrond van 1878 ('Bois et château de Gaesbeek') en de stafkaart van 1879, waarop evenmin de in 1865 gedempte Sint-Geertruijvier wordt afgebeeld. Op een plattegrond uit 1830 wordt ook de (bestaande of geplande) inrichting van de binnenplaats van het kasteel weergegeven: een grindvlakte (of gras?) met vier vlekken die bomen of struikmassieven voor-

stellen – één ronde vlek ongeveer op de plaats waar momenteel een kleinbladige linde (*Tilia cordata*) staat en drie langgerekte, elliptische vormen, mogelijk struikgewas. Wauters meldt in 1855 de aanwezigheid van twee paardekastanjes, een immense iep en een struik waarachter de toegang naar een ondergronds kerker schuilgaat (18). De boom op het plan van 1830 is naar alle waarschijnlijkheid niet de huidige linde.

Op een geaquarelleerde, met witte dekverf gehoopte potloodtekening van ergens tussen 1850 en 1870 wordt het kasteel afgebeeld, met op de voorgrond de terrastuin en de aanzet (met grote potplanten) van één van de keermuren van de trap naar het hoger gelegen gedeelte (de 17de-eeuwse 'nouveau jardin') met boompjes (oranjeboompjes?) in

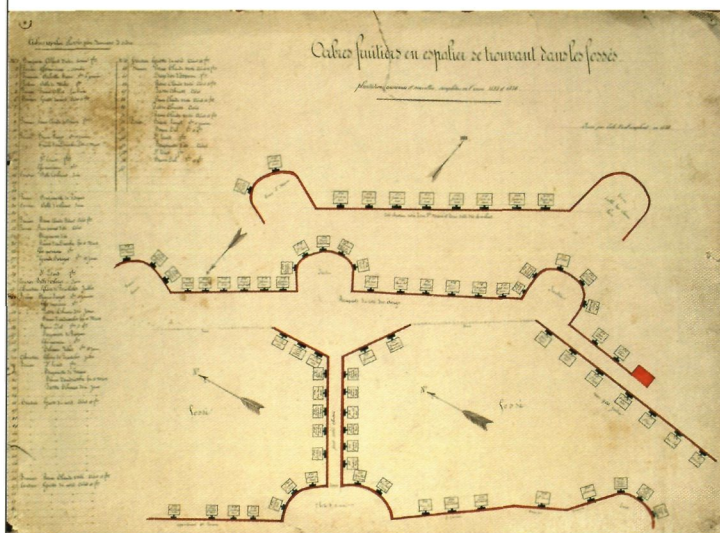
▼ Het Kasteel van Gaasbeek met lustpaviljoen en Italiaanse populieren vanuit het zuidoosten rond 1835 door Carlo Bossoli (Kasteel van Gaasbeek)

De terrastuin als 'flaneertuin' met fontein en het voorplein van het kasteel van Gaas-

beek tussen 1850 en 1870 (bewaard in het Kasteel van Gaasbeek)

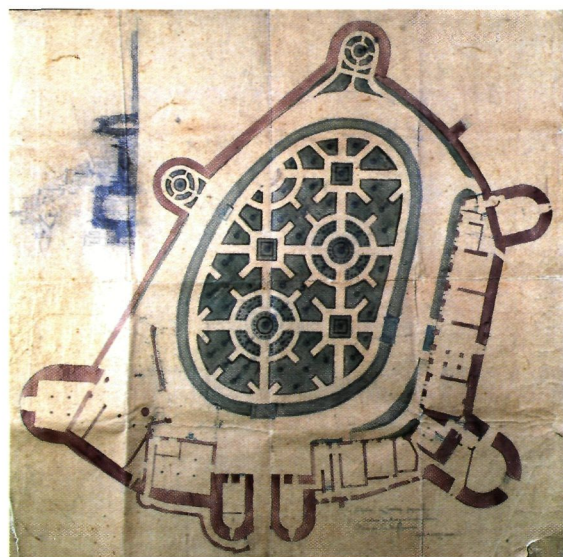
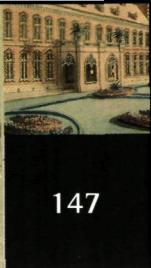
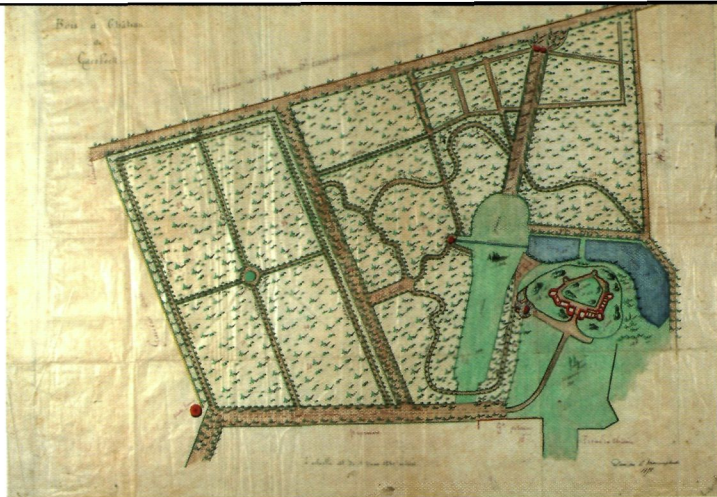
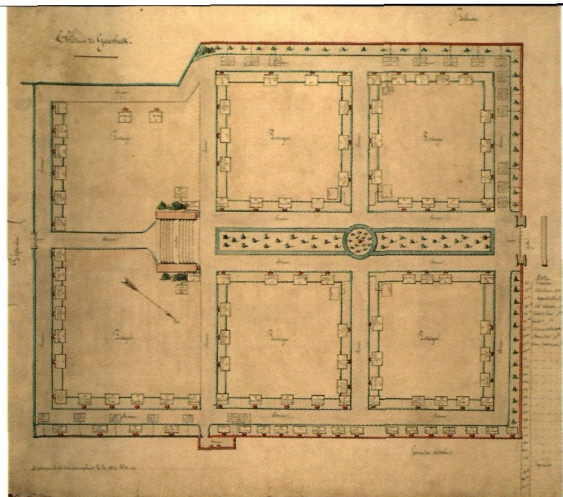

▼ Gaasbeek op de stafkaarten van 1878 (rechts) en 1879 (links) (ICM, 1882)

▲ 'Arbres fruitiers en espalier se trouvant dans les fossés, plantations anciennes et nouvelles, complétées en l'année 1885 et 1886', plan opgemaakt door Jules Van Cromphout in 1886 (archief Kasteel van Gaasbeek)

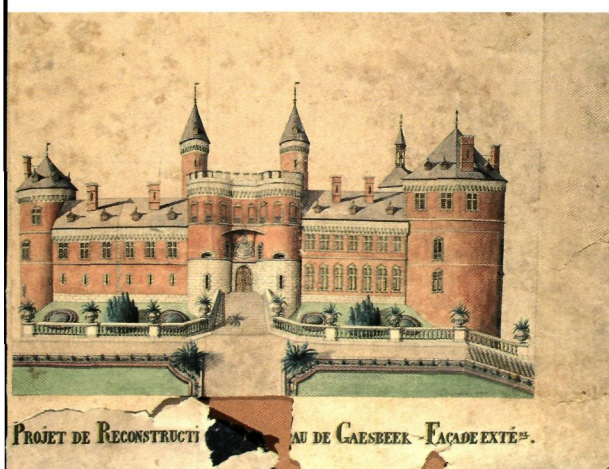

► De wijngaard op de hellingen tussen de Kromme Vijver en het kasteel (foto K. Vandevorst, 2005)

1	2
3	4
5	6
7	

1. Plan van de aanplantingen in de terrastuin opgemaakt door Jules Van Cromphout in 1882; tegen de buitenmuren werd eveneens leifruit aangeplant (archief Kasteel van Gaesbeek)
2. 'Bois du Château de Gaesbeek', plan van het kasteeldomein van Gaesbeek opgemaakt door Jules Van Cromphout in 1878, na het dempen van de Sint-Geertruijvier (archief Kasteel van Gaesbeek)
3. Ontwerp voor de aanleg van de binnenplaats, ongedateerd, einde jaren 1890 (archief Kasteel van Gaesbeek)
4. Een door Van Cromphout ondertekend reconstructieplan voor de binnenplaats — 'Chinese' fabriekjes rechts in beeld (archief Kasteel van Gaesbeek)
5. Alternatief plan voor de binnenplaats, eveneens renaissanceïsch geïnspireerd, niet uitgevoerd (archief Kasteel van Gaesbeek)
6. De binnenplaats met twee bomen rond 1920 (collectie Monumenten en Landschappen, Leuven)
7. Een door Van Cromphout ondertekend reconstructieplan voor de buitengevels en de ingangspartij (archief Kasteel van Gaesbeek)

►
Het kasteel vanaf
de terrastuin; de
vlakke voor het
kasteel heeft nooit
een formele
tuinaanleg gehad
(foto K. Vandevorst,
2005)

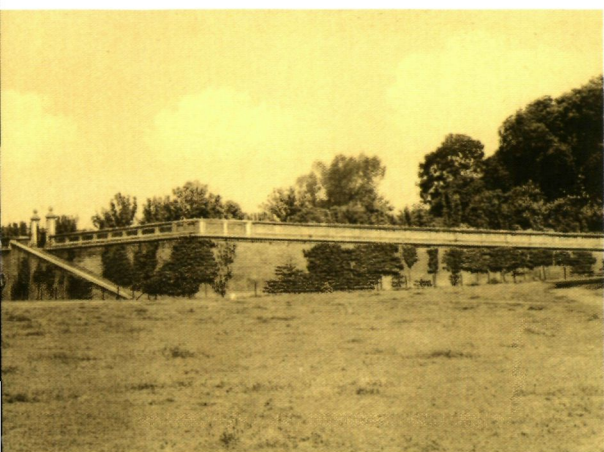
aarden potten en ook op de balustrade staan bloempotten. De terrastuin wordt afgebeeld als een informele flancetuin, een grasveld omgeven door een breed grindpad, met in het midden een spuitende fontein (19). Op de voorgrond: struikgewas (rodo-dendron? laurierkers?). De fontein werd in 1967 op bevel van de toenmalige conservator Renson (20) naar de esplanade voor het kasteel verhuisd, in het midden van de lus die door de oprit en de afrit gevormd werd.

Het 'Vlaamse Pierrefonds'

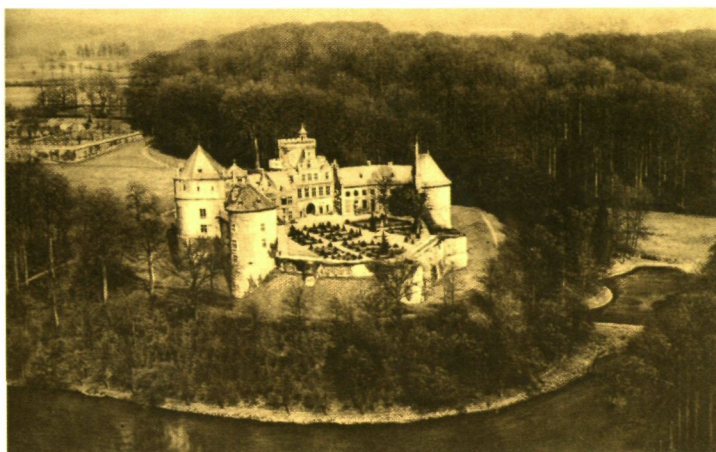
In 1887 werd het kasteel grondig gerenoveerd in opdracht van markiezin Marie Peyrat, weduwe van Giammartino Arconati Visconti. De renovatie werd toevertrouwd aan architect en decorateur Albert-Joseph Charles (artiestennaam Charle-Albert), gespecialiseerd in historische reconstructies. De vergelijking met het door Eugène Viollet-le-Duc 'gerestaureerde' kasteel van Pierrefonds in Noord-Frankrijk is tot op zekere hoogte gerechtvaardigd (21). Na de dood van Charle-Albert in 1889 nam de Franse archeoloog Edmond Bonaffé zijn taak over. Aan de buitenzijde zou het kasteel eruitzien als een burcht (vensters werd omgevormd tot schietgaten); de gevels op de binnenplaats (gotische elementen afgewisseld met renaissance-elementen) zouden eerder herinneren aan een 16de-eeuws 'huis

van plaisantie'. Kortom: een romantische, historiserende reconstructie, typisch voor de 19de-eeuwse restauratiepraktijk.

Ook het binnenplein zelf en de tuinen ondergingen tijdens deze periode enkele wijzigingen. De terrastuin – oorspronkelijk de siertuin van Warfusée, rond 1850 een informele 'flancetuin' – werd ingericht als 'potager' en tegen de muren en keermuren, zelfs die van het trappenbordes, werd een grote verscheidenheid van leifruit aangeplant volgens een door Jules Van Cromphout (burgemeester van Gaasbeek en rentmeester van de markiezin) in 1882 bedacht plan: niet minder dan 112 stuks, met een duidelijke voorkeur voor peren, vooral Beurré Diel. Daarnaast waren er ook kersen, krieken, abrikozen, pruimen, perziken en één soort van appels (Calville Barré). De terrastuin bevatte ook sierelementen: alle perken waren afgezoomd met lage buxushaagjes, de centrale oost-westas vormde een afzonderlijk perk met een fontein op de centrale rotonde. Alle muurvlakken rond de kasteelgracht (inclusief de toegangsbrug) werden eveneens van leifruit voorzien, zoals blijkt uit plannen van 1885-1886, eveneens opgemaakt door Van Cromphout. Ongetwijfeld werden toen ook de bakstenen parementen en sommige dekstenen en sokkels van de terrastuin vervangen.

▲ De keermuren van 1920
de terrastuin met (collectie André
leifruit in de jaren Cresens, Tielt-Winge)

▲ Het kasteel van jaren 1920
Gaasbeek vanuit het (collectie André
zuidwesten in de Cresens, Tielt-Winge)

Op de binnenplaats werd een renaissance-tuin aangelegd, bestaande uit tien parterres met een fontein als middelpunt. Deze tuin sluit niet alleen aan bij het historiserende karakter van de restauratie van het kasteel, maar kadert ook in de opkomst van formele, historische of historiserende tuinstijlen aan het einde van de 19de eeuw. Voor de binnenplaats bestaat een alternatief plan, eveneens renaissance-geïnspireerd: een verzonken tuin met een doolhofachtig netwerk van paden, een rasterpatroon met cirkels en vierkanten op de snijpunten. Eén van de assen ligt pal in het verlengde van de toegangspoort. De tuin wordt betreden langs twee trappen (blauw gekleurd) en bestaat vermoedelijk uit met buxus afgezoomde en met snoei-boompjes beplante grasvlakken. Ook in de twee uitstulpingen in de funderingen van het rond 1700 verdwenen gedeelte werden grasperkjes met kruis- en cirkelpad voorzien.

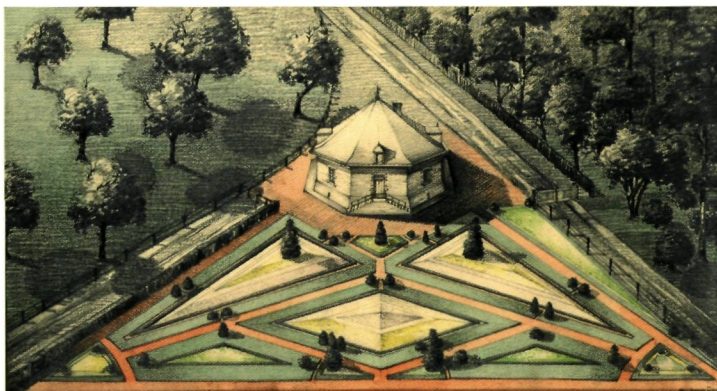
Een geaquarelleerde pentekening, ondertiteld 'Projet de Reconstruction du Château de Gaesbeek – Facade extr[ie]rie[re]' van de hand van Van Cromphout, geeft niet alleen een alternatief beeld van wat het kasteel had kunnen zijn. Het toont ook een verregaande formalisering van de gracht aan weerszijden van de brug (balustrades waarop vazen met agaves, corbeilles en Ierse taxussen in het talud) én van het voorplein (met boordstenen en 'plate-bandes' van met inlegplanten afgebakende gazons, yucca's op de hoeken), alles in perfecte symmetrie. Een tweede afbeelding (eveneens "Van Cromphout fecit"), die kennelijk bij de eerste hoort, geeft een derde alternatief voor de binnenplaats weer: een kruispad met grote corbeilles van inlegplanten en agaves

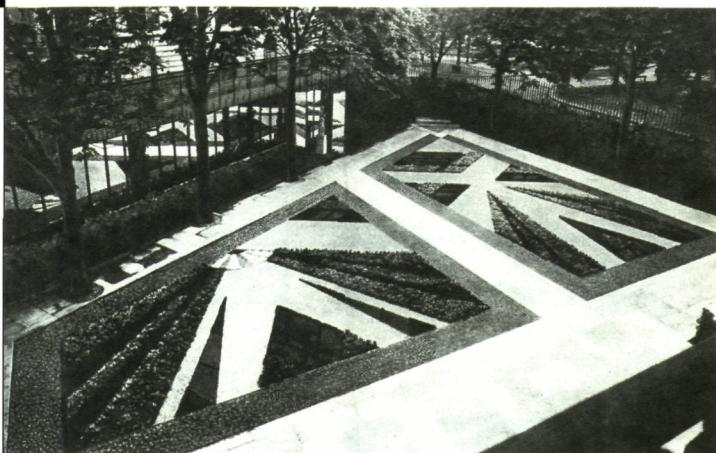
of yucca's en een centrale rotonde met de reeds vermelde fontein; dit patroon herinnert eerder aan de Second-Empire-plafonds uit de jaren 1860. Interessant is de chinoiserie rechts in beeld: een kiosk met een pagodedak, een torentje dat als top voor de pagode van Chanteloup niet zou misstaan en een laag gebouwtje met een zadeldak en een veranda – alles vermoedelijk van hout en geverfd in felle kleuren. Mogelijk stonden deze constructies rond 1880 inderdaad op de binnenplaats.

Modernisme, heraldiek en horticulturele leemtes

In 1921 droeg Marie Peyrat het domein aan de Belgische Staat over. Ongeveer tien jaar eerder, bij haar laatste bezoek aan Gaasbeek, had ze het domein al vruchteloos aangeboden aan de stad Brussel. Onderhandelingen met minister Carton de Wiart hadden evenmin resultaat, omdat de markiezin, dochter van een Franse anti-klerikaal (22), onverholpen haar afkeur voor de katholieke regering liet

▼
Ontwerp uit 1939
voor de aanleg van
een modernistische
parterretuin bij het
achthoekige
paviljoen – het
zogenaamde
Kruithuis – door
E. Compère
(archief Kasteel van
Gaasbeek)

▲ Tuin (met spiegelbeeld) aan de Place des Etats-Unis te Parijs, ontworpen in 1924 door André en Paul Vera voor de familie de Noailles (foto Man Ray)

blijken. Ook de poging om het domein aan koning Albert I te schenken mislukte. Tijdens de Eerste Wereldoorlog kreeg het kasteel van de Duitse overheid de bestemming als 'rijksmuseum'. Na de oorlog aanvaardde de Belgische Staat de schenking. In 1924 werd er in het kasteel een museum geopend, waardoor voldaan werd aan de eisen die in de schenkingsakte worden vermeld: "*De schenking wordt gedaan teneinde voor België het behoud van een historisch domein te verzekeren en met het doel de voortzetting aan te moedigen van de artistieke en wetenschappelijke opzoekingen waarvan het kasteel het middelpunt is geweest*" (23).

▼ De terrastuin van Gaasbeek, vanaf 1998 heraangelegd als museumtuin, met de grootste verzameling leifruit ter wereld (foto Bart Van Camp, Bos & Groen)

Er werden regelmatig plannen gemaakt om gedeelten van het park opnieuw aan te leggen. Het meest bizarre ontwerp – gezien de context – is wellicht dat van een zekere E. Compère (ons verder onbekend) uit 1939 voor een driehoekige, modernistische tuin naast het eigenaardige, achthoekige paviljoen, dat om onduidelijke redenen soms kruitmagazijn ('poudrière') wordt genoemd en vermoedelijk rond 1800 werd gebouwd. Deze uit driehoeken en ruiten opgebouwde 'tableau-jardin' met snoeiboompjes, lage buxushaagjes en gekleurde grindstroken werd ongetwijfeld geïnspireerd door illustere voorbeelden, zoals de door André en Paul Vera ontworpen tuin voor de familie de Noailles aan de Place des Etats-Unis te Parijs (nu verdwenen). Niets wijst erop dat dit ontwerp ooit werd uitgevoerd.

In de jaren 1950 of 1960 werd de Sint-Geertrui-vijver hersteld. Begin jaren 1990 rijpte andermaal (meer dan een eeuw na Van Cromphout) de idee om een emblematische tuin aan te leggen op de grote grasvlakte voor het kasteel, waar nooit enige tuinaanleg was geweest. In de diverse parterres zouden de wapenschilden van de opeenvolgende adellijke geslachten aan de hand van plantmotieven worden uitgebeeld. De neorenaissancetuin en de lindeboom op de binnenplaats zouden plaats ruimen voor de wapens van de familie d'Arconati. Uiteindelijk werd gekozen voor "*een hedendaagse, op het eerste gezicht gewaagde maar geenszins roekeloze, aanleg met respect voor de geest van de plek en aandacht voor het duurzaam karakter*" (24) die de oude terrastuin viseerde. Door de creatie van een aantal tuinen voor 'nut en sier' zou een "*leerrijk refugium voor plantenrassen en traditionele teeltwijzen*" ontstaan en een "*horticulturele leemte*" bij het grote publiek worden opgevuld.

Het werd geen reconstructie van de 'potager' van Van Cromphout noch van de parterretuin van 1654, maar een siertuin, opgebouwd uit vier centrale, met buxus afgeboorde, rechthoekige grasperken rond het gerestaureerde witmarmeren waterbekken, dat terug in de boventuin geplaatst werd. De grasperken werden geflankeerd door tweemaal vier perken met eenjarige bloemen, sommige versierd met buxushaagjes en snoeivormen. De huidige aanleg is in feite een compromis. Het "*geaderd cararamarmer als pendant van de dramatische lichten boven Gaasbeek*" dat geëvoceerd wordt in de bloemperken, zou volgens een eerste voorstel (25) de volledige boventuin beslaan: door buxus omsloten bloemperkjes en gras zouden, verdeeld over twee grote perken, het aan marmer herinnerend patroon vormen.

◀ Nut en sier in de terrastuin van Gaasbeek, de traditie in ere hersteld (foto Bart Van Camp, Bos & Groen)

Tegen de 17de-eeuwse zuidelijk geëxposeerde muur werd leifruit aangeplant. Voorbij de trap naar het hoger gelegen gedeelte, tegen de muur van de moestuin aan, werd een halve serre gebouwd en de ingang van de museumtuin wordt gevormd door een rotonde, precies op de plek waar ooit de uitkijktoren van Paul Arconati stond. Daarachter ligt de ommuurde moestuin. De wijngaard op de terrassen van de naar het zuidwesten gerichte helling onder het kasteel werd bovendien heraangelegd en beplant met Chardonnay-druiven.

Deze 'museumtuin', in 1996-1997 aangelegd, geeft een beeld van wat Vlaamse hoveniers en fruittelers presteerden tussen 1860 en 1940, een periode waarin ze tot de wereldtop behoorden. Er worden groenten, kruiden, bloemen, heesters en bomen getoond, die omstreeks 1900 in alle grote tuinen te vinden waren. De hoveniers gebruiken in principe ook de methodes die gangbaar waren in het begin van de 20ste eeuw, toen chemicaliën en mechanisatie de land- en tuinbouw nog niet grondig veranderd hadden. De verzameling leifruitbomen is op dit ogenblik waarschijnlijk de grootste en volledigste ter wereld (26).

MERKWAARDIGE BOMEN

(opname 27 juni en 2 juli 2003)

- 30. zomereik (*Quercus robur*) **408**
- 38. tamme kastanje (*Castanea sativa*) **422**
- 39. zomereik (*Quercus robur*) **397**
- 57. gewone beuk (*Fagus sylvatica*) **461**
- 62. gewone haagbeuk (*Carpinus betulus*) **282**
- 75. gewone beuk (*Fagus sylvatica*) **432** – zeer hoog
- 83. gewone beuk (*Fagus sylvatica*) **472** – zeer hoog
- 94. gewone haagbeuk (*Carpinus betulus*) **265**
- 95. gewone beuk (*Fagus sylvatica*) **451**
- 111. gewone haagbeuk (*Carpinus betulus*) **251**
- 116. gewone beuk (*Fagus sylvatica*) **479**
- 118. kleinbladige linde (*Tilia cordata*) **336**
- 136. zomereik (*Quercus robur*) **429**
- 137. zomereik (*Quercus robur*) **397**

NOTEN

- (1) WAUTERS A., *Histoire des environs de Bruxelles*, I (heruitgave van de editie van 1855), Bruxelles, Editions Culture et Civilisation, 1971, p. 222-223 en DEWIT-TIMMERMANS A., *Gaasbeek 1236-1986. Zijn park en vergeten tuinen*. s.d. p. 7-8.

- (2) WAUTERS A., *op. cit.*, p. 207-262.
- (3) Van circa 1600 volgens VERBAUWE A., *Iconografie van Vlaams-Brabant* (VIII), Brussel, Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, 1953, p. 4, maar enkele anomalieën doen daarover twijfel rijzen.
- (4) GRAMAYE J.B., *Antiquitates illustrissimi ducatus Brabantiae* [...], Brussel, 1610.
- (5) *Specificatie oft pertinente beschrijvinghe der baenderye heerlyckheyt ende kasteel van Gaesbeke*. Brussel, 1654 (ongedateerde heruitgave), p. 11.
- (6) Uitvoerig beschreven in: GOOSSENS L., Het panorama van Gaasbeek door Andries Immeraet. *Gasebeca* 18, 18, 1995, p. 101-127.
- (7) RENSON G. & CASTEELS M., *Ontdekkingstocht in de verzameling kunststukken van het kasteel-museum van Gaasbeek* (Reeks VII), s.d., s.l., p. 14-17.
- (8) DEWIT-TIMMERMANS A., *op. cit.*, p. 12; WAUTERS A., *op. cit.*, p. 259.
- (9) Hergebruikt in DE CANTILLON, *Vermakelykheden van Brabant en deszelfs onderhoorige landen*, deel II (Amsterdam, David Weege, 1770) Anastatische herdruk, Amsterdam/Antwerpen, 1981, B. N° 25 (tegenover p. 33).
- (10) Een rekening van 1 maart 1720 "*pour vacations et desseins par terre a Gaesbeke, faits en novembre 1716*" vermeld in DEWIT-TIMMERMANS A., *op. cit.* p. 21.
- (11) VON BUTTLAR A. & MEYER M.M., *Historische Gärten in Schleswig-Holstein*, Heide, Boyens & Co, 1996, p. 682.
- (12) Papier op doek in een houten koker, 157 cm hoog op 171 cm breed, bewaard op het kasteel van Gaasbeek.
- (13) CORDEMANS M., Een bezoek aan Gaasbeek in de tijd der honderd dagen. *Eigen Schoon en De Brabander* 29(2), 1946, p. 119-132; CAVALIÉ MERCER A., *Journal of the Waterloo campaign* (met nawoord door Ph. J. Haythornthwaitie), De Capo Press, 1995, hoofdstuk VII.
- (14) GOOSSENS B., Paul Arconati Visconti (1754-1821). Sociaal-economische, politieke en culturele exponent van een samenleving in transitie. *Gasebeca*, 19de aflevering, 1998, p. 124.
- (15) VANDORMAEL H., DE KEYZER L., VANDENBREEDEN J., *Kasteel van Gaasbeek*. Openbaar kunstbezit in Vlaanderen 32 (1), 1994, 8.
- (16) CASTEELS M., *Paul Arconati-Visconti en zijn opvatting over de bouw van een triomfboog (XIXde eeuw)* in *Gasebeca*, 1979, p. 129-130; GOOSSENS B., *op. cit.*, p. 125.
- (17) Niet vermeld door VAN CLEVEN J., Neogotiek en neogotisme. De neogotiek als component van de 19de-eeuwse stijl in België, p. 26-27 in: *De Sint-Lucasscholen en de neogotiek 1862-1914* (Kadoc-studies 5), Leuven, Universitaire Pers, 1988.
- (18) WAUTERS A., *op. cit.*, p. 248.
- (19) Het perspectief van deze afbeelding is onjuist, vanuit het punt waar de schilder zou gestaan hebben is de Lenniktoren grotendeels verborgen achter de Egmondstoren.
- (20) Mondelinge mededeling van H. Van Dormael.
- (21) VANDORMAEL H., DE KEYZER L., VANDENBREEDEN J., *Kasteel van Gaasbeek*. Openbaar kunstbezit in Vlaanderen 32 (1), 1994, p. 39.
- (22) Alphonse Peyrat (1812-1891), journalist, vervolgens senator, bekend onder meer door zijn 'Discours sur les menées ultramontaines', van 4 mei 1877 in de Kamer van Volksvertegenwoordigers (cf. www.bribes.org/religion.htm).
- (23) Zo vermeld in VANDORMAEL H., Gaasbeek, een historisch overzicht, p. 11 in: *Kasteel van Gaasbeek*. Openbaar kunstbezit in Vlaanderen 32 (1), 1994.
- (24) Citaat uit de nota van 13 augustus 1993 door H. Van den Bossche, mede ondertekend door P. Princen: *LENNIK (Gaasbeek): Kasteeldomein van Gaasbeek. Voorstel tot inrichting van een kapeelaanstuinje, van een moestuin, lei- en kleinfruitsuin en een halfstamboomgaard, van de terras en boventuin, van de parking* (Archief Monumenten en Landschappen, Leuven).
- (25) Afgebeeld in: VAN DEN BOSSCHE H., Historische tuinen en parken – meer dan groen op maat. *Monumenten & Landschappen* 21(1), 2002, p. 10.
- (26) Cf. www.breugelpproject.be/museumtuin.htm.

Roger Deneef & André Cresens

LENNIK (SINT-KWINTENS-LENNIK): KASTEEL VAN SINT-KWINTENS- LENNIK

A. ALGOETSTRAAT 43, 1750 SINT-KWINTENS-LENNIK
(PRIVÉ-BEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

► Sint-Kwintens-Lennik
op de Ferrariskaart,
1771-1775; uiterst
rechts in beeld het
kasteel van baron
de Man met
bijbehorende tuin

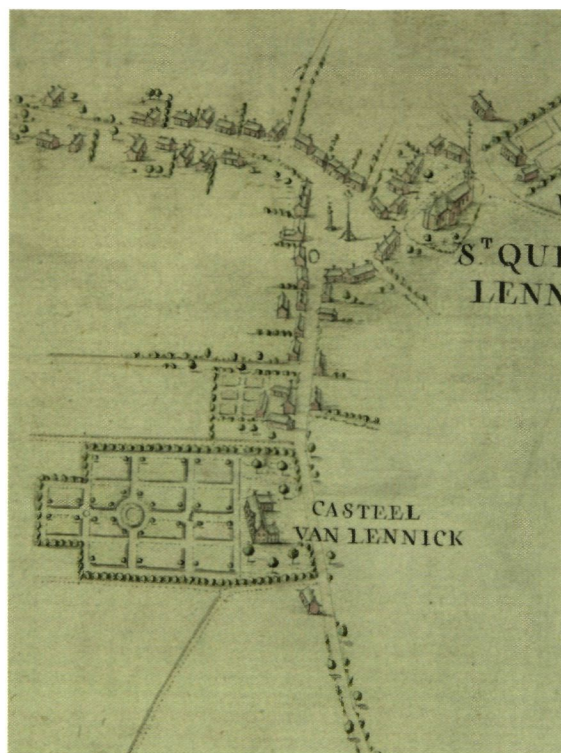
Landschappelijke tuin van 79 are aangelegd in 1860 als deel van een landgoed van meer dan 2 hectare op de plek van een regelmatige, geometrische tuin achter een classicistisch landhuis uit 1760; aanleg volgens het 'schotelmodel', d.i. een oorspronkelijk concaaf gazon omringd door een rondpad en een hoge bomengordel; zeldzame wingerdbladige zomerlinde.

Het classicistisch kasteel aan de oostrand van Sint-Kwintens-Lennik werd in 1760-1761 gebouwd door baron Charles-Joseph-Ghislain de Man, heer van Lennik sinds 1743 (1). Dit blijkt uit diverse gedenk- en datumstenen in de gevels van het gebouw. Het ging om een riant buitenhuis, een nieuwe inplanting, een 'huis van plaisantie' zonder

band met een middeleeuwse feodale burcht (2). Op een figuratieve kaart uit 1786 wordt een met bomen afgezoomde, in kwadranten verdeelde tuin getoond met een centrale rotonde, mogelijk een waterbeken met fontein. Dit beeld stemt in hoge mate overeen met dat van de Ferrariskaart (1771-1775).

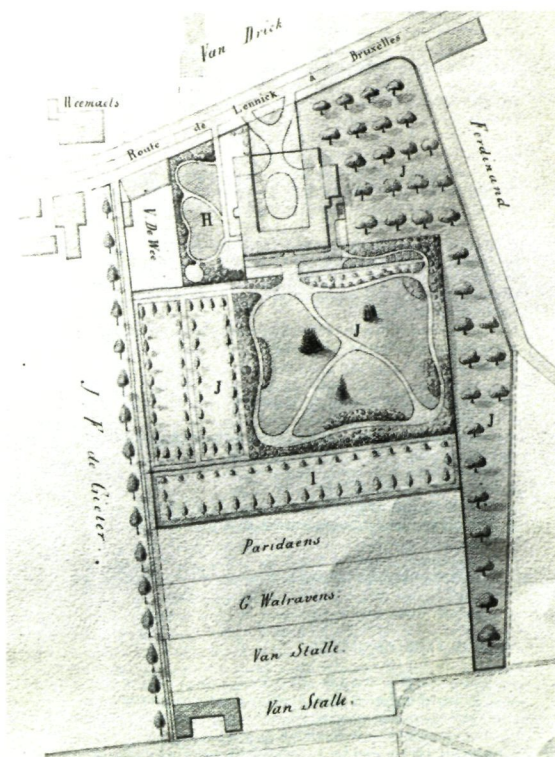
Het kasteelgebouw bestaat uit drie vleugels rond een erekoer. De bakstenen gevels waren vroeger geel geschilderd, in contrast met het leien schilddak, de cementen arduinimitatie van de vensterlijsten, de fraaie (Louis XV) arduinen deuromlijstingen van de hoofdvleugel. De drie middelste traveeën worden zowel aan de straatzijde als aan de tuinzijde bekroond door een driehoekig fronton met een oculus. De identieke zijvleugels, elk met een mooie, eveneens met arduin omlijste deur, bestaan uit zeven traveeën en slechts één bouwlaag. Op de figuratieve kaart van 1786 worden de zijvleugels afgebeeld met schild- of zadeldaken (3). De huidige leien mansardedaken met dakkapellen

► Het centrum van Sint-Kintens-Lennik en het 'kasteel' met tuin op een figuratieve kaart opgemaakt in 1786 door C.-J. Everaert (Brussel, Algemeen Rijksarchief: kaarten en plattegronden in handschrift, eerste reeks, nr. 2300)

werden vermoedelijk toegevoegd tijdens een 19de-eeuwse verbouwing, mogelijk door vrederechter Guillaume Van Ham, die het kasteelgoed in 1860 had aangekocht (4) en de zijvleugels met minstens 6 m liet verlengen (5).

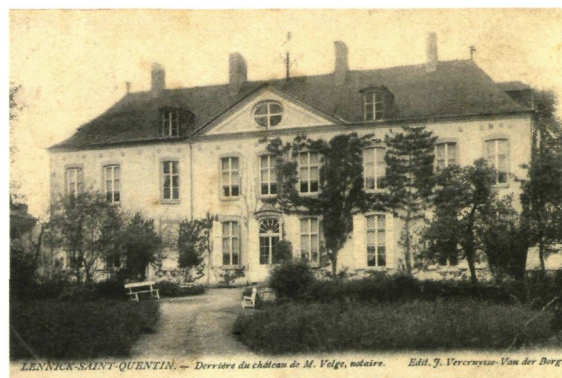
Het was ongetwijfeld ook Van Ham die de kleine landschappelijke tuin liet aanleggen ter plekke van de regelmatige parterreteruin uit de de Man-periode. Deze tuin, 79 are groot, is nog herkenbaar in het rechthoekige, met grote bomen omgeven gazon achter het kasteel (op het huidige perceel 225t). Hij wordt afgebeeld op een plan dat vermoedelijk werd opgemaakt naar aanleiding van een volgende verkoop in 1874. Een ansichtkaart uit de prille jaren 1900 toont de met leibomen en klimplanten begroeide achterzijde van het kasteel en, tussen hoog opgeschoten gras, een stukje van de diagonaalweg die op het voornoemde plan wordt afgebeeld. De diagonaalwegen zijn verdwenen en de gazonvlakte, die oorspronkelijk wat uitgeschulpt was – een toen gebruikelijke techniek om een ruimte groter te laten lijken dan ze is – ligt er nu bol bij ten gevolge van een latere ophoging. De voor de uitholling van het centrale gedeelte uitgegraven aarde werd, zoals gebruikelijk, in de twee verste uithoeken opgehoopt, om de rondwandeling wat reliëf te geven. Dit 'schotelmiddel' met perifeer slingerpad (dat hier door een loofgang van haagbeuk loopt) is typisch

► Het kasteel van Sint-Kwintens-Lennik en bijbehorende tuinen en boomgaarden op een

plan dat vermoedelijk werd opgemaakt naar aanleiding van een verkoop in 1874

(archief Culturele Kring Andreas Masius, Lennik)

► Het kasteel van Lennik vóór 1909, op dat ogenblik eigendom van notaris Velge; zicht

vanuit de tuin, klimplanten en leibomen tegen de gevel van het kasteel

(archief G. Van Waeyenberghe, Sint-Kwintens-Lennik)

voor de kleinere landschappelijke tuinen in de late 19de eeuw en het begin van de 20ste eeuw.

Het kasteelgoed omvatte ten tijde van Van Ham naast het kasteelgebouw en de 'lusthof' ook een boomgaard (een langgerekt perceel langs de weg naar Gaasbeek (de huidige Van der Steenstraat) en twee perceeltjes hof tegen het kasteel aan – in totaal

2 hectare 13 are 65 centiare. De oudste bomen in de huidige beplanting zouden zo'n 140 jaar oud kunnen zijn: een tamme kastanje (*Castanea sativa*), een witte paardekastanje (*Aesculus hippocastanum*) en, vooral, wingerdbladige zomerlinde (*Tilia platyphyllos* 'Vitifolia'), een uiterst zeldzame, rond 1870 in de handel gebrachte variëteit, het tweede dikste exemplaar dat in België bekend is (6).

De bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'), tamme kastanjes (*Castanea sativa*), zilverlinden (*Tilia tomentosa*)... behoren waarschijnlijk tot een tweede generatie aanplantingen, werk van de notarisfamilie Velge (7), die tijdens het interbellum ook het terras met de siervazen aan de achterzijde van het kasteel liet aanleggen. In 1964 werd het kasteel samen met bijna 2 hectare grond toegewezen aan de gemeente Sint-Kwintens-Lennik, maar bij de uiteindelijke verkoop in 1967 werd het eigendom van de familie Van Waeyenberge, die het liet restaureren (8).

MERKWAARDIGE BOMEN

(opname 16 augustus 2001)

3. wingerdbladige zomerlinde (*Tilia platyphyllos* 'Vitifolia') 340
17. tamme kastanje (*Castanea sativa*) 340
23. witte paardekastanje (*Aesculus hippocastanum*) 415

NOTEN

- (1) VRANCKEN J., *Het kasteel van Lennik van 1760 tot heden* (Bijdragen tot de Geschiedenis van Lennik), Lennik, Kulturele Kring Andreas Masius, 1978, p. 63-71.
- (2) Die vermoedelijk naast de kerk lag en waarvan de laatste sporen (een heuvel) werden weggraven in 1809, volgens VERBESSELT J., *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13de eeuw* (XXII), Brussel, Koninklijk Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, 1988, p. 50-55.
- (3) DE MAEGD C., *Bouwen door de Eeuwen heen – arrondissement Halle-Vilvoorde*, Gent, Snoeck-Ducaju, 1977, p. 572-573.
- (4) Oude kadastrale legger 212 Sint-Kwintens-Lennik, art. 1525.
- (5) Kadastrale opmetingsschets Sint-Kwintens-Lennik, 1868 nr. 26.
- (6) De dikste bevindt zich bij het Rood Kasteel te Lubbeek (Linden), zie: DENEEF R. (red.), *Historische tuinen en parken van Vlaanderen – Inventaris Vlaams-Brabant: Holsbeek, Lubbeek, Tielt-Winge* (M&L Cahier nr. 6), Brussel, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, 2002, p. 51-54; vergelijk in: BAUDOUIN J.C. e.a., *Bomen in België. Dendrologische inventaris 1987-1992*, Stichting Spoelberch-Artois i.s.m. de Belgische Dendrologische Vereniging, 1992, p. 398.
- (7) Oude kadastrale legger 212 Sint-Kwintens-Lennik, artikel 987, later 2191, 3069 en 4902.
- (8) DE WOLF R., Het kasteel van Sint-Kwintens-Lennik: een betwiste verkoop. *Bijdragen tot de Geschiedenis van Lennik* (6de reeks), Lennik, Kulturele Kring Andreas Masius, 2002, p. 180-202.

◀ Het kasteel van Lennik in de jaren 1990, vanuit het noordoosten (archief G. Van Waeyenberge, Sint-Kwintens-Lennik)

◀ Typische bladvorm van de 'wingerdbladige' zomerlinde, een cultuurvariëteit die in de jaren 1870 in omloop werd gebracht (foto R. Deneef, 2003)

LENNIK (SINT-KWINTENS-LENNIK): KLOOSTER FRANCISCANESSEN – TEHUIS ZONNESTRAAL

KROONSTRAAT 42, 1750 SINT-KWINTENS-LENNIK
(PRIVÉ-BEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

► De neogotische gevel van de kloosterkerk van de franciscanessen, rechts achteraan een uniek exemplaar dwergiep (foto K. Vandevorst, 2004)

Landschappelijke tuin van 30 are, met kronkelpaden, platanen, bruine beuken, heuveltje en 'Lourdesgrot', aangelegd in 1910-1920 bij een neogotisch klooster- en schoolcomplex; de aangrenzende ommuurde moestuin werd recentelijk heraangelegd tot siertuin.

Aan het einde van de jaren 1860 werd een huis aan de westrand van Sint-Kwintens-Lennik verbouwd tot klooster met school en kapel (1), een gesloten vierkant omringd door 1,5 hectare grond, gesitueerd in de spie gevormd door de Gooikse steenweg

(de huidige Kroonstraat) en de Zavelstraat. In 1879 en 1882 werden de verbouwingen geregistreerd waardoor het klooster van de zusters van Onze-Lieve-Vrouw Visitatie (2) zijn huidig uitzicht verkreeg: 'Helleputiaans' neogotisch, vergelijkbaar met andere katholieke school-kloostercomplexen die over het hele land werden opgetrokken tijdens de laatste decennia van de 19de eeuw, als reactie op de schoolwet van 1 juli 1879, waarbij de gemeentescholen werden geïnciseerd (3).

Vanaf het fraaie smeedijzeren hek in de Zavelstraat is de bakstenen gevel van de kloosterkerk zichtbaar, geflankeerd door haakse steunberen, met roosvenster, een spitsboogportaal met zuiltjes en timpaan,

in de gevelspits een blinde spitsboog met een beeld van Sint-Jozef en het kind Jezus, twee achthoekige torentjes op de achtergrond. De rest van het complex ligt verborgen achter hoge tuilmuren, boomkruinen of de recente bebouwing, die na de oprichting van een bezigheidshome ('Zonnestraal') in 1950 aan de noordzijde werd toegevoegd.

Op de stafkaarten die werden opgemaakt na de bouw van het klooster (1879, 1894, 1924) wordt een regelmatige, in acht kwadranten verdeelde moestuin weergegeven, maar dit kan hoogstens in het begin het geval geweest zijn. Het kloosterdomein omvatte het gebouwencomplex met binnenplaatsen, twee percelen 'hof' en een perceel bouwland – samen nagenoeg 1,5 hectare. Het grootste van deze percelen (nr. 445b, naderhand 445f, uitgevend op de Kroonstraat) werd rond 1970 opgeofferd voor nieuwbouw. Op het middelste van de drie (nr. 440f), nog geen 30 are, werd een kleine landschappelijke tuin aangelegd. De ringpaden, die een '8' vormen, voeren langs een Lourdesgrot en omsluiten een heuveltje met een Christusbeeld. Te oordelen naar de stamomtrekken van de bomen – vooral bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') en platanen (*Platanus x hispanica*) – gebeurde de aanplanting rond de Eerste Wereldoorlog.

De grotendeels ommuurde moestuin is nog slechts voor een klein gedeelte als dusdanig in gebruik. Het grootste gedeelte werd in de jaren 1990 heraangelegd tot siertuin. Het middelpunt van deze aanleg wordt gevormd door een ronde rozenparterre, afgebakend met een lage taxushaag en met een driebladig citroenboompje (*Poncirus trifoliata*) in het middelpunt. Opvallend, zowel in de nieuwe als in de oude tuin, is de gevarieerde struiklaag met, naast veel voorkomende soorten, enkele rariteiten als Europese pimpermoot (*Staphylea pinnata*) en gewone hopboom (*Ptelea trifoliata*). Uniek en mogelijk behorend tot de oudste aanplanting is een van de boompjes rechts van het pad tussen het toegangshek aan de Zavelstraat en de kapel: een dwergiep (*Ulmus pumila*), een kleinbladige, uit Oost-Azië afkomstige iepensoort, resistent tegen de iepenziekte (4) en niet onbekend bij de bonsai-liefhebbers.

▲ De dorpskern van Sint-Kwintens-Lennik in 1879 – links in beeld het ommuurde complex van het Franciscanessenklooster, rechts het kasteel van baron de Man, ten noordwesten van de kerk de ommuurde pastorie-tuin (ICM, 1882)

MERKWAARDIGE BOMEN

(opname 12 juli 2001)

1. dwergiep (*Ulmus pumila*) 50(70),
ent op 50 hoog
2. gewone plataan (*Platanus x hispanica*) 322

NOTEN

- (1) Kadastrale opmetingsschets Sint-Kwintens-Lennik 1868, nr. 34; volgens de oude kadastrale legger 212 Sint-Kwintens-Lennik, art. 288, eigendom van Clara Falkenbergh, onderwijzeres.
- (2) VAN BELLE N., Van slotklooster tot home Zonnestraal, p. 160-163 in: *Bijdragen tot de geschiedenis van Lennik (4de reeks)*, Lennik, Andreas-Masiuskring, 1992.
- (3) Bijvoorbeeld te Tessenderlo (1880-1881), Monceau-sur-Sambre (1879-1884), Eigenbilzen (1880), zie: MAES K. (red.), *Joris Helleputte, architect en politicus, 1852-1925* (deel II: Oeuvrecatalogus), Leuven, KADOC-Universitaire pers, 1998.
- (4) KRÜSSMANN G., *Handbuch der Laubgehölze* (III), Berlin/Hamburg, Paul Parey, 1978, p. 436.

LENNIK (SINT-KWINTENS-LENNIK): LENTEKIND

FRANS DEVOGHELLAAN 16, 1750 SINT-KWINTENS-LENNIK

► De rond 1910
gebouwde eclecti-
sche villa van
notaris Velge
(foto R. Deneef,
2001)

Informeel tuin van 43 are rond een eclectische villa uit circa 1910.

De lagere school voor buitengewoon onderwijs 'Lentekind' omvat het voormalige domein van notaris Maurice Velge. De villa, waarin het schoolsecretariaat is ondergebracht, werd rond 1910 opgetrokken op een stuk bouwland in het Kerkveld ten noorden van de dorpskern (1) – eclectische architectuur op haar laatste benen, typisch voor een groot aantal villa's uit die tijd, naast de opkomende cottagearchitectuur: baksteenmetselwerk met speklagen van witte, geglazuurde steentjes op een plint van onregelmatige arduinen breukstenen, een leien schilddak met een wolfeinde op de uitbouw langs de tuinzijde, een vierkant traptorentje met tentdak, de kroonlijst met houten modillons en steekboogramen afgewisseld met rondboogramen. De betrokkenheid op het omgevende landschap blijkt uit het balkon boven het trappenbordes van de voordeur. Het koetshuisje of garage aan de noordrand van het domein, eveneens met glazuurspeklagen, valt op door zijn rondboogpoort en een patrijspoortje met afwisselend witte en rode boogstenen.

De villa staat excentrisch opgesteld in een onregelmatig-vijfhoekig perceel van 43 are, door het kadaster als 'lusttuin' geregistreerd (2). Opmerkelijk is de art-nouveau-achtige vormgeving van het toegangshek – zowel de pijler met hun sculpturale arduinen dekstukken als het krullerige heksmeedwerk zelf. Wegens de kleine oppervlakte bleef de opgaande beplanting hoofdzakelijk beperkt tot de periferie, waar nog tal van bomen uit de bouwperiode voorkomen, met name diverse meerstammige sawaraschijnscypressen (*Chamaecyparis pisifera*) en, op een heuveltje in de westpunt van de tuin, vier bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'). Dit heuveltje is zowat het enige architecturale element dat bewaard bleef. De wandelpaden zijn verdwenen.

NOTEN

- (1) Kadastrale opmetingsschets Sint-Kwintens-Lennik 1912, nr. 28.
- (2) Oude kadastrale legger 212 Sint-Kwintens-Lennik, art. 3069 nr. 4.

Roger Deneef & Jo Wijnant

LENNIK (SINT-KWINTENS-LENNIK): PASTORIE VAN DE SINT- KWINTENSKERK

DEKEN VERBESSELTSTRAAT 9, 1750 SINT-KWINTENS-LENNIK

De pastorie van
Sint-Kwintens-Lennik,
een monumentale
mammoetboom op
de achtergrond
(foto K. Vandevorst,
2004)

**Ommuurde tuin van 35 are bij een in 1735 gebouwde pastorie, onlangs geres-
taureerd; relictten van oude beplanting,
o.m. een monumentale mammoetboom.**

De pastorie of dekenij van Sint-Kwintens-Lennik werd in 1735 door het Sint-Gertrudiskapittel van Nijvel op verzoek van de toenmalige pastoor gebouwd op een naar pastorienormen klein perceel (31,5 are) ten noordwesten van de kerk. Aan het eenlaagse gebouw met strodak werd in 1769 een verdieping toegevoegd. Onder het Frans bewind bood het onderdak aan de gendarmerie (1). Het huidige gebouw is het resultaat van diverse verbouwingen en herstellingen (2), maar het bakstenen dubbel huis uit 1769, dat ten volle aan de pastoriestereotype beantwoordt (vijf traveeën, twee bouwlagen, zadeldak, kruisvensters) bleef bewaard. In de zijgevels zijn nog de vlechtingen van het oorspronkelijke eenlaagse gebouw zichtbaar. De bakstenen omheiningsmuur werd in 1888 opgetrokken. Over het vroegere gebruik en de indeling van de tuin is ons geen kaart- of beeldmateriaal bekend.

Het kadaster noch de stafkaarten geven hierover enige aanduiding. Een oude buxusstruik in de as van het pastoriegebouw zou een relict kunnen zijn van het snijpunt van het traditionele padenkruis. Enkele oude struiken en bomen staan verspreid over de tuin: *Magnolia x soulangeana*, tamme kastanje (*Castanea sativa*), gewone es (*Fraxinus excelsior*) en een monumentale mammoetboom (*Sequoiadendron giganteum*).

MERKWAARDIGE BOOM

(opname 12 juli 2001)

2. mammoetboom (*Sequoiadendron giganteum*) 561

NOTEN

- (1) VERCRUYSSSE J., De "Nationale Goederen" van Lennik. Een kort overzicht. p. 155 in: *Bijdragen tot de geschiedenis van Lennik (5de reeks)*, Lennik, Andrea-Masiuskring, 1997.
- (2) RENSON G., Nota's over de parochies van het dekenaat Sint-Pieters-Leeuw in XVIII (1774). *Eigen Schoon en De Brabander*, 1962, p. 60-78, 127

LENNIK (SINT-KWINTENS-LENNIK): KASTEEL VAN EIZERINGEN

LUITENANT JACOPSSTRAAT/FRANS BAETENSSTRAAT, 1750 SINT-KWINTENS-LENNIK
(PRIVÉ-BEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

Het gehucht
Eizeringen met de
'Cense Huysman'
op de Ferrariskaart,
1771-1775

**Relicten (oude bruine beuken, bouwval-
lig kasteel) van een landschappelijk park,
oorspronkelijk 7 hectare, aangelegd circa
1820 rond een neoclassicistisch kasteel,
ter vervanging van een strak-geometri-
sche structuur uit het einde van de 18de
eeuw; grotendeels vernield in de jaren
1920.**

Strakke geometrie

De oudste vermelding van een kasteel (*"belle mai-
son de campagne"*) in het gehucht Eizeringen komt
voor in een huwelijkscontract uit 1729, waarbij het
door de heer van Ter Rijst* (Heikruis), Jean-Pierre

de Kempis, als bruidschat wordt geschonken ter
gelegenheid van het huwelijk van zijn dochter
Marie Anne Charlotte Thérèse met Sebastiaan
Antoon Huysman (1703-1763), raadsman en
meester bij het Rekenhof (1). De *"Cense Huysman"*
op de Ferrariskaart (1771-1775) bestaat uit een
gesloten vierkanthoeve en, ten zuiden daarvan, een
'huis van plaisantie' dat uitkijkt over een siertuin
met padenkruis binnen de contouren van een halve
cirkel. De drie evenwijdig opgestelde gebouwen ten
oosten van het landhuis zijn vermoedelijk de stal-
len, het koetshuis en de woning van de huisbewaar-
der-tuinier. Een 100 m lang dreefje vanuit het zui-
den (de enige noemenswaardige, rechtstreekse toe-
gang) leidt naar de ruimte tussen de hoeve en het
landhuis, die vermoedelijk als een soort ere-erf fun-

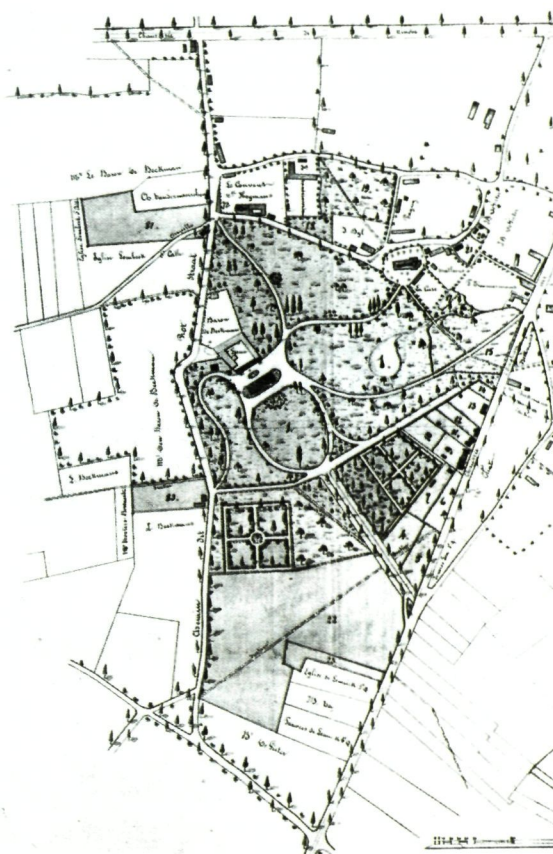

▲ Het Kasteel van Eizeringen met strak geometrische, symmetrische aanleg op een eerste, vóór-Primitieve versie van de kadasterkaart, vóór 1818 – noorden links (archief Kadaster Brabant, Brussel)

geerde – een ordening die beantwoordt aan een in de 18de eeuw populair concept ('vivre entre cour et jardin').

Op een eerste versie van de kadasterkaart (later zullen de percelen worden hernummerd), niet gedateerd maar waarschijnlijk vóór 1818, heeft de omgevingsaanleg rond het "*château d'Eizeringen*" (in plaats van "*cense*") meer allure gekregen: de op de Ferrariskaart afgebeelde parterreteruin wordt weergegeven als een rechthoek van ongeveer 70 are groot (nr. 319 op de kaart), gevat in de vertakking van de

▼ Het Kasteel van Eizeringen tussen de landbouwgewassen, foto genomen door inspecteur monumentenzorg naar aanleiding van een sloopaanvraag in 1978 (archief Monumenten & Landschappen, Leuven)

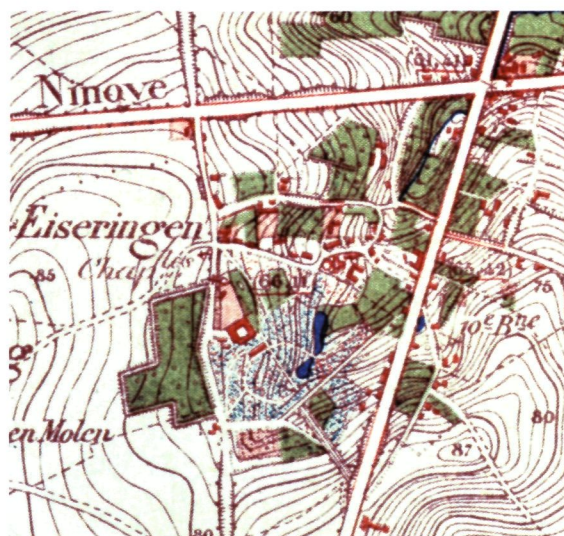
◀ Het kasteeldomein van Eizeringen op het "*Plan des biens vendus par Mr le Baron de Beeckman*" door landmeter P. Weemaels, gedateerd 8 augustus 1868, maar gebaseerd op een plan uit 1862 (Anderlecht, Rijksarchief, NGB, nr. 37389 – notaris Joseph Henri Charles Müller)

dubbele toegangsdrif (nr. 324), die bijna loodrecht op het kasteel naar de steenweg Asse toe loopt. De hoeve bevindt zich op het kruispunt met een tweede as, loodrecht op de eerste, gevormd door twee parallelle dreven die de hoeve, drie percelen (nrs. 321, 323 en 324) én het kerkpleintje van Eizeringen omvatten. Eén van deze dreven is de openbare 'Capelle straat', die in de jaren 1850 zal worden opgeheven. Opzij van de as tussen de kerk en de hoeve worden opnieuw de kasteelaanhorigheden afgebeeld in de vorm van een groot gebouw met L-vormige plattegrond (nr. 327; koetshuis en stallen?) en een klein gebouw (nr. 326; tuinierswoning of portiersloge?). Bij deze kaart werd geen legger gevonden waarin de functie en het gebruik van de percelen gespecificeerd worden, maar de strakke geometrie en de (vanuit het landhuis gezien) axiale symmetrie suggereren een bescheiden voorbeeld van een klassieke aanleg, die op dat moment al uit de mode is.

Neoclassicisme en landschappelijke aanleg

Na het overlijden van de weduwe van Sebastiaan Huysman in 1771 was Eizeringen in onverdeeld bezit gebleven, tot het in 1818 werd toegewezen aan een van de kleinkinderen: Léonard Huysman,

► Het gehucht en het kasteel van Eizeringen met landschappelijk park op de stafkaart van 1879 (ICM, 1882)

heer van Neufcour (2). Het kasteel van Eizeringen wordt daarom ook soms het *kasteel van Neufcour* genoemd. Het was waarschijnlijk zijn zoon Joseph (1780-1848), ooit gemeenteraadslid en schepen van Brussel, burgemeester van het 10 km verderop gelegen Herfelingen en eigenaar volgens het Primitief kadaster (3), die het axiaal-symmetrische aanlegpatroon liet opruimen, samen met de aanhorigheden ten oosten van het kasteel. Rondom het kasteel werd een perceel 'lustgrond' van zeven hectare gevormd, nummer 331 van het Primitief kadaster (1831), ongetwijfeld een informele, landschappelijke aanleg. De huidige, neoclassicistische verschijningsvorm van het kasteel dateert vermoedelijk ook uit die periode (4), hoewel de eerste en enige wijziging – waarbij in de plattegrond het middenrisaliet in de zuidgevel verschijnt – pas in 1869 door het kadaster wordt geregistreerd (5). Het gebouw is van op de steenweg Asse-Edingen zichtbaar: geelgeschilderd baksteenmetselwerk, hoge rechthoekige vensters met druiplijsten, twee hoge bouwlagen met een souterrain onder schilddak, in de zuidgevel onderbroken door het middenrisaliet, waarin drie van de negen traveeën verenigd zijn en dat bekroond wordt door een driehoekig fronton met het wapenreliëf van de familie Huysman. De wagenhuisvleugel (met vijf rondbogen) die het ereplein tussen de hoeve en het kasteel afsluit werd vermoedelijk ook onder Joseph Huysman gebouwd, ter vervanging van de verdwenen bijgebouwen ten oosten van het kasteel (6). Zijn ambities betroffen overigens het hele gehucht: hij financierde in 1840 de heropbouw van de bouwvallige Sint-Ursulakapel tot een echte parochiekerk en de bouw van een pastorie en onder zijn impuls werd Eizeringen in 1843 een onafhankelijke parochie.

▲ Het wagenhuis en een bosje met vijf oude bruine beuken, zowat het enige restant van de 19de-eeuwse sierbeplanting bij het kasteel van Eizeringen (foto K. Vandevorst, 2004)

De circa 1830 opgestelde Primitieve kadasterkaart (7) noch de topografische kaart van Vander Maelen geven enige aanduiding over de structuur en het uitzicht van de door Huysman aangelegde landschappelijke tuin, maar een figuratief "*Plan des biens vendus par Mr le Baron de Beeckman*" (8) door landmeter P. Weemaels van 1868 sluit vermoedelijk nog nauw aan bij de oorspronkelijke situatie. De beboomde oprijlaan vanaf de steenweg Asse-Edingen bleef behouden. Op het punt waar deze laan vóór 1818 na 200 m vertakte en in perfecte symmetrie de parterreteruin voor het kasteel omlijstte, begint het landschappelijk park met een grote, lichtjes oplopende, min of meer ovale rotonde, omsloten door de op- en afritten naar en van het kasteel, die zich vertakken naar de uithoeken van het park. Het gros van het park ligt ten oosten van deze rotonde. Hier bevindt zich het laagste gedeelte van het domein, deel van het diffuse brongebied van het sterk vertakte bekenstelsel dat na diverse naamsveranderingen (Klapscheutbeek, Kasteelbeek) bij Ternat in de Molenbeek-Bellebeek uitmondt (9). De twee kleine vijvers die Huysman hier liet uitgraven worden nog wel afgebeeld op een verkoopsaffiche uit 1921 (cf. infra), maar niet meer op de stafkaart van 1930.

De rechtstreekse (zij het slingerende) verbinding tussen het kasteel en de nieuwe dorpskerk zou de paternalistische instelling van Joseph Huysman kunnen typeren. De octopusachtige structuur van

◀ De kerk en – na meer dan een halve eeuw leegstand – het neoclassicistische kasteel van Eizeringen (foto K. Vandevorst, 2004)

het padenpatroon, de stoffering van het park (inclusief het ovale bloemperk voor het kasteel) en ook de manier van voorstelling (combinatie van plattegrond en vogelperspectief voor de bomen) is kenmerkend voor het midden van de 19de eeuw. Zuilvormige bomen, hoogstwaarschijnlijk Italiaanse populieren (*Populus nigra* 'Italica'), vaak in groepjes van drie en dicht bij de paden, zorgen voor 'Italiaanse' ambiance. Italië was vanouds een belangrijke inspiratiebron voor de ontwerpers van landschappelijke parken. Enigszins archaisch (of historiserend?) is de vierkante siertuin met padenkruis, centraal rond punt en snoeiboompjes links van de oprijlaan, buiten het landschappelijk park, in de kadastrale legger (perceel 194/4) als boomgaard en vanaf 1869 als "*hof*" vermeld – mogelijk een moestuin met sierelementen. Rechts van de oprijlaan ligt een onregelmatig-vierhoekig perceel met eveneens een padenkruis (perceel 328/2), volgens de legger "*kwekerij*" (boomkwekerij, pépinière) (10). De stafkaart van 1879 geeft een beeld dat nagenoeg volledig overeenstemt met de kaart van Weemaels.

Aftakeling

Na de dood in 1860 van Rosalie Huysman, de langst levende zuster van Joseph, werd Eizeringen toegewezen aan baron Albert de Beeckman de Vieusart, een neef van één van haar zusters. Hij verkocht het domein (zonder de hoeve) in 1868 aan de uit het Gentse afkomstige baron Joseph van Pot-

telsberghe de la Potterie, die het kasteel permanent ging bewonen (wellicht voor de eerste keer in de geschiedenis) en enthousiast de rol op zich nam van dorpsheer-weldoener (financiering van zangkoor en fanfare, bouw van een Lourdesgrot etc.). In 1921 werd het domein door zijn erfgenamen opnieuw te koop gesteld. Het plan op de verkoopsaffiche door landmeter Frans Van den Notelaer (11) lijkt als twee druppels water op dat van Weemaels, een halve eeuw eerder. Het kasteel met een deel van de tuinen werd aangekocht door de toenmalige pastoor van Strijtem, Louis Van den Houde, die er een rusthuis wilde vestigen, maar al snel in geldnood geraakte en daarom de oudste parkbomen liet vellen. Een jaar later verkocht hij onder druk van het bisdom het domein aan de 'Kanunnikessen-Missionarissen van Sint-Augustinus', beter bekend als de 'Zusters van de Jacht', die het als noviciaat in gebruik namen tot ze in 1928 naar een nieuw klooster in Heverlee verhuisden. Het kasteeldomein werd verkocht aan de 'Zusters van Sint-Jozef' (in 1967 gefusioneerd met de franciscanessen van Strijtem), die in het kasteel een kostschool voor jongens onderbrachten (12).

Het gebouw, dat sinds 1945 leegstaat en in 1978 een slopingsaanvraag overleefde, verkeert in een stilaan onomkeerbare staat van verval. De monumentale trappartijen voor de ingangstraveeën zijn grotendeels verdwenen en de oostgevel is in de jaren 1980 ingestort. Van de 17de- of 18de-eeuwse vier-

kanthoeve resten slechts drie vleugels; de schuur die de zuidwestvleugel vormde werd in 1940 na stormschade afgebroken (13). Pogingen om het gebouw een nieuwe functie te geven (onder meer in 1999) hebben voorlopig niets opgeleverd, evenmin als de bescherming als monument op 6 september 1993. Van het 'landschappelijk' padennet is niets meer overgebleven. Een bosje met vijf oude bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') in de noordpunt van het domein is het enige restant van de 19de-eeuwse sierbeplanting. In de hoogspanningscabine langs de Frans Baetensstraat herkent men het oorspronkelijke achthoekige tuinpaviljoen. Een met sierstruiken (*Aucuba japonica* 'Variegata', *Prunus laurocerasus*, *Rhododendron ponticum* ...) omgeven Heilig-Hartbeeld getuigt van de 'kerstening' van het domein na 1922.

MERKWAARDIGE BOMEN

(opname 29 mei 2001)

8. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea')
409
11. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea')
368

NOTEN

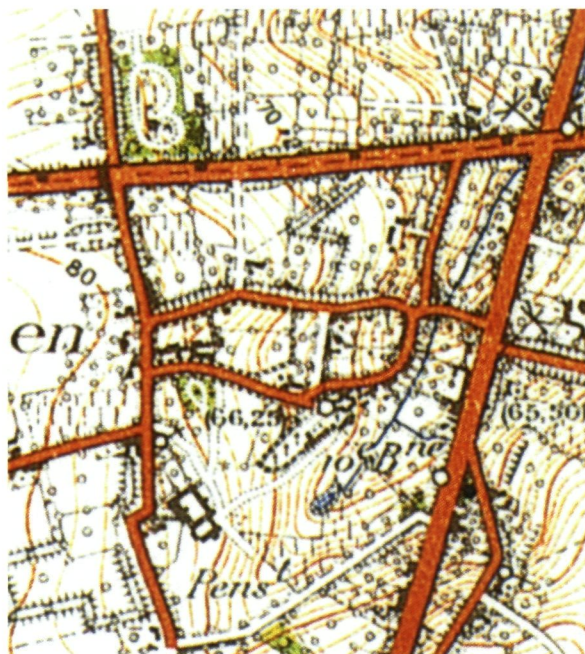
- (1) LEYSSENS J., *Het Kasteel van Eizeringen* (1). *Bijdragen tot de geschiedenis van Lennik* (4de reeks), Lennik, Andreas Masiuskring, 1992, p. 14 e.v., een degelijke studie waaruit een groot deel van de historische gegevens werd geput.
- (2) Voluit: Léonard François-de-Paule Ghislain Huysman de Neufcour (1742-1824); zie ook: WAUTERS A., *Histoire des environs de Bruxelles*, II (heruitgave van de editie van 1855), Bruxelles, Editions Culture et Civilisation, 1971, p. 119.
- (3) Oude kadastrale legger 212 Sint-Kwintens-Lennik, art. 336.
- (4) Zelfs het archeologisch onderzoek van J. LEYSSENS, *op. cit.*, p. 41-54, geeft hierover geen uitsluit, evenmin als DE MAEGD C., *Bouwen door de Eeuwen heen – arrondissement Halle-Vilvoorde*, Gent, Snoeck-Ducaju, 1977, p. 582-584, en PAESMANS G., Rapport met verantwoording bij het beschermingsvoorstel d.d. 2-08-1989 (archief Monumenten & Landschappen, Leuven).
- (5) Kadastrale opmetingsschets Sint-Kwintens-Lennik, 1869 nr. 5.
- (6) Hoewel hij op alle 19de-eeuwse kaarten ontbreekt en pas wordt ingetekend op de kadastrale opmetingsschets Sint-Kwintens-Lennik 1957 nr. 67.
- (7) De Primitieve kadasterkaart is onvindbaar in het archief van het Kadaster Brabant te Brussel, maar de Primitieve toestand wordt weergegeven op de gemeentekaart van Ph. Vander Maelen (Koninklijke Bibliotheek Brussel, Kaarten & Plannen).
- (8) WEEMAELS P., 8 augustus 1868, in: minuten van notaris Müller, 18 oktober 1868 (Brussel, Algemeen Rijksarchief).
- (9) LOUIS A., *Bodemkaart van België: kaartblad Asse 87W*. Centrum voor Bodemkartering, 1957.
- (10) Oude kadastrale legger 212 Sint-Kwintens-Lennik, art. 336 nrs. 15 en 36, art. 1893 nrs. 3 en 15.
- (11) Gereproduceerd in LEYSSENS J., *op. cit.*, p. 35.
- (12) Oude kadastrale legger 212A Sint-Kwintens-Lennik, art. 3500 en art. 4056; HERREMANS M., 150 jaar klooster "Dochters van de Heilige Jozef" en onderwijs te Lennik. *Bijdragen tot de Geschiedenis van Lennik* (5de reeks), Lennik, Andreas-Masiuskring, 1997, p. 228-234.
- (13) DE MAEGD C., *op. cit.*, p. 583.

Roger Deneef & Jo Wijnant

LENNIK (SINT-KWINTENS-LENNIK): KASTEEL VAN ROSSOM

NINOOFSESTEENWEG 159, 1750 SINT-KWINTENS-LENNIK
(PRIVÉ-BEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

► Linksboven het kasteel van Jan Verplancke aan de Ninoofsesteenweg, linksonder het kasteel van Eizeringen, toen kostschool voor jongens, op de stafkaart van 1930 (ICM, 1937)

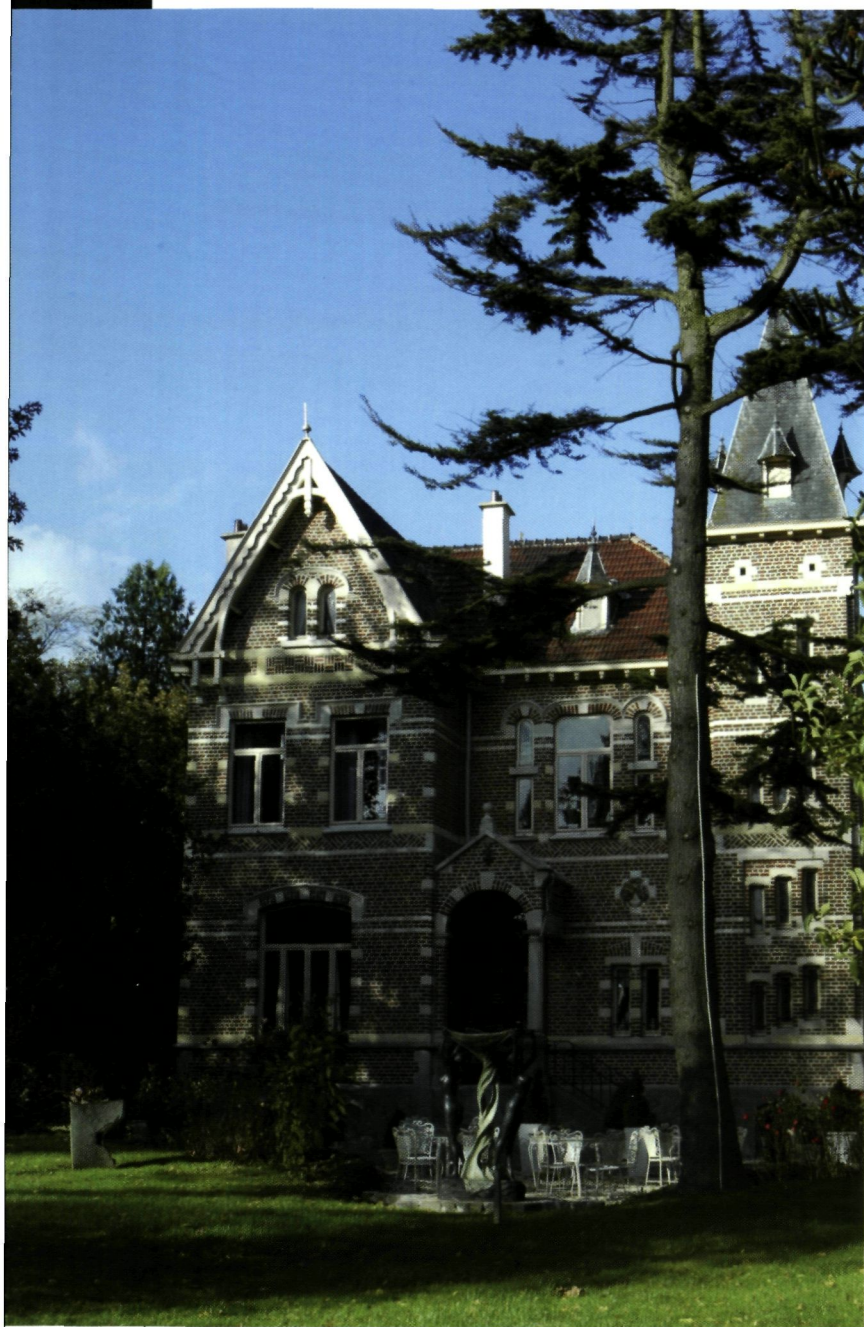

Informeel tuin van 1 hectare 73 are rond een mooie eclectische villa van circa 1900.

Rond 1900 liet Jean Verplancke de Diepenhede (1) voor zijn dochter een grote villa bouwen (2) langs de Ninoofsesteenweg – een fraai gedetailleerde, eclectische architectuur, ook wat het interieur betreft (met vooral een mooie plafondschildering in het salon) die door de inspecteur van het kadaster als 'kasteel' werd gecatalogeerd: baksteenbouw met banden in metselmozaïek en speklagen van geblazuurde steentjes, natuurstenen negblokken en

boogstenen, een breukstenen plint met de steekboograampjes van het souterrain, een overluifeld bordes, een vierkante traptoren onder een hoog tentdak en, in haut-reliëf in de voorgevel, de wapens en het devies van de familie ("Plus est en lui"). Ten oosten van het kasteel werden een kleine remise en, tegen de oostgrens van het domein aan, een serre gebouwd. Het domein is vooral bekend onder de naam van een van de laatste bewoners, dokter Roger Van Rossom (3).

Het kasteel werd omringd door een lusthof van 1 hectare 73 are, maar het noordoostelijke gedeelte (minstens 21 are) daarvan was in feite boomgaard

▲
Het rond 1900 door
Jan Verplancke
gebouwde kasteel
vanaf de straatzijde
(foto K. Vandevorst,
2004)

en moestuin, zoals blijkt uit de stafkaart van 1930, die ook het padenpatroon verduidelijkt: een '8' met het kasteel op het snijpunt en de oprit in de zuid-oosthoek van het domein. De huidige op- en afritten vormen een boog die de zuidoost- en de zuidwesthoeken via het kasteel met elkaar verbindt; de rest van het padenpatroon is verdwenen. Bij een verbreding van de Ninoofsesteenweg in de jaren 1960 ging de oorspronkelijke randbeplanting langs die kant verloren, maar de zoom met tamme kastanjes (*Castanea sativa*), zomer- en zilverlinden (*Tilia platyphyllos*, *T. tomentosa*) langs de Luitenant

Jacopsstraat bleef behouden. Het grote, concave gazon, tot voor kort gedeeltelijk beplant met canadapopulieren (*Populus x canadensis*), wordt aan de noordzijde begrensd door een rijtje van vier tamme kastanjes. Het zuidoostelijke gedeelte van het domein heeft de dichtste beplanting, met onder meer twee mooie wierookcipressen (*Calocedrus decurrens*) en, langs de oostelijke arm van de oprit, een merkwaardig massief van Kaukasische vleugelnoot (*Pterocarya fraxinifolia*) met talrijke, soms dikke stammen.

MERKWAARDIGE BOMEN

(opname 14 juni 2001)

- 35. wierookcipres (*Calocedrus decurrens*) **336**(100)
- 36. wierookcipres (*Calocedrus decurrens*) **378**(100)
- 38. Amerikaanse eik (*Quercus rubra*) **405**
- 42. ruwe iep (*Ulmus glabra*) **235**
- 44. Kaukasische vleugelnoot (*Pterocarya fraxinifolia*), talrijke stammen, dikste **340**

NOTEN

- (1) DE RIDDER A., *La noblesse belge, annuaire de 1913* (2e partie), Bruxelles, Misch & Thron, 1913, p. 290.
- (2) Kadastrale opmetingsschets Sint-Kwintens-Lennik, 1901 nr. 5; oude kadastrale legger 212 Sint-Kwintens-Lennik art. 2728, op naam van Karel van Pottelberghe de la Potterie-Verplancke de Diepenhede (van het kasteel van Eizeringen), die in 1913 de twee eigendommen verenigt.
- (3) Oude kadastrale legger 212A Sint-Kwintens-Lennik art. 3614.

Roger Deneef & Jo Wijnant

LENNIK (SINT-KWINTENS-LENNIK): 'T NELLEKEN

KRUISPUNT NELLEKENSTRAAT-OUDE GERAARDSBERGSEBAAN, 1750 SINT-KWINTENS-LENNIK

► De met beuken
beplante dries van
't Nelleken en de
Sint-Berlindiskapel
(foto K. Vandevorst,
2004)

**Grazig, driehoekig dorpspleintje
(7,5 are), in oorsprong een 'dries',
rond de Eerste Wereldoorlog beplant met
groene en bruine beuken.**

Het Nelleken – oorspronkelijk “*ten Helleken*” – is een gehucht van Sint-Kwintens-Lennik op de waterscheidingskam tussen de Dender en de Zenne. Het ‘helleken’ of ‘holleken’ in kwestie is het dalhoofd van de nabije Moeillebeek. Het driehoekige pleintje op het kruispunt van de Oude Geraardsbergsebaan met enkele plaatselijke wegen vormt de kern van dit gehucht. Deze baan was één van de grote verbindingswegen tussen Vlaanderen en Brabant tijdens de feodale periode (1), nog tot ver in

de 14de eeuw het toneel van bloedige schermutelingen zoals de ‘Slag van ‘t Nelleken’ in 1333 (2). Op een van de hoekpunten van het pleintje, in oorsprong ongetwijfeld een ‘dries’, een gemene weide (3), staat de Sint-Berlindiskapel. Sint-Berlindis (feestdag 3 februari) werd waarschijnlijk in het begin van de 10de eeuw in het nabijgelegen Meerbeke geboren. Volgens een hagiografie uit de 11de eeuw werd zij door haar vader ontferd en leefde ze als kloosterlinge te Moorsel en te Aalst. Na haar vaders dood keerde zij naar Meerbeke terug. Berlindis genoot devotie in Brabant en Zeeland (4). Zij werd aanvankelijk vereerd bij de bron (‘mouille’) in het dalhoofd van de Moeillebeek, een van de talrijke ‘miraculeuze’ bronnen die in de zandleem- en (vooral) de leemstreek voorkomen en waarop zich

een of andere vorm van heiligenverering heeft gent, die waarschijnlijk een voortzetting is van een voorchristelijke bronverering.

Het pleintje, figuratief afgebeeld op een kaart van de goederen van de parochie Gaasbeek uit 1886 (5), wordt omkaderd door lage dorpshuizen en vormt min of meer een heuveltje. Het bestaat momenteel uit een met bomen omgeven grasveld – tot voor kort negen, nu nog zeven groene en bruine beuken (*Fagus sylvatica*, F.s. 'Atropunicea') die, gezien hun stamomtrek (tot 3 m), vermoedelijk rond de Eerste Wereldoorlog werden aangeplant. Het is een van de weinige dorps- of gehuchtleinen die niet tot parkeerplaats werden gedegradeerd. De kruinen van deze bomen, op een van de hoogste punten van de regio (93 m), zijn van ver zichtbaar.

NOTEN

- (1) VERBESSELT J., *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13^e eeuw* (XXII), Brussel, Koninklijk Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, 1988, p. 449-450.
- (2) VINCX J.F., *De kapel en het kasteel van Saffelberg: geschiedkundige schets*, Sint-Kwintens-Lennik, Vercruyse, 1928, p. 8-9.
- (3) DUSART F. & CLAUDE J., Les villages de 'dries' en Basse- et Moyenne-Belgique. *Tijdschrift Belgische Vereniging Aardrijkskundige Studiën* 44, 1975, p. 239-294.
- (4) AL-FERS M., *Encyclopedie van de Hollandse heiligen* (deel B), in: http://digiboek.50megs.com/nlsinten/sint_b.htm.
- (5) Gereproduceerd op p. 148 in: *Bijdragen tot de geschiedenis van Lennik (5de reeks)*, Lennik, Andreas-Masiuskring, 1997.

*Roger Deneef, Nele Rombauts
& Jo Wijnant*

LENNIK (SINT-MARTENS-LENNIK): KASTEEL VAN SCHEPDAAL – INSTITUUT LEVENSLUST

SCHEESTRAAT 674, 1750 SINT-MARTENS-LENNIK
(PRIVÉ-BEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

► Het door notaris Eliat gebouwde kasteel, dat rond 1930 door het huidige werd vervangen; Emile Van Hoorde was eigenaar van 1891 tot 1912 (collectie M. Van Liedekerke, Sint-Ulriks-Kapelle)

Landschappelijk park met vijvers, oorspronkelijk 9 hectare, aangelegd in een brongebied rond 1860 rond een neo-classicistische villa met bevédère-opbouw, herbouwd rond 1930; vestiging van een instelling voor buitengewoon onderwijs in 1957, diverse nieuwe gebouwen verspreid over het park; de vijvers werden gedempt.

In 1855 liet de Brusselse notaris Henri Eliat een grote villa bouwen op de grens met Schepdaal (1). Van dit gebouw zijn ons maar enkele afbeeldingen bekend, namelijk op twee ansichtkaarten omstreeks 1920, die allebei de zuidoostelijke gevel tonen. Het werd een typisch landhuis uit het midden van de 19de eeuw – sober (geen ornament, op enkele banden en boogfrontons na), witgepleisterd, schilddak – maar ook met een paar eigenzinnige trekjes: het souterrain was bijna echt gelijkvloers en de mezzanine was bijna een volwaardige verdieping, zodat het gebouw ogenschijnlijk vier bouwlagen telde. Ongevoond is ook dat het trappenhuis werd verlengd in een belvédèretoren met terras, die circa 3 m boven de nok uitstak. Henri Eliat overleed al in 1862 en

► Het landschappelijk park rond het kasteel van notaris Eliat, ook wel kasteel van Schepdael genoemd, anno 1891; het kasteelgebouw zelf wordt niet weergegeven (ICM, 1893)

een gedeelte van het bouw- en aanlegprogramma werd mogelijk uitgevoerd door zijn zoon Gustave, eveneens notaris. Dit programma omvatte de traditionele aanhorigheden (koetshuis, broeikassen en een portiers- of tuinierswoning) circa 100 m ten noordwesten van het kasteel, tegen de Scheestraat aan, en een uitermate atypische kapel (T-vormige plattegrond, hoge nis in plaats van een koor...) op ongeveer 100 m ten zuiden van het kasteel. De ijskelder in de uiterste noordpunt van het domein behoorde ook tot de oorspronkelijke uitrusting, want hij wordt expliciet weergegeven op de stafkaart van 1879 (ICM, 1882).

Diverse percelen boomgaard, akker- en weiland werden samengevoegd tot een luthof van circa negen hectare (perceel nr. 224a). De site omvatte een van de diep ingesneden bronzones van de Varenbergbeek, die benut werd om de nieuwe landschappelijke vijver aan te leggen, naast een bestaande, ringvormige waterpartij (een oude ringgracht of schans). In het uiterste zuiden van het park werd nog een tweede, kleinere vijver uitgegraven. Links op één van de ansichtkaarten uit 1920 (niet de hier

▲ Het nieuwe kasteel van de erfgenamen Charles Claes en de vijver met inham en boogbrug in 1930 (ICM, 1937)

afgebeelde) is een boogbrug zichtbaar die een diep ingesneden inham overspant die naar de eigenlijke bron leidt. Het wegenpatroon zoals het wordt weergegeven op de 19de-eeuwse stafkaarten vertoont de typische kronkels en lussen van de late landschappelijke stijl. Het aanlegconcept was eerder besloten, introvert; de voornaamste zichtas vertrok van het paviljoen op de ijskelder en omvatte de inham met de brug, de vijver en als eindpunt de kapel. Slechts vanop de belvédèretoren werd ook een blik gegund op het valleilandschap ten zuiden van het domein.

Van de oorspronkelijke beplanting bleven een tiental bomen bewaard: gewone en bruine beuk (*Fagus sylvatica*, Fs. 'Atropunicea'), tamme kastanje (*Castanea sativa*), zomereik (*Quercus robur*), mammoetboom (*Sequoiadendron giganteum*), ginkgo (*Ginkgo biloba*), bontbladige cultivar van gewone esdoorn (*Acer pseudoplatanus* 'Leopoldii') en een zeldzame eikencultivar: mispelbladige wintereik (*Quercus petraea* 'Mespilifolia'), met 376 cm stamomtrek veruit 'kampioen' van België (2). Vermeldenswaardig zijn ook de talrijke exemplaren ongestekelde hulst (*Ilex aquifolium* 'Heterophylla').

Het kasteel van Eliat wordt niet zonder reden ook het kasteel van Schepdaal genoemd. De voorzijde van het kasteel is gericht naar de gemeente Schepdaal, waar notaris Eliat ook eigenaar was van de kouters ten oosten van het dorp (3). Hij liet min of meer parallel met de Heilige Kruiswegstraat een dreef aanleggen, die ongetwijfeld als ceremoniële hoofdtoegang bedoeld was. Deze dreef (die nog altijd officieel 'Dreef' heet) liet de dorpskern links liggen en kwam na 1 km loodrecht uit op de Ninoofsesteenweg, waar een portiersloge werd gebouwd. Een lichte knik in de weg niet ver van het kasteel werd op 'klassieke' wijze uitgewerkt als een kleine rotonde. Mogelijk was Eliat van plan om het park in noordelijke richting uit te breiden, en misschien wilde hij ook zijn verbondenheid met het dorp Schepdaal op materiële en ruimtelijke wijze uitdrukken. Dit was een typisch fenomeen uit de tweede helft van de 19de eeuw (zie onder meer het nabijgelegen gehucht Eizeringen*). Kasteelheren en domeineigenaars, vaak 'nouveau riches', wierpen zich ook toen nog op als beschermheren van het dorp. Onder hun impuls werden er tal van openbare gebouwen opgericht, zoals kerken, scholen, gemeentehuizen en dergelijke meer.

In 1919 werd het domein verkocht aan drie adellijke dames (4). Het bestaan van ansichtkaarten van het kasteel met als opschrift "*Innitiative féminine*" (sic) roept vragen op over het doel van deze aan-

koop (liefdadigheid? feminisme?). Vier jaar later werd het opnieuw verkocht, ditmaal aan de weduwe barones Sloet van Oldruitenborgh en haar kinderen. Ook deze keer bleef het domein niet lang in dezelfde handen. In 1928 werd het gekocht door de weduwe en de kinderen Charles Claes, bouwheer van het nabijgelegen Kasteel Groenenberg*. De nieuwe eigenaars lieten het kasteel ingrijpend verbouwen: aan weerszijden werden twee traveeën toegevoegd in de vorm van kleine dwarsvleugels, zodat er een H-vormige plattegrond ontstond (5). De belvédèretoren werd afgebroken, de mezzanine werd in een mansardedak verwerkt, in de zuidgevel langs de tuinkant werden de drie middentraveeën verenigd tot een middenrisaliet bekroond met een driehoekig fronton en voorafgegaan door een monumentaal trappenbordes met balustrades – een heterocliet neoclassicisme dat voor die periode erg anachronistisch overkomt.

In 1931 werd het park, toen 10,5 hectare, niet meer als lusthof maar als bos geregistreerd door het kadaster, waardoor het kadastraal inkomen tot ongeveer één vierde werd herleid. De kapel werd omgevormd tot een tuinpaviljoen.

Louise Claes, dochter van wijlen notaris Charles Claes en daardoor eigenares van het nabije kasteeldomein Groenenberg* op de grens met Vlezenbeek, erfde het domein in 1932. Zij was gehuwd met advocaat Valentin Brifaut, een belangrijke figuur in

◀ Het Kasteel van Schepdaal werd rond 1930 in een nieuw kleedje gestoken (collectie M. Van Liedekerke, Sint-Ulriks-Kapelle)

►
Het medisch-
pedagogisch
instituut 'Levenslust'
met, links op de
voorggrond, een
mispelbladige
wintereik, kampioen-
boom voor België
(foto K. Vandevorst,
2004)

de Belgische scoutsbeweging tijdens het interbellum (6). Vermoedelijk werd het kasteel van Schepdaal gebruikt als buitenverblijf en ook voor jeugdkampen. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd het domein bezet door de Duitsers. In 1954 werd het kasteel na jaren leegstand verkocht aan de maatschappij 'Sociale Voorzorg', die het beheer toevertrouwde aan de v.z.w. 'Levenslust', het medisch-pedagogisch instituut dat er nog steeds gevestigd is. Drie jaar later werden de eerste klaslokalen gebouwd (7). Om veiligheidsredenen werden de vijvers gedempt (op het poeltje bij de kinderboerderij na).

MERKWAARDIGE BOMEN

(opname 13 september 2000)

5. ginkgo (*Ginkgo biloba*) **379**(50)
7. mispelbladige wintereik (*Quercus petraea* 'Mespilifolia') **376**
9. tamme kastanje (*Castanea sativa*) **425** – dood en nadien verwijderd
13. mammoetboom (*Sequoiadendron giganteum*) **438**

NOTEN

- (1) 1855 volgens het zinken windvaantje op het dak van het koetshuis, in 1863 geregistreerd door het kadaster, cf. de kadastrale opmetingsschets Sint-Martens-Lennik 1863 nr. 5; oude kadastrale legger 212 Sint-Martens-Lennik, art. 744 nrs. 18-25.
- (2) BAUDOUIN J.C. e.a., *Bomen in België. Dendrologische inventaris 1987-1992*, Stichting Spoelberch-Artois i.s.m. de Belgische Dendrologische Vereniging, 1992, p. 385.
- (3) Eliat bezat in 1863 te Schepdaal 51 hectare; cf. oude kadastrale legger 212 Schepdaal, art. 790; de portiersloge (sectie A nr. 100c) werd in 1861 geregistreerd.
- (4) Deze dames waren Victorine de Merode, echtgenote van John d'Oultremont, Agnes de la Faille d'Huyse en Marie de Liedekerke de Pailhe, volgens DE WOLF, R. Het kasteel van Sint-Martens-Lennik, gekend als het kasteel van Schepdaal (Brifaut). *Bijdragen tot de Geschiedenis van Lennik* (6 de reeks), Lennik, Andreas-Masiuskring, 2002, p. 273; volgens de oude kadastrale legger 212 Sint-Martens-Lennik, art. 2040, was alleen gravin de Merode eigenares.
- (5) Kadastrale opmetingsschets Sint-Martens-Lennik 1931 nr. 21; oude kadastrale legger 212A Sint-Martens-Lennik, art. 2040.
- (6) Als verbondsleider ('commissaire fédéral'), cf. www.scoutspremiere.org/1925-1929.htm.
- (7) Kadastrale opmetingsschets Sint-Martens-Lennik 1957 nr. 22.

Roger Deneef & Jo Wijnant

LIEDEKERKE (LIEDEKERKE): VOORMALIGE PASTORIE VAN DE SINT-NIKLAASKERK

WARANDESTRAAAT – STEINFURTDREEF – OPPERSTRAAT, 1770 LIEDEKERKE

► Het centrum van Liedekerke op de kladversie van de Primitieve kadaasterkaart, opgemaakt door J.L. Voncken in 1823, met de kerk, het ommuurde kerkhof (perceel 1146), de pastorie (1161) met remise (1160) en de in bedden ingedeelde tuin (1162) (archief Kadaster Brabant, Leuven)

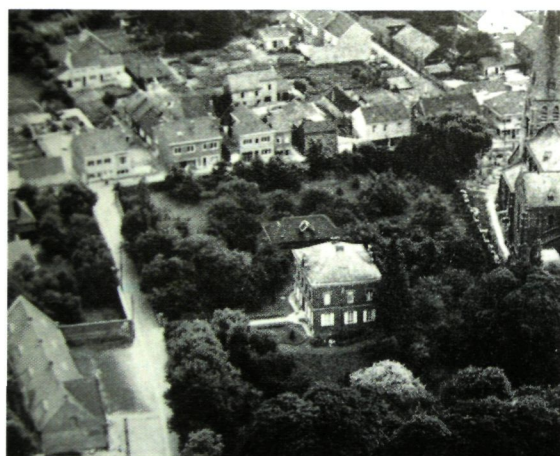
***Restant van de landschappelijke tuin
(1 hectare 35 are 60 centiare) rond een
circa 1860 heropgebouwde en rond 1990
afgebroken pastorie, nu gemeenteplantsoen.***

Het schaduwrijke plantsoen tussen de Sint-Niklaaskerk en het gemeentehuis is wat overblijft van de pastorie, die gesloopt werd rond 1990 (1). De Ferrariskaart (1771-1775) toont de Sint-Niklaaskerk, het ommuurde kerkhof en het pastoriegoed. Dit omvatte drie gebouwen en een grote tuin. De kladversie van de in 1823 opgestelde Primitieve kadaasterkaart toont min of meer dezelfde configuratie, maar met meer details. Naast de pastorie (perceel 1161, op de 'nette' versie hernummerd tot 1204) staat een schuur (1160, later 1203). Eén belangrijk

detail komt niet op de Ferrariskaart voor, maar bestond toen ongetwijfeld: de twee boogvormige vijvers (percelen 1158 en 1159, later 1201 en 1202), die aan een (relict van een) ringgracht doen denken en vermoedelijk verband houden met het ontstaan van Liedekerke, want de Sint-Niklaaskerk bood van 1092 tot 1146 onderdak aan een kapittel (2). Van het pastoriegebouw dat (in min of meer gewijzigde vorm) rond 1860 zal worden afgebroken – een dubbel huis van vijf traveeën – bestaan twee 17de-eeuwse afbeeldingen, waarvan één uit 1641 in deel twee van de 'Flandria illustrata' van Sanderus (3).

De kladversie van de Primitieve kadaasterkaart toont bovendien twee details die op de definitieve versie niet meer worden afgebeeld: 1° de omheiningsmuur die vanaf de pastorie naar de Warandestraat

► Het centrum van Liedekerke in 1963, met de kerk, het kerkhof en de in de jaren 1850 gebouwde pastorie, 130 jaar later afgebroken (uit: Liedekerke van vroeger tot nu, 1970)

loopt en vervolgens aansluit bij de kerkhofmuur; 2° de indeling van de tuin in tien bedden, weergegeven in stippellijnen, min of meer symmetrisch langs een lengteas die evenwijdig met de kerk en de pastorie loopt. De toegang bevond zich aan de kant van de Opperstraat tussen de twee vijvers, in het verlengde van deze as.

Het pastoriegoed besloeg 54 are, maar de percelen boomgaard, hopland, weide en akker (nrs. 1156, 1157, 1163, 1164 en 1165, later 1199, 1200, 1206, 1207 en 1208) – *extra muros* maar binnen het stratenblok – werden wellicht ook door de pastoor benut (4).

De verdere evolutie van het pastoriegoed valt uit geen enkel document af te leiden, ook niet uit het kadaster dat geacht wordt elke substantiële wijziging bij te houden. De vijvers worden kadastraal pas afgevoerd in 1928 (5), maar vermoedelijk waren ze toen al geruime tijd verdwenen, want op de stafkaart van 1864 (Dépôt de la Guerre, 1871) worden ze niet meer afgebeeld. De bouw van de pastorie kan evenmin aan de hand van kadastrale bescheiden gedateerd worden. Vermoedelijk gebeurde dit rond 1860, want toen werd het schuurtje dat aan de zuidelijke vijver grensde afgebroken (6). Op luchtfoto's uit 1963 (7) is de 19de-eeuwse pastorie zichtbaar: een bakstenen dubbel huis van twee bouwlagen onder schilddak, drie traveeën breed en drie diep – een type van herenwoning dat vanaf 1840 tot circa 1865 veelvuldig werd gebouwd. De voorgevel was naar de huidige Steinfurtstraat gekeerd, waar zich ook de toegang bevond. Half verscholen achter de pastorie is een nieuw bijgebouw (remise) zichtbaar, eveneens met schilddak maar zonder verdieping. Op de luchtfoto's wordt een tuin getoond waaruit elk spoor van geometrische beddenindeling verdwenen is. In de plaats daarvan zien we een landschappelijk park van 1 hectare 35 are 60 centiare,

aangelegd volgens een concept dat we ook terugvinden in de meeste villatuinen uit de late 19de eeuw: het huis centraal, door wat open ruimte omgeven, met een naar de rand toe verdichtende, hoogstammige beplanting, die de afbraak van de pastorie grotendeels overleefde en behouden bleef in het huidige gemeenteplantsoen. De omheiningsmuur werd gesloopt in 1969. Uit het type van metselwerk kan worden afgeleid dat deze muur ongeveer gelijktijdig met de villa-pastorie werd gebouwd. Alleen aan de kant van de kerk bleef een muurfragment bewaard. Op de plek waar zich de pastorie bevond werd een rond, betegeld pleintje aangelegd. In hoeverre de betegelde paden in het huidige plantsoen overeenstemmen met de oude paden valt niet meer uit te maken. Het heuveltje met de kapel en de twee zomerlinden ten noorden van dit pleintje behoort waarschijnlijk tot het oorspronkelijke microreliëf.

De op één na oudste bomen – witte paardekastanjes (*Aesculus hippocastanum*) met circa 250 cm stamomtrek – bevinden zich vooral langs de Opperstraat (vooraan op de hier afgebeelde luchtfoto). De lichte kroon op de luchtfoto is vermoedelijk de nog bestaande vederesdoorn (*Acer negundo*). Van de beplanting uit de tijd van de villa-pastorie (rond 1860) is de ginkgo (*Ginkgo biloba*) met 321 cm stamomtrek aan de rand van het centrale pleintje het enige overblijfsel.

NOTEN

- (1) De afbraak wordt geregistreerd in de kadastrale opmetingsschets Liedekerke 1992, nr. 67.
- (2) VERBESSELT J., *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13de eeuw* (XXIII), Brussel, Koninklijk Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, 1991, p. 49-50, beschouwt het pastorieblok "*als het ware*" als het abdijpand naast een abdij-kapittelkerk.
- (3) Gereproduceerd in: VERBOUWE A., *Iconografie van Vlaamsch-Brabant* (III), *Kanton Assche*, Brussel, A. Hessens, 1941, icon. Nr. 138, afbeelding 19.
- (4) De pastorie maakt deel uit van de gemeentelijke eigendommen (kadastrale legger Liedekerke, art. 374).
- (5) Kadastrale opmetingsschets Liedekerke 1928, nr. 66.
- (6) Kadastrale opmetingsschets Liedekerke 1859, nr. 67. De afbraak van de oude en de bouw van de rond 1990 afgebroken pastorie worden pas geregistreerd in de kadastrale opmetingsschets Liedekerke 1981 nr. 59, 120 jaar na datum en vlak voor de afbraak.
- (7) Afgebeeld in: BRONSELAER M., *Liedekerke, van vroeger tot nu*, Uitgave Heemkundige Kring 'Liedekerke vroeger en nu, 1970, p. 344-348.

Dorothee Imbert (1)

LIEDEKERKE (LIEDEKERKE): TUIN DOKTER HEEREMANS

HOUTMARKTSTRAAT 45-47, 1770 LIEDEKERKE
(PRIVÉ-BEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

►
Het huis van Dokter
Heeremans, naar
ontwerp van Huib
Hoste, vanaf de
straat
(foto R. Deneef,
2002)

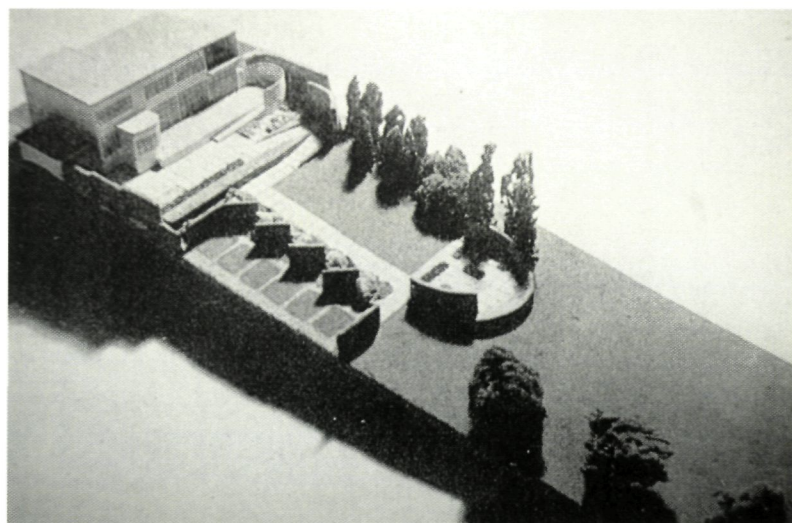
Modernistische tuin (20 are en 3 are voortuin) uit 1938, ontworpen door Jean Canneel-Claes bij een dokterswoning met praktijk naar ontwerp van Huib Hoste; dialoog tussen site (een naar de Dendervallei afhellend perceel) en functie, waarin betontegelpaden de diverse elementen van het ontwerp (het terras bij de woonkamer, het hoofdterras, de [verdwenen] moestuin en het zonneterras) met elkaar verbinden; de oorspronkelijke zichtas naar het valleilandschap van de Dender werd afgestopt en vervangen door de huidige, zijdelingse doorkijk; archetype en tijdloze getuigenis van de modernistische tuinarchitectuur.

In 1938 gaf huisarts Emiel Heeremans aan architect Huib Hoste – Henry Van de Velde en Leon Stynen waren te duur (2) – de opdracht om een woonhuis met praktijk te ontwerpen in de huizenrij langs de Houtmarktstraat, aan de rand van de Dendervallei ten zuiden van het dorpscentrum. Het huis, met uitzondering van het vooruitspringend volume van de wachtzaal, werd gebouwd op circa 10 m achter de bestaande rooilijn en vulde bijna de hele breedte van het perceel (25 m). De aanleg van de tuin werd toevertrouwd aan Jean Canneel-Claes, die door Hoste zelf werd aangetrokken.

Jean Canneel-Claes

Tuinarchitect Canneel-Claes (1909-1989) is een paradigmatische maar weinig bestudeerde figuur in de ontwikkeling van de modernistische landschapsarchitectuur (3). Zijn 'functionele tuin' deed in de

► Modernistische archetypen: de bekende affiche voor de Bauhaus-tentoonstelling van 1923 door Joost Schmidt tegenover de maquette van de tuin van dokter Heeremans te Liedekerke opgenomen in Christopher Tunnards boek 'Gardens in the modern landscape', 1938

jaren 1930 de hoop ontstaan op een voor iedereen betaalbare tuin, die tegemoetkwam aan fysische, economische en esthetische behoeften. Hij kon zijn functionalistisch systeem uittesten in samenwerking Louis Herman De Koninck, Victor Bourgeois, Josse Franssen en Huib Hoste. Zijn ontwerpen, of het nu ging om stadstuintjes of grotere, semi-landelijke tuinen, zijn zowel grafische composities als moderne ruimtes, niet alleen om naar te kijken maar ook om te beleven of te ervaren. Tijdens de bezettingsjaren onderzocht hij de mogelijke rol van de landschapsarchitectuur in de heropbouw en de stedenbouw (4) – hij zag geen contradictie tussen de politieke aard van zijn opdrachten en zijn ontwerpactiviteit. In de jaren 1950 verplaatste hij zijn actierrein naar Belgisch Kongo. Zijn plannen voor Bukavu duiden op een poging om het werkterrein van de landschapsarchitectuur uit te breiden, vaak ten koste van de controle over het ontwerpproces.

Van zijn creaties is weinig bewaard gebleven: tuinen zijn uiteraard fragiel, hun voortbestaan is nauw verbonden met de persoon van de eigenaar en het onderhoud. Zijn eigen huis uit 1931 en de bijbehorende tuin te Oudergem werden gesloopt in 1969. Het behoud van architectuur uit het begin en het midden van de 20ste eeuw is een uitgemaakte zaak, maar voor modernistische tuinen is er minder begrip. De dynamische aard van het plantenmateriaal stelt ons voor de vraag welke tuin beschermd moet worden: het oorspronkelijke ontwerp dat achteraf om een of andere reden werd aangepast omdat, bijvoorbeeld, een aanpalend gebouw zijn schaduw werpt over de site, of omdat sommige planten zijn afgestorven en andere hun plaats hebben ingenomen.

Daarenboven blijft de opvatting voortleven dat tuinen slechts voor- of achtergrond zijn voor architectuur, ruimten zonder eigen waarde. De tuinen van Canneel hebben nochtans een bijzondere kwaliteit. Door de strakheid van de architectonische structuur te compenseren door de zachtheid van het plantenmaterieel, wordt niet alleen een 'uitzicht' maar ook een specifieke ruimte geschapen. De tegelpaden en de muren vormen een duurzaam kader, dat versterkt of verzacht wordt door de beplanting.

Canneels vertrouwdheid met architecturale en landschappelijke ruimten, wat duidelijk tot uiting komt in zijn creaties uit de jaren 1930, vloeit voort uit zijn opleiding. Hij werd in 1909 geboren in een kunstenaarsfamilie te Schaarbeek en volgde de lezingen van Le Corbusier over diens 'Plan Voisin' (5) in Brussel in 1926. Hij liep college bij landschapsarchitect en stedenbouwkundige Louis Van der Swaelmen en architect Jean-Jules Eggerickx aan de pas opgerichte school van La Cambre, het Belgische 'Bauhaus', waar theater, commerciële kunst, boekbinderij en sierkunst werden onderwezen, samen met architectuur en stedenbouw. In 1930 behaalde hij als eerste het diploma in de landschapsarchitectuur. Het jaar daarop begon hij zijn ideeën te publiceren over het moderne landschap en illustreerde de relatie tussen architectuur en landschap aan de hand van de ontwerpen voor zijn eigen huis (6).

In 1929 – hij was nog geen twintig – had hij Le Corbusier daartoe als ontwerper aangesteld. Hoewel het project nooit gerealiseerd werd, bewijst het Canneels geloof in de modernistische architectuur

als drijvende kracht in de ontwikkeling van een modernistisch landschapsonwerp. In 1931 verving hij de flamboyante, onverzoenlijke en dure Le Corbusier door Louis Herman De Koninck, een stille, bescheiden en plichtbewuste architect, die de opdracht binnen de negen maanden volgens het oorspronkelijke programma afrondde. De bijbehorende tuin zou Canneel internationale erkenning opleveren en werd al snel het archetypen en het prototype van wat hij "*le jardin fontionnel*" noemde (7).

Functie is stijl

Canneel associeerde dit functionalisme met parallele trends in de architectuur, eerder dan met de vroegere tuintradities. Door deze duidelijke breuk met het verleden, affirmeerde Canneel zich niet alleen als door en door modern, maar plaatste hij de landschapsarchitectuur ook op gelijke voet met de architectuur. De term 'functioneel' voldeed ook aan zijn verlangen naar het eigentijdse en impliceerde zowel de actieve ontspanning als het kweken van planten. Door het functionele te benadrukken belandde de stijlkwesie – regelmatige of landschappelijke stijl, 'Frans' formeel of wilde tuin – op het achterplan. Functie en het bevredigen van de specifieke behoeften van het moderne leven werd 'stijl'. Het programma omvatte lichaamsbeweging, tuinieren, zonnebaden. Het programma rechtvaardigde eveneens de occulte asymmetrie in de meeste van zijn ontwerpen. Geometrische elementen creëren een dynamische starheid, die gecompenseerd wordt door de los gestructureerde begroeiing en de intrinsieke kenmerken van de site, zoals oriëntatie

ten opzichte van de zon, bestaande bomen en uitzichten.

Het huis van Canneel-Claes te Oudergem

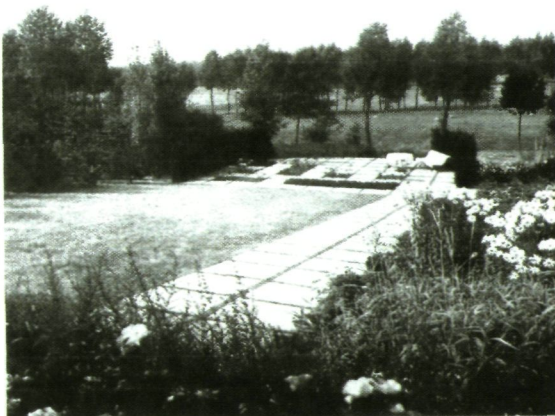
In zijn woning te Oudergem onderzocht Canneel de mogelijkheden om functies verbonden met het leven in de openlucht en met lichaamsvoefening in zijn ontwerp te integreren. Door het gebouw achteraan in het perceel te plaatsen kon hij interieur en exterieur op het zuiden oriënteren. De getrapte kubus, bekroond met een solarium en gymnastiekruimte, omvatte een slaapterras op de eerste verdieping en een studie-, zit- en eetruimte op de benedenverdieping. Die laatste vloeide over in het betegelde terras en de langgerekte tuin verderop. De veel gepubliceerde foto van de door De Koninck ontworpen buismetalen leunstoel op de drempel van de kamer mag beschouwd worden als een uithangbord van de toenmalige technologische innovaties – gewapend beton, plaatglas, vloerverwarming. De impliciete opheffing van de barrière tussen binnen en buiten hield ook de belofte in van een openluchtlevens in een welwillend klimaat en in een functionele ruimte die geometrisch opgebouwd én bruikbaar is. De buitenruimte beantwoordde aan en vormde een tegenwicht voor het interieur.

Canneel ontwierp de tuin en het huis als twee functioneel en ruimtelijk verbonden entiteiten. Vooral in zijn axonometrische schets valt de verdeling van de voortuin in drie secties op. Elk van deze secties vormde een 'kamer', gedefinieerd door omheining, programma en aankleding. Ruimte opgevat als een modulair systeem dat, naargelang van de context,

▼ Zoals in Canneels andere ontwerpen vormen betontegels de draad die de diverse elementen van het ontwerp met elkaar verbindt, van het terras bij de woonkamer (aanvankelijk met zandbak) tot de groene kamer, de moestuin en het zonneterras (foto W. Kessels)

▼ Het zonneterras halverwege de helling was opgevat als een gemeubilleerde openlucht-woonkamer met een betonnen vloer versierd met rode rozen en een 'raam' uitgesneden in het halfronde taxusscherm, dat het uitzicht op de vallei omlijstte (foto W. Kessels)

Het bovenste terras met de halfronde, betonnen pergola sloot aan bij de woonkamer en werd ontworpen door Hoste; Canneel had het op zijn eigen ontwerp blanco gelaten.
(foto R. Deneef, 2002)

kon worden herwerkt. Zonnebad, spel en lichaams-oefening vormden de constanten in de equatie voor een gezond leven; bezonning, privacy, circulatie, esthetiek, plantengroei en onderhoud vormden de variabelen. Zandbak, gymnastiekuitrusting, betonregels en bloemen waren terugkerende elementen in al zijn functionele ontwerpen uit de jaren 1930.

Dialogo tussen site en functie

Hoewel Canneel gebruikmaakte van proportionele systemen, modules en structuurlijnen, steunde de harmonie van zijn functionele tuin op de *spanning* tussen de architecturale structuur en de aard van de site. De geometrie van een terras, een zwembad of een pad werd verzacht door de begroeiing en de onregelmatigheden in het terrein, terwijl muren om bestaande bomen heen bogen. De tuinen voor Buzon (1929) en Van de Putte (1932) te Schaarbeek zijn voorbeelden van een dergelijke dialoog tussen ontwerp en ruimte. Bij het herwerken van bestaande tuinen werd de geometrische regelmaat van de functionele architectuur getemperd door de poëzie van de site en de schoonheid van volwassen bomen.

De overgang van *sier* naar *lichaam* naar *nut* of productie is een terugkerend thema in Canneels ontwerpen. De traditionele 'kamers' uit het verleden verving hij door openluchtruimten, eerder impliciet dan duidelijk afgelijnd, eerder uitgebalanceerd dan axiaal, ruimten die moeiteloos in elkaar overvloeiden, van zandbak naar zonneterras, naar boomgaard, naar moestuin en gymnastiekuitrusting. In de Danhier-tuin (1933) ontwierp hij drie functionele en architectonische kamers in een bosje met fruitbomen, als opeenvolgende plateaus in een hellende site.

Hoewel Canneel soms functionele tuinen ontwierp voor traditionele huizen, boekte hij zijn grootste successen in samenwerking met modernistische architecten zoals De Koninck, Bourgeois en Hoste. Hoste was een fervente bewonderaar van Le Corbusier, maar koesterde een sympathie voor site en landschap die eerder ongewoon was voor modernistische architecten. Als uitgever van het tijdschrift 'Opbouwen' en auteur van het boek 'Bouwen op het platteland' (8), publiceerde hij artikels over en door Canneel en behandelde de relatie gebouw-site, zowel op de schaal van de individuele tuin als

◀ Martine Canneel stelde, onder toezicht van haar vader, een nieuw beplantingsplan op in 1963; de beplanting langs de noordoostelijke rand werd uitgebreid en een dicht bestand van Oostenrijkse dennen en twee bruine beuken schermde voortaan de tuin af van de burens en de vallei (foto R. Deneef, 2002)

in een ruimere, rurale context. Hostes woningontwerpen gaven ook uitdrukking aan de intieme band tussen huis en omgeving.

Hoewel Hoste in zijn geschriften sprak over wonen, architectuur, siteplanning, stedenbouw en landschapsarchitectuur, bleef zijn praktijk wegens zijn aansprakelijkheid voor een bouwongeluk beperkt tot vrij bescheiden opdrachten, het ontwerpen van huizen en meubelen. Die beperking was een zegen voor Canneel, met wie hij tot een heel eind in de jaren 1940 samenwerkte. De landschapsarchitect vond een belangrijke gesprekspartner in Hoste, als denker en als ontwerper. Hun samenwerking leidde tot de bouw van vier huizen – Fouarge (Sint-Pieters-Woluwe), Heeremans (Liedekerke), de villa 'Zilverberken' voor Caudron (Haacht) en 'Ekster-nest' voor Callebert (Rumbeke) – en de aanleg van terreinen bij drie scholen, waaronder de Sint-Bavohumaniora (Gent). Fouarge en Caudron kunnen beschouwd worden als tributen aan het modernisme, maar in de tuin bij het huis Heeremans te Liedekerke kwam de relatie tussen tuinontwerp en site het best tot uiting.

Modernistische archetypen

Het oorspronkelijke ontwerp voor het huis van dokter Heeremans gaf blijk van een coherente houding tegenover het functionalisme. De maquette [p. 176] toonde een eenvoudig architecturaal volume, dat via een reeks trappen en geometrische herhalingen met de site verbonden was. In het huis zelf, bedoeld voor dokter Heeremans, zijn vrouw en zijn drie zonen, werden huishoudelijke en professionele activiteiten met elkaar verzoend dankzij een uitgekiend circulatiepatroon, dat de privacy verzekerde van zowel de bewoners als de patiënten. Op de helling achter het huis werkte Canneel zijn programma uit, gebruikmakend van architecturale elementen die de topografie onderstreepten. Zijn vroegere ontwerpprincipes verfijnend, onderzocht Canneel hoe ruimte te creëren door gebruik te maken van de spanning tussen doelbewuste geometrie en planten. Het huis zou uiteindelijk veel van zijn modernistische helderheid inboeten door concessies aan de meer traditionele voorkeuren van de cliënt (9), maar de tuin behield grotendeels zijn oorspronkelijk uitzicht. Dankzij zorgvuldig onderhoud bleef hij tot op heden bewaard als een archetypen van modernisme.

Het Huis Heeremans grenst aan de Houtmarktstraat aan de ene, en kijkt uit over de Dendervallei aan de andere zijde. De ingangspartij aan de straatkant, te gebruiken door de familieleden én de patiënten, bestond uit een grasplatform omvat door bakstenen en doorsneden door een pad. Diverse taxushagen schermten het fietsrek en het dienstpad af. Canneel bakende de voortuin met in palissade geschoren lindebomen langs het trottoir. De vormelijkheid zou worden getemperd door dit scherm in accordeon te plooiën en het toegangspad te laten afbuigen (10). Hoewel de palissade niet werd uitgevoerd, blijft er een significant verschil tussen de voortuin en de achtertuin, alleen al door de topografie en de vergezichten. Canneel verwerkte de helling in een reeks van afdalende plateaus vanaf het huis, over de tuin naar de weiden langs de Dender.

De maquette illustreert het best de formele relaties tussen huis en achtertuin en ze verving in zekere zin de axonometrische voorstelling die Canneel meestal gebruikte om zijn plannen te presenteren. Een eerder door Hoste ontworpen schema voorzag in een parallellepipedum met een overdekt terras, dat vanuit de bovenverdieping uitstulpde en waaraan op het grondniveau een uitbouw beantwoordde, met een sokkel die gedeeltelijk omgeven was door een halfronde, vrijstaande muur. Het koppelen van plateau en gebogen wand werd herhaald doorheen

de tuin: een concaaf scherm van cipressen splitste zich af van de terrasmuur als begeleiding van de zigzaghelling en vond zijn echo in een halfronde taxushaag op het lagere terras. Canneel plaatste de lange, noord-west gerichte grashelling tussen twee in terras gelegde vlakken. Het terras bij het huis was verdeeld in twee niveaus. Het bovenste niveau met de halfronde, betonnen pergola sloot aan bij de woonkamer. Dit terrasgedeelte werd uitgewerkt door Hoste; Canneel had het op zijn eigen ontwerp blanco gelaten. Het hoofdterras, enkele trappen lager, was uitgevoerd in geleverde betonnen tegels – een handelsmerk van Canneel – waarin rozenbedden en een zandbak waren uitgespaard (11). Van daar daalde een zigzaggend pad van betontegels af naar de eigenlijke tuin; de grondgebondenheid werd aangegeven door open grasvoegen. Een tegelpad liep verder naar beneden tussen een hellend, scherp afgetekend gazon en een rijk gestructureerde border van kruidachtige planten – een voorkeur van mevrouw Heeremans. Achter deze border schermten vrijstaande hagen van taxus de groentebedden af. Zoals in zijn andere ontwerpen vormden de betontegels de leidraad die de diverse elementen van het programma met elkaar verbond, van het terras met zandbak bij de woonkamer tot de groene kamer, de moestuin en het zonneterras. Het zonneterras halverwege de helling vormde het eindpunt van Canneels zichtbare interventie in de achtertuin. Het was opgevat als een gemeubileerde openluchtwoonkamer met een betonnen vloer versierd met rode rozen, en een ‘raam’ uitgesneden in het halfronde taxusscherm omlijstte het uitzicht op de vallei. Foto's van de maquette illustreren het best hoe de verschillende zones door formele herhalingen met elkaar verbonden werden. Het scherm dat de helling moest begeleiden fungeerde als een tegenhanger van de leegte in de gebogen haag bij het benedenteras, terwijl de bloembedden in het boventerras in dialoog traden met deze aan de voet van het hellende gazon (12).

Canneel illustreerde een artikel uit 1938 met plans van zowel de tuin van Heeremans als die van Fouarge (13), die omschreven werden als “oorspronkelijk en vrij van vorm, maar gecondenseerd”. Hij beschouwde de architecturale inbreng in de tuin niet meer als een gesloten compositie maar als een oordeelkundig plaatsen van architectonische elementen in een vrij kader, waarvan de harmonie op asymmetrie steunde. Het plan voor de tuin van Heeremans versterkte het spel tussen massa en leegte, tussen architectonische aspecten en vegetatie. De laagst gelegen helft van de site, een eenvoudige grasvlakte met enkele

Fraaie doorkijk over de Dendervallei, maar niet in de door Canneel-Claes bedachte richting (foto J. Wijnant, 2004)

hoogstammige fruitbomen, fungeerde als verbinding met de weiden daarachter.

Hoste omschreef de tuin van Heeremans als een eerbetoon aan het landschap. De geleiding van de langwerpige en relatief steil aflopende site in onderscheiden eenheden – terras, gazon, terras, bosje, weide – verzachtte de helling. De doorsnede bij het plan vertoonde een duidelijke zichtas vanuit de woonkamer naar de vallei, doorheen het ‘venster’ in de haag. Een reeks van manipulaties ondersteunde de blik in de sequentie van tuin naar omgevend landschap – het talud, de haagpanelen, het tegelpad en het benedenteras – smetteloos de niveauveranderingen volgend. Visuele waarneming was cruciaal, maar de ervaring van de tuin als een ruimtelijke eenheid bleef essentieel. Canneel bracht programmatische elementen samen in een functionele aanleg. In het boventerras met de zandbak, de vaste plantenborder, de groentebedden en de fruitbomen verenigde hij de recreatieve, ornamentale en productieve aspecten van het openluchtlevens uit die tijd.

Landschapsarchitect en theoreticus Christopher Tunnard koos de Heeremans-maquette uit als illustratie bij een discussie over functionalisme en vorm in zijn modernistisch manifest ‘Gardens in the modern landscape’, gepubliceerd in 1938 (14). Tunnard prees Canneel voor zijn “*appreciatie van de sculpturale kwaliteit van plantenmateriaal en de asymmetrische opstelling van de planelementen, kenmerken van de zeldzame aangepaste tuinen bij moderne huizen*”. Hij deelde zijn affiniteit voor asymmetrie met Canneel en verschillende andere modernistische ontwerpers, die evenwichtig opgebouwde ruimten nastreefden zonder te vervallen in axiale symmetrie. De rij tegels die van het hoogste niveau naar het benedenteras liep, werd – hoewel centraal gesitueerd op het plan – uit balans gebracht door het perceptuele verschil in gewicht tussen de vaste plantenborder, de afschermende hagen en de moestuinbedden aan de ene kant, en de grote grasvlakte aan de andere kant. De verdeling tussen nut en sier kwam tegemoet aan zowel de functionele als de esthetische behoeften.

Door de lagere helft van het tuinperceel, onder het venster in de haag, open te laten, werd niet alleen het uitzicht op de vallei gespaard maar ook het onderhoud beperkt, een belangrijke bekommernis van de bouwheer. Foto's onderstrepen de visuele banden tussen een canadapopulier (*Populus x canadensis*) in het laag gelegen tuingedeelte en de rijen populieren in de vallei, die rond 1942 als brand-

hout werden gerooid (15). Canneels plan voor het laagste gedeelte van de tuin – een kronkelpad dat naar een ronde, betegelde ruimte rond een grote boom leidde – werd niet uitgevoerd; het werd in 1946 vervangen door een door hem goedgekeurd ontwerp van Hoste, dat voorzag in een vierkant gazon, omkaderd door een betegelde promenade. Twee door gebogen hagen omgeven terrascompartimenten – de ene gericht op het gazon, de andere in de schaduw van de bomen – herinneren aan de motieven van de boventuin.

Martine Canneel stelde in 1963 onder toezicht van haar vader een nieuw beplantingsplan op. Het jaar daarop werd de relatie tussen interieur en het omgevende landschap gevoelig gewijzigd omwille van de privacy en de gereduceerde zichtlijnen. De beplanting langs de noordoostelijke rand werd uitgebreid en een dicht bestand van Oostenrijkse dennen (*Pinus nigra* subsp. *nigra*) en twee bruinen beuken (*Fagus sylvatica* ‘Atropunicea’) aan de voet van het perceel schermde de tuin af van de burens en de vallei. De benedenhelft van de site, afgeschermd door een substantiële haag en een niveauverschil, werd een verborgen tuin (‘secret garden’), eerder al wandelend dan door zichtlijnen te ontdekken. Latere dichte beplantingen hebben de tegenstelling versterkt tussen de zonnige, grotendeels open boventuin en het schaduwrijke, wilde en verborgen benedengedeelte. Uiteindelijk wist Canneel het klare design te handhaven en een evenwicht te bereiken tussen plantengroei en ontspanning, tussen com-

▲ De sobere achtergevel en de vaste plantenborder; de taluds van de terrassen en het zigzagpad gaan schuil achter massieven van *Lonicera nitida* (foto J. Wijnant, 2004)

pacte massa en open ruimte, Tunnards bewering rechtvaardigend dat “*de tuin als structuur, zelfs al gaat het alleen maar om een pad en een plant, van primordiaal belang is en een volmaakte, voldoening schenkende relatie dient tot stand te brengen met het huis en het landschap*”.

Zoals gezegd bleken residentiële tuinen met hun bescheiden dimensies uitermate gevoelig voor veranderingen van eigenaar en het wegvallen van onderhoud. De meeste van deze tuinen zijn verdwenen of onherkenbaar gewijzigd. Van de daktuin die Le Corbusier in 1931 ontworpen had voor Charles de Beistegui, blijft alleen maar een trap over. De naakte muren en terrasjes van de tuin bij de Villa de Noailles in Hyères (Frankrijk) herinnerden in 1991, toen de restauratie werd aangevat, nauwelijks aan de chromatische overdaad van ceramiek, bloemen en water in het oorspronkelijke ontwerp uit 1927 door Gabriel Guévrekian (16). Weinig iconen van het modernisme hebben de verwaarlozing overleefd. De tuin van Heeremans vormt dan ook, dankzij continuïteit van eigenaarschap en de toewijding van zijn gebruikers, een grote uitzondering. Canneels begrip van de spanning tussen lijnen, betegelde vlakken, de topografie van de site en de beplantingen, en zijn beheersing van ruimtelijke elementen droegen bij tot het creëren van structuren die de tand des tijds konden weerstaan. De tuin van Heeremans behield zijn oorspronkelijke elegantie, ondanks diverse wijzigingen in de beplantingen en in de visuele impact van de omgeving. Wellicht meer besloten en ruimtelijk introvert dan aanvankelijk bedoeld kon de tuin mee-evolueren met de veranderende condities, als een tijdloos getuigenis van het modernistische tuinontwerp en ruimtegevoel. Met het huis als een massief contrapunt voor de vlakken van de tuin, die op zijn beurt de relatie legt met het landschap, wisten Hoste en Canneel een echte dialoog tot stand te brengen tussen architectuur en landschap. Precies dat vormt de grondslag van het modernisme.

NOTEN

- (1) Prof. Dr. Dorothée Imbert, Department of Landscape Architecture, Harvard University, Boston (USA), bereidt een boek voor over Canneel-Claes. De tekst werd uit het Engels vertaald door Roger Deneef en Chris De Maegd.
- (2) CALLEBERT A., *Huib Hoste (1881-1957). Op zoek naar een Vlaams modernisme in de architectuur. Een vergelijkende studie van woningen vóór, tijdens en na de tweede wereldoorlog* (thesis), Universiteit Gent, Faculteit Toegepaste Wetenschappen, vakgroep Architectuur & Stedenbouw, 2000-2001, p. 92-101.
- (3) Uitzonderlijk: VOETS A., Jean Canneel-Claes, bezieler van de functionele tuin. *Monumenten en Landschappen* 6(6), 1987, p. 39-48.
- (4) CANNEEL-CLAES J., Beplantingen en open ruimte als stedenbouwkundig probleem. *Bouwkunst en Wederopbouw* 4(1-2), 1944, p. 2-6.
- (5) In 1925 presenteerde Le Corbusier zijn *Plan Voisin* waarin hij zijn ‘Ville Contemporaine’-recept toepaste op de oude stadskern van Parijs, die om hygiënische en verkeerstechnische redenen moest worden afgebroken om plaats te maken voor een volledig nieuwe stad met, centraal, een zaken- en machtscentrum van 18 wolkenkrabbers, doorkruist door autosnelwegen, omringd door luxe woonwijken en, in de periferie, de arbeiderswijken.
- (6) CANNEEL-CLAES J., L’art des jardins. À propos de quelques travaux de J. Canneel-Claes. *La Cité & l’Architecture* 10(4), 1931, p. 49-56.
- (7) CANNEEL-CLAES J., Le jardin fonctionnel, *Bâtir* nr. 5, 1933, p. 179.
- (8) HOSTE H., *Bouwen op het platteland*, Antwerpen, Standaard Boekhandel, 1947.
- (9) De bakstenen benedenverdieping, de reductie van de raampervlakte tot meer traditionale proporties, het pannenzadeldak – allemaal toegevingen aan de regionale bouwstijlen. De zoon van de bouwheer, Dr. Karl Heeremans Jr., vertelde dat zijn moeder van geen platte daken wou weten omdat die de reputatie hadden gemakkelijk te lekken. Ik dank Dr. Heeremans omdat hij zijn herinneringen en documentatie met mij heeft gedeeld (juni 2000). Ondanks deze concessies trachtte Hoste de eenvoud van het ontwerp te bewaren, door de strakke lijn tussen baksteen en witgepleisterd muurvlak te laten samenvallen met de bovenzijde van de ramen, en door in de tuingevel slechts één uitsprong te voorzien.
- (10) Zie het plan in het archief Hoste, Sint-Lucasarchief. Ik dank Jos Vandenbreeden, die mij het Heeremans-dossier heeft laten inkijken.
- (11) De betontegels maten 95 x 95 cm met een voeg van 5 cm. De voegen waren dicht gecementeerd in het boventerras, open en met gras begroeid in de lagere gedeelten.
- (12) Canneel publiceerde slechts één foto van de maquette, maar de opnamen vanuit andere hoeken door architectuurfotograaf Kessels bleven bewaard in het Archief Hoste.
- (13) FLOUQUET P.-L., Le plan libre: l’élan vers le style unique. Interview de J. Canneel-Claes. *Bâtir* 7(674), 1938, p. 247-250. Op p. 250 wordt het plan voor Liedekerke in spiegelbeeld afgedrukt.
- (14) TUNNARD Chr., *Gardens in the modern landscape*, London, Westminster, 1938, p. 80.
- (15) Tijdens de barre winter van 1942 werden ’s nachts alle canadapopulieren door de bevolking omgehakt.
- (16) Zie IMBERT D., *The modernist garden in France*, New Haven – London, Yale Univ Press, 1993, resp. p. 167-173 (Beistegui) en p. 130-139 (Noailles).

Roger Deneef & Jo Wijnant

PEPINGEN (BELLINGEN): KASTEEL DEN DAEL

HONDZOCHTSTRAAT 63, 1674 BELLINGEN
(PRIVÉ-BEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

► Het U-vormige grondplan van het kasteel Den Dael beantwoordt aan het in de 18de eeuw vigerende model voor landhuizen, het “vivre entre cour et jardin”, verbouwingen in 1900 en 1913 bepaalden het huidige uitzicht (foto K. Vandevorst, 2004)

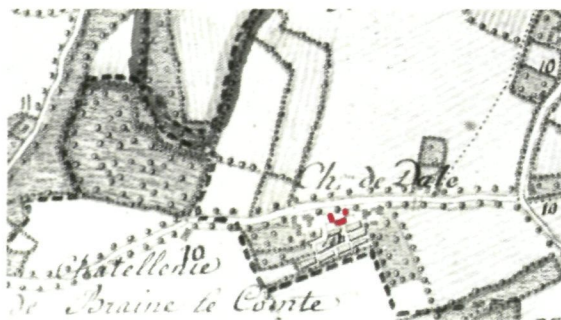
Een riant, kunstmatig ‘rivierlandschap’, één van de oudste landschappelijke parken van België, gecreëerd circa 1800 naast een neoclassicistisch landhuis, met een monumentale folly: een (valse) brug aan het oostelijke uiteinde van waaruit de rivier te voorschijn stroomt; enkele oude bomen uit de oorspronkelijke beplanting en interessante jonge aanplantingen.

De rivier

Over het kasteeldomein Den Dael is weinig geweten en bijna niets gepubliceerd (1). Het “*château de*

Dalé” op de Ferrariskaart (1771-1775) omvat drie gebouwen of gebouwencomplexen langsheen de Hondzochtstraat, de oude verbindingsweg tussen Heikruis en Tubize die de waterscheiding vormt tussen de Zuunbeek en de Laubecq, twee zijriviertjes van de Zenne. Het eigenlijke kasteel heeft een naar het noorden geopend, U-vormig grondplan en beantwoordt aan het in de 18de eeuw vigerende model voor landhuizen, het “*vivre entre cour et jardin*”. Het wordt geflankeerd door de hoeve aan de westzijde en enkele dienstgebouwen (stallen?) aan de oostzijde. De in bedden ingedeelde tuin op de helling ten zuiden van het kasteel valt samen met één van de brongebieden van de Laubecq, die in Tubize in de Zenne uitmondt (2) en wordt met ‘blokjes’ weergegeven, bij Ferraris een generische voorstelling voor sier- of moestuinen. De tuin

► Het Kasteel Den Dael (door ons rood aangestipt) op de Ferrariskaart, 1771-1775, maakt een uiterst bescheiden, rustieke indruk – geen dreeven, geen sterrenbos, geen spiegelvijvers of kanalen

wordt geflankeerd door twee grote boomgaarden en eindigt naar het zuiden toe op de grens met de kastelenij van 's Gravenbrakel (Braine-le-Comte). Het kasteelgoed maakt een uiterst bescheiden, rustieke indruk – geen dreeven, geen sterrenbos, geen spiegelvijvers of kanalen.

Op de Primitieve kadasterkaart opgemaakt door J.B. Hannay in 1826 verschijnt het kasteel Den Dael in de vorm die op de Ferrariskaart wordt weergegeven (een naar het noorden geopende U), maar de kasteelboerderij wordt als een gesloten vierkanthoeve afgebeeld en de dienstvleugels ten oosten van het kasteel vormen als het ware een tweede neerhof met een eigen binnenplaats. Het gaat echter om detailverschillen die mogelijk een gevolg zijn van het gebrek aan exactheid van de Ferraris-

▼ Een beek opgeblazen tot statige rivier en een emblematische dreef naar de dorpskern van Bellingen: het vroeg landschappelijk park naast het Kasteel Den Dael op de Primitieve kadasterkaart (noorden links) opgesteld door J.B. Hannay in 1826 (archief Kadaster Brabant, Brussel)

kaart. De landschappelijke context en de schaal van de aanleg rond het kasteelcomplex is daarentegen totaal verschillend. Gelijklopend met de 65 m-hoogtelijn werd een langgerekte waterpartij gecreëerd, 500 m lang en tot 30 m breed, met een eilandje halverwege. Van het kasteel kijkt men uit op de statige rivier tegen een achtergrond van bosmassieven. Opmerkelijk is de omkadering van dit 'rivierlandschap': de bospercelen 389 en 395 met hun gegolfde randen en het kronkelende beekje dat geleidelijk aan verbreedt en eindigt in een soort lus (perceel 386). Een veel kortere zijarm van de 'rivier' in de richting van het kasteel, eindigt na 8 m bij een gebouwtje (perceel 378), mogelijk een boothuisje met aanlegsteiger. Alle percelen 'lusthof' en 'lustvijver' samen vormen volgens het Primitief kadaster (3) zowat acht hectare – met de twee decoratieve bospercelen erbij circa tien hectare. Veelbetekend is de (nog bestaande) doorsteek tussen de twee bospercelen, precies in de as van het kasteel, waardoor de kasteelbewoners een vergezicht werd gegund op het golvende landschap van Waals-Brabant – 'borrowed landscape'.

Bucolische 'rivierlandschappen', als het kon met meanders of eilandjes, waren een populair motief tijdens de hele 19de eeuw, ook in de vroegste landschappelijke ('Engelse') parken. Bij gebrek aan een echte rivier werden onooglijke beekjes opgestuwd of uitgegraven om deze illusie te creëren. Het spectaculairste voorbeeld voor België is het kasteelpark van Laken (4), maar ook in Den Dael werden kosten noch moeite gespaard: een cyclopisch bouwwerk vormt het oostelijke uiteinde van de 'rivier' – een boogbrug in grote blokken hardsteen, van waaruit de 'rivier' te voorschijn 'stroomt'; geen echte brug want aan de oostzijde wordt ze opgenomen in het oplopend reliëf. Het geheel wordt momenteel overschaduwd door kreupelhout en de 'rivier' is in die uithoek verworden tot een slijkerige poel. In de oude bestuurlijke indeling viel de grens tussen het baljuwschap Edingen en de kastelenij van Braine-le-Château ongeveer samen met de 'rivier'. De nieuwe gemeentegrens tussen Saintes en Bellingen volgt de grenzen van het landschappelijk park, dat een semi-enclave vormt op het grondgebied van Saintes. Dit kan betekenen dat het 'rivierlandschap' achter Den Dael tot de vroegste landschappelijke parken van België behoort (5).

Nieuwe banden

Baron Louis van Hoobrouck te Walle (6), burgemeester van Bellingen, was in 1830 eigenaar van Den Dael en bovendien ook de grootste grondeige-

◀ Het Kasteel Den Dael vanuit het park gezien (foto R. Deneef, 2001)

naar in de gemeente (bijna één vierde van het gemeentelijk grondgebied). Ook de kouter ten noorden van de Hondzochtstraat (het Daeleveld) was van hem. Op de Primitieve kadasterkaart verschijnt een laan die de erekoer van Daeleveld rechtstreeks verbindt met het dorpscentrum van Bellingen, een met bomen afgezoomde privé-weg die de laatste 500 m loodrecht op het kasteel toe loopt en die de (nieuwe) band belichaamt tussen de gemeentekern en de residentie van de burgemeester – landschappelijke legitimatie van het nieuwe regime? Wat zelden of nooit gebeurt: de tekenaar van het Primitief kadasterplan heeft zich de moeite getroost om ook de bomen af te beelden, die zuilvormig zijn (Italiaanse populier?). De eerste 100 m van deze dreef zijn momenteel beplant met afwisselend canadapopulier (*Populus x canadensis*) en bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea').

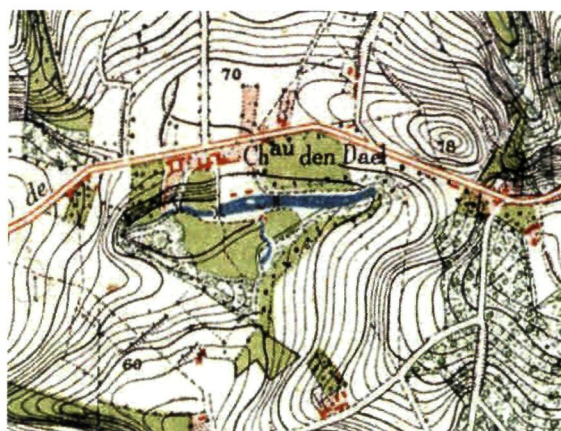
In 1909 wordt het domein door de familie van Hoobrouck verkocht en dan volgen de eigenaars elkaar op in snel tempo (ongeveer één eigenaar per decennium) (7), maar dit heeft het uitzicht van het kasteeldomein niet fundamenteel beïnvloed. Het kasteel zelf werd ettelijke malen verbouwd (8), maar onder de met wilde wingerd (*Parthenocissus tricuspidata*) begroeide noordgevel en onder de witgepleisterde zuidgevel is het oorspronkelijke, sobere, symmetrische, classicistische landhuis (driehoekig fronton boven de ingangstravee) herkenbaar gebleven. De rondboogpoorten in de met mansar-

dedaken uitgeruste zijvleugels die de erekoer omsluiten, getuigen van hun vroeger gebruik als koetshuis. De door balustrades omgeven belvédèrterrassen boven de tot drie bouwlagen opgehoogde hoektraveeën werden mogelijk aangebracht rond 1900, samen met de mansardedaken van de zijvleugels. Ook de hoevegebouwen hebben grotendeels hun 'Primitieve' funderingen behouden, maar ze werden grondig verbouwd rond 1874 (9). De grote, bakstenen langsschuur aan het westelijke uiteinde van het hoevecomplex behoort tot een type waarmee in die periode talrijke hoeves in het Pajotten-

▼ Verborgen tussen het kreupelhout: een monumentale (valse) brug als beginpunt van de 'brede rivier' die de ruggengraat vormt van het landschappelijk park Den Dael (foto R. Deneef, 2001)

► Het kasteelpark Den Dael in 1865 (Dépôt de la Guerre, 1873)

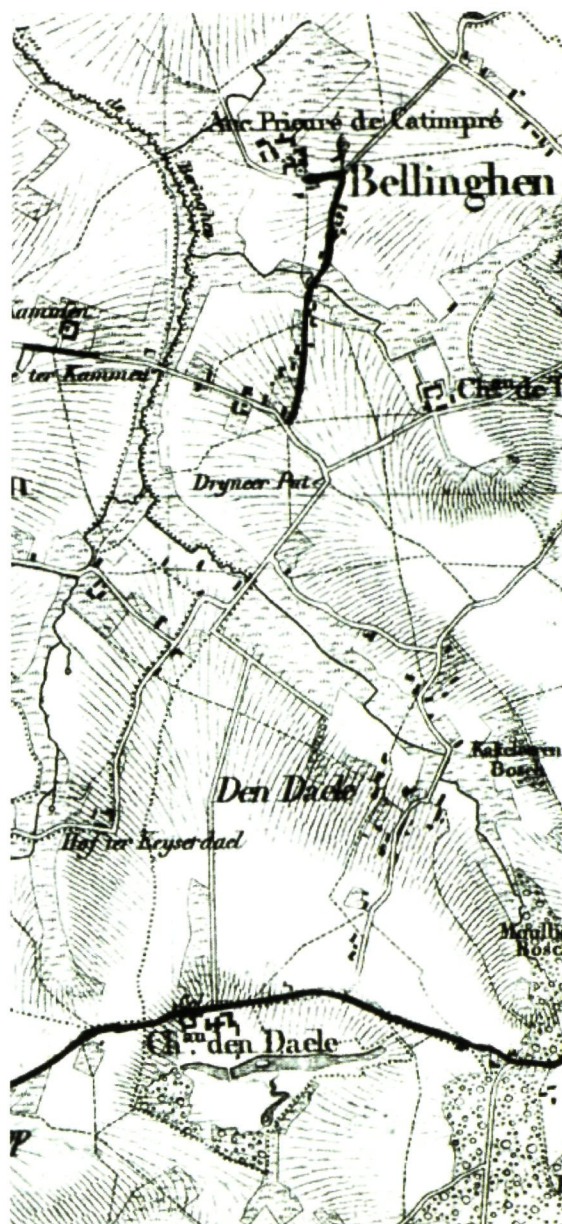

land werden uitgerust. De rond 1866 gebouwde oranjerie werd in 1962 door het kadaster als 'puin' geregistreerd.

Het huidige park

Oorspronkelijk werd het gazon tussen het kasteel en de 'rivier' geflankeerd door twee tuinpercelen (percelen 375 en 377). In 1920 werden ze geïntegreerd in de 'lusttuin' en wordt deze ruimte omkaderd door stroken hoogstammig groen. Voor de rest is er aan de lay-out van het domein sinds 1830 niet

▼ De hoevegebouwen bij het kasteel Den Dael, resultaat van een grondige verbouwing in de jaren 1870; de grote, bakstenen langsschuur rechts in beeld behoort tot een type waarmee in die periode talrijke hoeves in het Pajottenland werden uitgerust (foto R. Deneef, 2003)

▲ Landschappelijke legitimatie van het nieuwe regime? De nieuwe dreef die het kasteel Den Dael verbindt met de dorpskern van Bellingen en de (nieuwe) band belichaamt tussen de gemeentekern en de residentie van de burgemeester (fragment uit uitgave Etablissement géographique de Bruxelles, Ph. Vander Maelen, 1851)

veel veranderd. Ten zuidoosten van het kasteel staan enkele bomen die waarschijnlijk dateren uit de prille 19de eeuw en die behoren tot de oorspronkelijk beplantingen van het 'Engels' park: een bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'), een winteriek (*Quercus petraea*), een kleinbladige linde (*Tilia cordata*) en vooral een ginkgo (*Ginkgo biloba*). Een groot deel van het huidige bomenbestand werd vermoedelijk aangeplant in de periode 1880-1920, onder het eigenaarschap van de zoon van Louis van Hoobrouck, Alfred. Behalve een oude hopbeuk

De 'rivier' van Den Dael in de omgeving van het eilandje (foto R. Deneef, 2001)

(*Ostrya carpinifolia*) gaat het om courante soorten zoals groene en bruine beuk, gewone plataan (*Platanus x hispanica*), witte paardekastanje (*Aesculus hippocastanum*), zomerlinde (*Tilia platyphyllos*), zilverlinde (*Tilia tomentosa*). Het interessantste zijn echter de jongste aanplantingen, vooral in de randzone ten zuidoosten van het kasteel, met onder meer amurkurkboom (*Phellodendron amurense*), koekjesboom (*Cercidiphyllum japonicum*), zwarte berk (*Betula nigra*), *Magnolia grandiflora*, *Xanthocharas sorbifolium*, papiermoerbeï (*Broussonetia papyrifera*).

MERKWAARDIGE BOMEN

(opnamen 27 juli 2001)

- 4. ginkgo (*Ginkgo biloba*) **407**
- 5. wintereik (*Quercus petraea*) **333**
- 16. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') **431**
- 17. canadapopulier (*Populus x canadensis*) **388**
- 29. kleinbladige linde (*Tilia cordata*) **483** (100)
- 45. gewone hopbeuk (*Ostrya carpinifolia*) **129**

NOTEN

- (1) Uit VERBESSELT J., *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13de eeuw* (XXVII), Brussel, Koninklijk Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, 2001, p. 180-182, noch uit LINDEMANS J., *Brabantse plaatsnamen*. 11. *Bellingen* (Onomastica Neerlandica, Toponymica 2,11), 1951, kan substantiële informatie worden afgeleid.
- (2) Zie LOUIS A., *Bodemkaart van België: kaartblad Rebecq-Rognon 115W*. Centrum voor Bodemkartering, 1959.
- (3) Oude kadastrale legger 212 Bellingen, art. 117, nrs. 66-86.
- (4) Zie het "plan perspectif de la campagne de Scoonenberg près de Bruxelles" afgebeeld in: DUQUENNE X., *Het park van Wespe-laar. De Engelse tuin in België in de 18de eeuw*, Brussel, Wespelaar, Ph. de Spoelberch, 2002, p. 35.
- (5) Over de introductie van de landschappelijke stijl in België tijdens het laatste kwart van de 18de eeuw, zie: DUQUENNE X., *op. cit.*, p. 27-42.
- (6) POPLIMONT Ch., *La Belgique héraldique* (V), Paris, Imprimerie De Walder, 1866, p. 354.
- (7) Oude Kadastrale legger 212A Bellingen, art. 488 en 568.
- (8) Kadastrale opmetingsschetsen Bellingen, 1866 nr. 34, 1901 nr. 4, 1914 nr. 17, 1929 nr. 29, 1935, 1938 nr. 2.
- (9) Kadastraal geregistreerd in de opmetingsschets Bellingen, 1874 nr. 8.

PEPINGEN (BELLINGEN): PASTORIE VAN DE ONZE-LIEVE- VROUWEKERK

CANTEMPRÉSTRAAT 1, 1674 BELLINGEN
(PRIVÉ-BEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

► De rond 1837
gebouwde pastorie
van Bellingen met
enkele oude bomen,
relicten van de
oorspronkelijke
aanleg, in 2004
gerooid
(foto R. Deneef,
2004)

**Tuin van 34,5 are bij een circa 1837
gebouwde pastorie, met enkele relicten
van de oorspronkelijke beplanting.**

De voormalige pastorie van Bellingen is een bakstenen, tweelaags dubbel huis, vijf traveeën breed, onder een kunstleien zadeldak met een beraapte voorgevelbepleistering. De versiering is beperkt tot een kwartronde daklijst, het geschilderde kruis boven de middentravee en de arduinen druiplijst van de voordeur (1). De pastorie werd gebouwd in de late jaren 1830 (2) en omgeven door een niet ommuurde tuin van 34,5 are. Twee witte paardekastanjes (*Aesculus hippocastanum*), een tamme

kastanje (*Castanea sativa*) en een Hollandse linde (*Tilia x europaea*) langs de oostrand van het perceel – bomen met stamomtrekken tussen 350 en 385 cm – zijn de enige relicten van de oorspronkelijke aanleg en beplanting. De paardekastanjes werden tijdens de zomer 2004 zonder duidelijke reden gerooid.

NOTEN

- (1) DE MAEGD C., *Bouwen door de Eeuwen heen – arrondissement Halle-Vilvoorde*, Gent, Snoeck-Ducaju, 1977, p. 44.
- (2) Kadastrale opmetingsschets Bellingen 1838, nr. 1; oude kadastrale legger 212 Bellingen art. 6, nrs. 10, 11, 14, 17 en 18.

Roger Deneef, Jo Wijnant
& Chris De Maegd

PEPINGEN (HEIKRUIS): KASTEEL TER RIJST

TERREST 2A, 1670 HEIKRUIS

► Het Kasteel Ter Rijst
(door ons rood
aangegeeft) in zijn
oude gedaante op
de Ferrariskaart,
1771-1775

In oorsprong een versterkte motte naast een neerhof; het huidige neoclassicistische kasteel werd gebouwd rond 1820; de aanleg van een landschappelijk park van 10 hectare, met vijvers, riviermotief en schitterende vista, werd aangevat rond 1840 en voltooid rond 1870; diverse neogotische follies: brug (verdwenen), portiersloge en kapelletje; talrijke oude bomen, waaronder enkele zeldzame soorten.

Van donjonmotte tot neoclassicistisch landhuis

De site Ter Rijst aan de noordrand van het bos van Strihoux (of Strihout) omvat het brongebied van de Tenbroekbeek, een bijbeek van de Mark, op haar beurt een bijrivier van de Dender. De heerlijkheid Ter Rijst ('Risoir') wordt voor het eerst vermeld in 1211 als leen van de heren van Edingen (1). De motte waar zich ooit de donjon bevond is nog duidelijk zichtbaar op de Ferrariskaart (1771-1775) en blijft herkenbaar als perceel 56 op de Primitieve kadasterkaart (omstreeks 1830), maar al in 1482 was er geen sprake meer van versterkingen. Waarschijnlijk werd toen een gedeelte van het oude neerhof als herenverblijf gebruikt. Op de 18de-eeuwse

► Vermoedelijk de oudste boom in het domein Ter Rijst: een hoogstammige haagbeuk met 310 cm stamomtrek (foto R. Deneef, 1992)

▼ Het pas gebouwde Kasteel Ter Rijst op de Primitieve kadasterkaart door J.B. Guiot, niet gedateerd, omstreeks 1830 (archief Kadaster Brabant)

afbeeldingen – de Ferrariskaart, een opmetingsplan uit 1776-1777, een figuratieve kaart uit 1786 door Dufour (2) – wordt het kasteelcomplex als een onregelmatige, semi-gesloten hofstede afgebeeld. De enige relictten uit de periode vóór het huidige kasteel zijn een knoestige haagbeuk (*Carpinus betulus*) met 310 cm stamomtrek (inv. 66) en de motte die als eiland in het landschappelijk park bewaard bleef.

Het exacte bouwjaar van het huidige, neoclassicistische kasteel aan de rand van het leemplateau, 200 m ten noorden van de oude motte en op het hoogste punt van het domein, is niet bekend (3). Het wordt voor het eerst vermeld als “*maison de campagne [...] tout nouvellement construit*” in een brandverzekeringspolis van 1831, en voor het eerst afgebeeld op de (niet gedateerde) Primitieve kadasterkaart door J.B. Guiot. In een verdelingsakte van 1818 is er slechts sprake van een hoeve en bijgebouwen en wordt nog geen gewag gemaakt van een kasteel of landhuis. Het werd dus gebouwd tussen 1818 en 1831, mogelijk in twee fasen, omdat in een polis van 1824 over een landhuis met slechts drie vleugels wordt gesproken (4), in plaats van het gesloten complex met vier vleugels rond een binnenplaats. Opvallend in het oorspronkelijke grondplan van het kasteel, zoals het op het Primitief kadasterplan wordt weergegeven, zijn de uitsprongen aan de vier hoeken, die hoektorens suggereren, maar vermoedelijk niet meer waren dan geprononceerde hoektraveeën. Gelijktijdig met het kasteel werd in de bosrand ten oosten van de vijvers waar-schijnlijk ook de ijskelder gebouwd.

De bouwheer, Philippe Huysman d'Annecroix (1777-1848), afkomstig uit een oud Brussels geslacht, bekleedde belangrijke functies onder het Franse bewind en het koninkrijk der Nederlanden. Hij liet rond 1840 het tot neerhof gedegradeerde, oude kasteel afbreken en 200 m oostwaarts een nieuwe hoeve bouwen (5). In die periode werd ook een aanvang gemaakt met de aanleg van het landschappelijk park.

Bij de dood van Philippe Huysman in 1848 werd Ter Rijst toegewezen aan een achternicht, Eléonore Huysman d'Honssem, echtgenote van burggraaf Théodore de Nieulant. Hij zou in 1869 de hoektraveeën hebben laten afbreken (6) en de monumentale zuilenportiek in de zuidwestelijke vleugel hebben aangebracht. Deze verbouwingen blijken echter uit geen enkel document, evenmin het feit dat de Dorische zuilen van de colonnade afkomstig zouden zijn van de parochiekerk van Heikruis (7).

Neogotische follies in een rivierlandschap

Het kasteel ligt aan de noordrand van een park ("lustgrond" met vijvers) van bijna tien hectare, dat door het kadaster in 1844 werd geregistreerd (8). Het was dus nog aangelegd in opdracht van Philippe Huysman maar lang niet voltooid. Het is opgetrokken uit baksteen, aan de parkzijde witgepleisterd, aan de binnenplaatszijde ontleisterd; de plint is van witte natuursteen, de deur- en vensteromlijstingen zijn van blauwe hardsteen. Een boomgaard van 47,5 are, die zich uitstrekte tussen de hoofdgevel van het kasteel en de vijvers werd opgeruimd; een pépinière van meer dan één hectare (de percelen 48bis en 50bis) en de moestuin achter het kasteel bleven behouden. De oude vijvers – groten-

deels verland ("poel als 3de klas weyde" volgens het kadaster) – werden opnieuw uitgebaggerd en het donjoneiland in ere hersteld, maar met meer 'natuurlijke', licht golvende contouren. Naast de vijver met de motte werd een nieuwe vijver van 46 are aangelegd, die ruwweg samenvalt met drie percelen (nrs. 44, 45 en 46), respectievelijk kwekerij, hof en bouwland. Het water liep vanuit de vijver met de motte over naar een lager gelegen sikkelvormige vijver tegen de bosrand aan, 200 m zuidwaarts, en kwam ten slotte in de beek terecht.

Artificiële rivierlandschappen zijn een populair motief in de 19de-eeuwse landschapsparken, vooral in de vroege, waarbij een serpentinevijver, vaak een

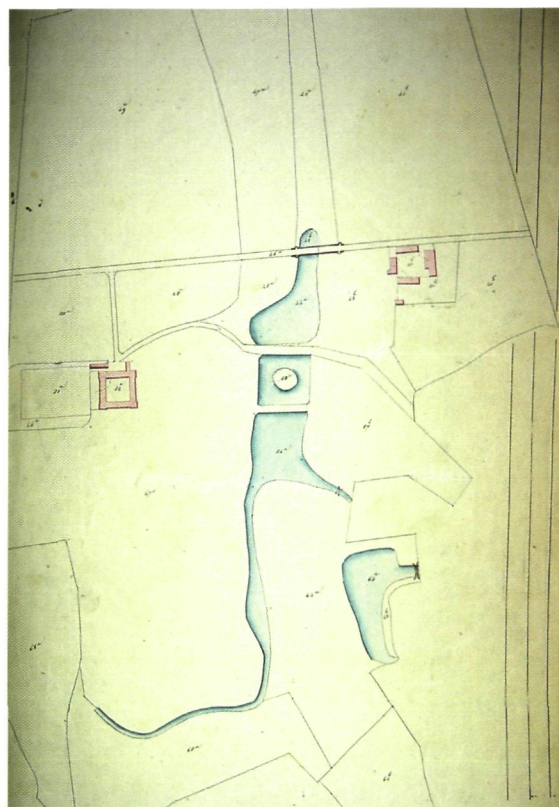
▲
De naar de vijvers
toegekeerde
voorgevel van het
neoclassicistische
Kasteel Ter Rijst
(foto K. Vandevorst,
2004)

► tot 'rivier' verbrede of opgestuwde beek of gracht, de hoofdstructuur bepaalt (9). In Ter Rijst werd dit 'rivierlandschap' op een ingenieuze en originele manier uitgewerkt: in het verlengde van de oude vijvers werd een brede gracht gegraven die in een weidse slingerbeweging, de 62 m-hoogtelijn volgende, de zuidflank van de kasteelheuvel omvat.

Kadastrale opmetingsschets uit 1844 met de nieuwe landschappelijke aanleg van het park bij het Kasteel Ter Rijst (archief Kadaster Brabant)

Bij de oorspronkelijke heraanleg hoorde de gekanteelde brug over de bovenste vijver (10) – van baksteen, de vijf gedrukte spitsbogen en de vier oculi omlijst met natuursteen –, die het kasteel verbond met het nieuwe neerhof, zichtbaar op een kadastrale opmetingsschets uit 1844. Het megalomane van deze rond 1960 afgebroken brug rechtvaardigt de term 'folly'. De spitsbogenstijl van de brug sluit nauw aan bij het Engelse 'gothick', een vroege, romantische, speelse vorm van neogotiek, vaak aangeduid als het 'genre troubadour' (11). Twee andere 'gotische' bouwsels zijn recenter. De nog bestaande portiersloge (nu boswachtershuis) bij de steenweg Asse-Edingen werd door het kadaster geregistreerd in 1844, maar de vierkante hoektoren met overkragende rond traptorentje – alles gekanteeld, zelfs de overkraging – dateert uit 1870 (12). Het sprookjeskarakter wordt versterkt door het hoge, geknikte schilddak met smeedijzeren vorstkam, de windbor-

▼ De zuidwestgevel van het Kasteel Ter Rijst met drie monumentale rondboogdoorgangen naar de binnenplaats (foto K. Vandevorst, 2004)

den aan de dakkapel en het scherpe kegeldak van het ronde torentje. De verwijzing naar het Beierse Neuschwanstein in een inventaris van bizarre bouwwerken (13) is terecht. Het gebouw staat opgesteld in de rechterflank van de voornaamste vista vanuit het kasteel, met name het gezicht vanaf de colonnadepoort in de richting van Edingen. In de bosschages van die rechterflank staat een kapelletje in de vorm van een gotische pinakel. Opmerkelijk is dat zelfs de rond 1840 gebouwde hoeve aan de kant van het kasteel van spitsboograampjes is voorzien; het begrip 'ferme ornée' werd hier wel zeer letterlijk geïnterpreteerd.

Het landschappelijk park

In 1865 – zoals blijkt uit de eerste stafkaart – is de aanleg nog lang niet voltooid. Waarschijnlijk wordt op dat moment nog steeds de oude koetspoort in de noordoostelijke vleugel van het kasteel gebruikt (14). De dubbele verbinding tussen het kasteel en de portiersloge nabij het toegangshek aan de steenweg Asse-Edingen verschijnt pas op de stafkaart van 1881. Een van de tracés liep bijna rechtlijnig aan de buitenzijde van de zuidwestelijke vista, het andere had een kronkelig verloop aan de binnenzijde ervan, langs de 'rivier'. Beide tracés verenigden zich in de laatste 100 m ten westen van het kasteel. De bezoeker keek bij aankomst aan tegen

◀ De neogotische brug in het landschap-pelijk park rond het Kasteel Ter Rijst omstreeks 1860 (bewaard op het Kasteel Ter Rijst)

◀ De rond 1870 voltooide portiersloge, nu boswachterhuis (foto K. Vandevorst, 2004)

► Het neogotisch kapelletje in het kasteelpark Ter Rijst (foto J. Wijnant, 2001)

de imposante colonnade van de koetspoort en ontdekte ook de vijver met de gotische brug en de gotische hoeve aan de overzijde van de vallei én het vergezicht in zuidwestelijke richting, met Edingen in de verte, op zomeravonden mogelijk in tegenlicht... Visueel effectbejag (de bezoeker imponderen) bij het uitstippelen van opritten, toegangswegen en circuits is een typisch kenmerk van de 'rijpe' landschappelijke stijl van rond 1850 – een

fase waarin het geld hoe langer hoe minder begint te stinken en de industrieel-kapitalisten zich inkapselen in arcadische coulissenlandschappen (15). Het kasteel of landhuis is een onderdeel van het decor en wordt slechts geleidelijk prijsgegeven, verschijnt, verdwijnt opnieuw achter een groepje bomen, om dan opnieuw vanuit een andere hoek te voorschijn te treden. De zuidoostelijke gevel van het kasteel is in feite de voorgevel die uitkijkt over de vijvers en de hoeve met toren en spitsboogaampjes aan de overkant van de vallei. Ook deze ruimte is verpakt tussen zorgvuldig geconstrueerde coulissen. De nutspercelen lagen 'verstopt' aan de noordzijde van het kasteel.

De stafkaarten van 1881-1891 geven een bijna driedimensionaal beeld van het landschappelijk park, een beeld dat momenteel enigszins verdoezeld wordt door oprukkende verbossing. De 'clumps' en bosschages die op deze kaart worden weergegeven zijn nog individueel herkenbaar tussen allerlei opslag. Dit is onder meer het geval voor een rij van oude gekandelaarde zomerlinden (*Tilia platyphyllos*) en een rij monumentale Amerikaanse eiken (*Quercus rubra*), die ooit de zuidoostelijke flank van de Edingen-vista afbakenden, maar nu achter een brede zoom van opslag verscholen liggen. De solitaire of bomengroepjes in de vista, zijn in de loop van de tijd aangedikt tot kleine massieven die soms de doorkijk belemmeren.

► De landschappelijke aanleg rond het Kasteel Ter Rijst in 1865 (Dépôt de la Guerre, 1873); de oprit moet nog grotendeels worden aangelegd

▼ De voltooid landschappelijke aanleg rond het Kasteel Ter Rijst in 1881 (links) en 1891 (rechts) (ICM, 1892 en 1893)

▲ De grote zuidwestelijke vista met Edingen aan de horizon (foto K. Vandevorst, 2004)

▲ Het landschappelijk park bij het Kasteel Ter Rijst, een zorgvuldig uitgekend coulisse-landschap (foto K. Vandevorst, 2004)

Verspreid over het park staan een dertigtal bomen met stamomtrekken tussen 350 en 480 cm, die waarschijnlijk nog door Huysman werden aangeplant tijdens de vroegste fase van het landschappelijk park – vooral bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') maar ook Amerikaanse en zomer- en wintereiken (*Quercus rubra*, *Q. robur*, *Q. petraea*), grootbladige en kleinbladige linden (*Tilia platyphyllos*, *T. cordata*), gewone plataan (*Platanus x hispanica*) en tamme kastanje (*Castanea sativa*). De opslag van bonte iep (*Ulmus carpinifolia* 'Variegata' of *U. procera* 'Argenteovariegata') langs de dijk, waaronder het puin van de gotische brug bedolven zou liggen, is vermoedelijk een relict van een boom of bomengroep die door de iepenziekte werd geveld.

Het park van Ter Rijst is vooral interessant door zijn monumentale oude bomen, minder door zeldzame of minder courante soorten of variëteiten. Uitzonderingen hierop vormen kampioenexemplaren van elsbes (*Sorbus torminalis*) en een cultivar van gewone es met kleine blaadjes (*Fraxinus excelsior* 'Elegantissima'), verborgen in het bosplantsoen ten westen van het kasteel. Uitzonderlijk wat de struik-etage betreft is rode kamperfoelie (*Lonicera xylosteum*), half verwilderd in het struweel langs de oprijlaan. De rijke flora van het bos van Strihoux/Ter Rijst duikt ook op in de bosschages van het kasteelpark, met soorten als daslook (*Allium ursinum*), wilde hyacint (*Hyacinthoides non-scripta*), bosanemoon (*Anemone nemorosa*) en Bosereprijs (*Veronica montana*).

Het primitieve perceel 51 (48 are 20 centiare) achter het kasteel is van meet af aan de moestuin geweest en heeft die functie tot recent behouden. Maar de huidige ommuring dateert van circa 1905 (16), toen ook drie serres werden geregistreerd, één binnen de ommuring en twee erbuiten. Het kasteeldomein Ter Rijst was toen eigendom van Marie de Nieulant, gehuwd met burggraaf Ferdinand Jolly, luitenant-generaal, 'vleugeladjutant' van de

◀ De voormalige kasteelhoeve van Ter Rijst; de naar het kasteel toegekeerde gevels kregen 'gotische' spitsboogramen (foto K. Vandevorst, 2004)

►
Boogbrugje over de
'rivier' in het park
van Ter Rijst
(foto K. Vandevorst,
2004)

koning, burgemeester van Heikruis etc. De laatste adellijke eigenaar, Hubert Jolly, verkocht het domein in 1973 aan een bouwpromotor, die het in 1981 op zijn beurt verkocht aan de Vlaamse Gemeenschap. Bij heraanlegwerken werden de oude tracés van de wegen slechts gedeeltelijk gerespecteerd (17).

MERKWAARDIGE BOMEN

(opnamen 20 en 27 juni 2001)(18)

- 10. wintereik (*Quercus petraea*) **368**
- 12. zuilvormige zomereik (*Quercus robur*
'Fastigiata') **208**
- 13. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea')
373
- 14. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea')
404

15. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') **412**
26. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') **476**
27. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') **465**
41. zomereik (*Quercus robur*) **395**
43. gewone moerascipres (*Taxodium distichum*) **448**
51. zomereik (*Quercus robur*) **322**
53. Hollandse linde (*Tilia x europaea*) **411**
54. zoete kers (*Prunus avium*) **230**
65. tamme kastanje (*Castanea sativa*) **343**
66. gewone haagbeuk (*Carpinus betulus*) **310**
72. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') **412**
73. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') **367**
82. zoete kers (*Prunus avium*) **233**
83. tamme kastanje (*Castanea sativa*) **434**
84. zuilvormige zomereik (*Quercus robur* 'Fastigiata') **350**
87. gewone haagbeuk (*Carpinus betulus*) **244**
91. elsbes (*Sorbus torminalis*) **226**
94. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') **365**
98. gewone beuk (*Fagus sylvatica*) **341**
102. gewone es met kleine blaadjes (*Fraxinus excelsior* 'Elegantissima') **301**
104. gewone es met kleine blaadjes (*Fraxinus excelsior* 'Elegantissima') **195**
113. Amerikaanse eik (*Quercus rubra*) **477**
114. Amerikaanse eik (*Quercus rubra*) **527**
115. gewone beuk (*Fagus sylvatica*) **374**
117. treurbeuk (*Fagus sylvatica* 'Pendula') **345**
120. gewone plataan (*Platanus x hispanica*) **447**
125. kleinbladige linde (*Tilia cordata*) **358**

NOTEN

- (1) VERBESSELT J., *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13de eeuw* (XXVII), Brussel, Koninklijk Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, 2001, p. 290-294.
- (2) Teruggevonden in het Tabularium van de Centrale Bibliotheek van de Universiteit van Leuven en gereproduceerd in: DEBACKER I. & WOUTERS A., *Bouwhistorische studie Kasteel Ter Rijst (Pepingen-Heikruis)*, juni-juli 2002, p. 10.
- (3) Het jaartal 1480 opgegeven in respectievelijk: *Ter Rijst – het park tussen hemel en aarde*, AMINAL – afdeling Bos & Groen, Leuven – berust op een verwarring van het oude met het nieuwe kasteel.
- (4) "In of net voor" 1824 volgens: DE GHELLINCK VAERNE-WYCK X., Het kasteel Ter Rijst in Heikruis. *De Woonstede door de Eeuwen Heen* nr. 131, 2001, p. 4-9; discussie van de feiten en hypothesen over de bouwfasen in: DEBACKER I. & WOUTERS A., *op. cit.*, p. 13-18.
- (5) Kadastrale opmetingsschetsen Heikruis 1841, nrs. 3 & 4.
- (6) Maar drie ervan worden kadastraal nog steeds afgebeeld!
- (7) DEBACKER I. & WOUTERS A., *op. cit.*, p. 22-23.
- (8) Kadastrale opmetingsschets Heikruis 1844, nr. 7; oude kadastrale legger 212 Heikruis, art. 126 nrs. 107 en 214. Het gebeurt zelden dat een kadastrale mutatieschets zo iets in beeld brengt.
- (9) Zie bijv. het nabijgelegen 'Den Dael'* te Pepingen (Bellingen).
- (10) Situering en datering van sloping volgens: VAN HOYE D. (ed.), *Ter Rijst, het park tussen hemel en aarde*, Leuven, Aminal-afdeling Bos en Groen, z.d.
- (11) VAN CLEVEN J., Neogotiek en neogotismen. De neogotiek als component van de 19^e-eeuwse stijl in België, in: *De Sint-Lucascholen en de neogotiek, 1862-1914* (KADOC-studies 5), Leuven, Universitaire Pers, 1988, p. 23-28.
- (12) Kadastrale opmetingsschetsen Heikruis, 1844 nr. 9 en 1871 nr. 13.
- (13) MEULENKAMP W., *Follies. Bizarre bouwwerken in Nederland en België – Idylle*, Amsterdam-Antwerpen, De Arbeiderspers, 1995, p. 275-276.
- (14) In de noordoostvleugel zijn nog sporen aanwezig van een segmentboogvormige poort; cf. DEBACKER I. & WOUTERS A., *op. cit.*, p. 24.
- (15) DE MAEGD C. & DENEFF R., Kasteelparken en volkstuintjes historisch bekeken: de inventaris van tuinen en parken in het Vlaams gewest. *De Woonstede door de Eeuwen heen* nr. 134, 2002, p. 10-25.
- (16) Kadastrale opmetingsschetsen Heikruis, 1905 nr. 36.
- (17) Volgens MEULENKAMP W., *op. cit.*, p. 276, onder meer "een zeer slingerend paadje in de resten van een hellende boomgaard".
- (18) Vergelijk met *Beltrees* nrs. 4879-4881; BAUDOUIN J.C. e.a., *Bomen in België. Dendrologische inventaris 1987-1992*, Stichting Spoelberch-Artois i.s.m. de Belgische Dendrologische Vereniging, 1992, p. 483, vermeldt slechts drie bomen.

Greta Paesmans
& Roger Deneef

PEPINGEN (HEIKRUIS): KAPEL ONZE-LIEVE-VROUW TER LINDEN

KRUISPUNT NEERSTRAAT / BOSSTRAAT / TERLINDEN, 1670 HEIKRUIS

► De kapel Onze-Lieve-Vrouw ter Linden in de schaduw van kleinbladige linden te Heikruis (foto K. Vandevorst, 2004)

Heuveltje op een kruispunt van oude landelijke wegen met een plantsoen van kleinbladige linden rond een neogotische kapel.

Op 850 m ten oosten van het kasteel Ter Rijst, op een gekasseide driesprong, bevindt zich een merkwaardige kapel. Volgens sommige bronnen (1) werd ze opgericht in de 11de eeuw, anderen (2) situeren de oprichting in 1626 bij de stichting van de kapelanie bij het kasteel Ter Rijst. Kort na 1691 werd ze heropgebouwd en rond het midden van 19de eeuw in neogotische stijl gerestaureerd. In 1871 werd ze na stormschade hersteld, zodat de huidige gevelcementering wellicht uit die periode dateert. Het gaat om een moeilijk te dateren achthoekige con-

structie met een piramidaal dak, voorafgegaan door een rechthoekig portaal dat bekroond wordt door een slanke dakruiter. De enige verlichting bestaat uit twee rondboogvensters voorzien van een geprofileerde druiplijst. Opmerkelijk is de site: een grazig heuveltje op het kruispunt van drie wegen. De kapel wordt overschaduwed door een tiental niet zo oude kleinbladige linden (*Tilia cordata*).

NOTEN

- (1) VRANCKEN J., *Pajottenland, een land om lief te hebben*, Ternat, Opbouwwerk Pajottenland, 1980, p. 179.
- (2) DE GHELLINCK VAERNEWYCK X., Het kasteel Ter Rijst in Heikruis. *De Woonstede door de Eeuwen heen* nr. 131, 2001, p. 6.

Roger Deneef en André Cresens

PEPINGEN (HEIKRUIS): PASTORIE VAN DE ONZE-LIEVE- VROUWEKERK

MOLENHOFSTRAAT, 1670 HEIKRUIS

(PRIVÉ-BEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

► De in 1845 gebouwde pastorie van Heikruis met sporen van landschappelijke inkleding (de hoge bomen links) en de toren van de in 1938 gebouwde Onze-Lieve-Vrouwekerk, ter vervanging van de neogotische kerk die in 1930 afbrandde (foto K. Vandevorst, 2004)

Tuin van 22 are bij een in 1845 gebouwde pastorie, momenteel braakliggend, met fruitmuur en sporen van landschappelijke beplanting uit de jaren 1920.

In 1845 werd op een voormalig boomgaardperceel ten oosten van de kerk een nieuwe pastorie gebouwd – een sober, bakstenen huis van zes traveeën en twee verdiepingen onder een pannenzadeldak. De enige noemenswaardige versiering is de arduinen druiplijst boven de voordeur (1). Rond 1860 werd het gebouw naar het noorden toe met één travee vergroot (2), waardoor de oorspronkelijke symmetrie (het ‘dubbel huis’) verloren ging. De pastorie is vanaf de openbare weg bereikbaar via een smal straatje. Een smeedijzeren hek met lanspunten, kruis en voluten tussen met bollen bekroonde pijlers geeft toegang tot een desolaat voorpleintje (tegelpad doorheen gazon met enkele struiken). De eigenlijke tuin achter de pastorie is een driehoekig,

afhellend gazon van bijna 22 are met enkele interessante relictten van pastorale tuinbouwactiviteit en tuinaanleg: een halve druivenserre tegen de zijgevel van de pastorie, een bakstenen muur met leifruit en restanten van een bescheiden ‘landschappelijke’ beplanting, die vermoedelijk rond 1920 werd aangebracht (3) – bomen met stamomtrekken tot 330 cm – bruine beuk (*Fagus sylvatica* ‘Atropunicea’), Noorse esdoorn (*Acer platanoides*), bontbladige cultivar van gewone esdoorn (*Acer pseudoplatanus* ‘Leopoldii’), zomerlinde (*Tilia platyphyllos*) – en *Magnolia x soulangeana*.

NOTEN

- (1) DE MAEGD C., *Bouwen door de Eeuwen heen – arrondissement Halle-Vilvoorde*, Gent, Snoeck-Ducaju, 1977, p. 249; zie kadastrale opmetingsschets Heikruis 1849, nr. 2.
- (2) Kadastrale opmetingsschets Heikruis 1863, nr. 2.
- (3) Volgens de jaarringen op de stronk van een bruine beuk.

Roger Deneef & Jo Wijnant

PEPINGEN (HEIKRUIS): RUSTHUIS MATER DEI

MOLENHOFSTRAAT 25, 1670 HEIKRUIS
(PRIVÉ-BEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

► Het dorpscentrum van Heikruis met de kerk uit 1937, daarachter de pastorie uit 1845 en, op de voorgrond, het rusthuis Mater Dei (met dank aan de v.z.w. Mater Dei)

Religieuze thematuin met calvarie en Lourdesgrot, 1 hectare 84 are, naast een voormalig nonnenklooster met kostschool uit 1840, nu rusthuis.

Het ursulinenklooster van Heikruis werd gesticht op initiatief van de familie Huysman d'Annecroix uit het nabijgelegen Ter Rijst* met de bedoeling onderwijs (vanaf 1846 ook kantwerk) en, zo nodig, logies te verstrekken aan onbemiddelde meisjes uit de regio. De zusters ursulinen uit Tildonk gingen in op het verzoek om enkele zusters ter beschikking te stellen en op 4 november 1833 opende de kostschool haar deuren voor 75 leerlingen, waaronder

12 internen. In 1840 werden enkele dorpswoningen met bijbehorende hovingen naast de kerk afgebroken om plaats te ruimen voor het nieuwe kostschool- en kloostercomplex, dat eind 1842 in gebruik genomen werd (1) en in de loop van de jaren verder uitdijde. In 1885 werd een aanpalende hoeve met bijbehorende hof, boomgaard en landbouwgrond aangekocht, zodat het klooster-pensionaat min of meer zelfbedruipend werd. De laatste en belangrijkste wijziging dateert uit 1899, toen een gedeelte werd verbouwd in een late, (Helleputiaanse) neogotische stijl, met kwistig gebruik van de 'Brugse travee', maar soberder dan het ursulinenpensionaat van Tildonk (bijvoorbeeld geen dakranden met blindboogjes en lisenen) en – zoals

blijkt uit het voorkomen van een stuk wachtgevel – onvoltooid (2). In 1961 sloot de kostschool haar deuren. Het complex diende als retraitehuis en voor de opvang van herstellende zusters, tot er in 1990 het *Mater Dei Rust- en Verzorgingstehuis* werd geopend.

Religieuze thema's spelen een belangrijke rol in de meeste klooster- en pastorietuinen. De ommuurde pensionaatstuin, bijna twee hectare groot, vormde het 'landschappelijk' decor voor meditatie en soms ook voor stichtelijke religieuze plechtigheden. De belangrijkste zichtas vanuit het pensionaat eindigt bij een calvariegroep (met de Golgotha in rotsimulatie) in een boog van hoogstammige bomen. In de bakstenen omheiningmuur aan de zuidwestrand zijn veertien nisjes aangebracht waarin het leven en lijden van Christus in 'rondebosse' wordt uitgebeeld. In 1877 werd op de speelplaats een kleine

Lourdesgrot gebouwd, maar de Lourdesgrot – een krocht uit cyclopisch metselwerk – achter in de tuin werd nog in 1980 gebouwd. De huidige beplanting dateert van na de Eerste Wereldoorlog met uitzondering van een paar tamme kastanjes (*Castanea sativa*), een zomerlinde (*Tilia platyphyllos*) en een sawaraschijnicipres (*Chamaecyparis pisifera*). Op oude ansichtkaarten worden groene nissen en ronde en ovale bloemenmozaïeken met inlegplanten getoond, die de late landschappelijke parken meestal opfleurd. Tegen de noordwestmuur staat nog een paviljoentje in latwerk.

◀ De tuin van het voormalige ursulinenpensionaat te Heikruis op een oude ansichtkaart, met bloemencorbeilles en in de verte een calvarie (website v.z.w. Mater Dei)

MERKWAARDIGE BOMEN

(opname 26 juli 2001)

4. zomerlinde (*Tilia platyphyllos*) **345**
5. gewone trompetboom (*Catalpa bignonioides*) **232**
7. tamme kastanje (*Castanea sativa*) **349**
12. hazelaar met veerspletig blad (*Corylus avellana* 'Heterophylla') **63**, 9 m brede kroon

NOTEN

- (1) Kadastrale opmetingsschets Heikruis 1844, nr. 2; oude kadastrale legger 212 Heikruis, art. 320 en 339; voor een uitgebreid historisch overzicht, zie DE ROOCK M., Historiek van Mater Dei, in: www.rvt-materdei.belhistoriek.htm.
- (2) Kadastrale opmetingsschets Heikruis 1899, nr. 1.